

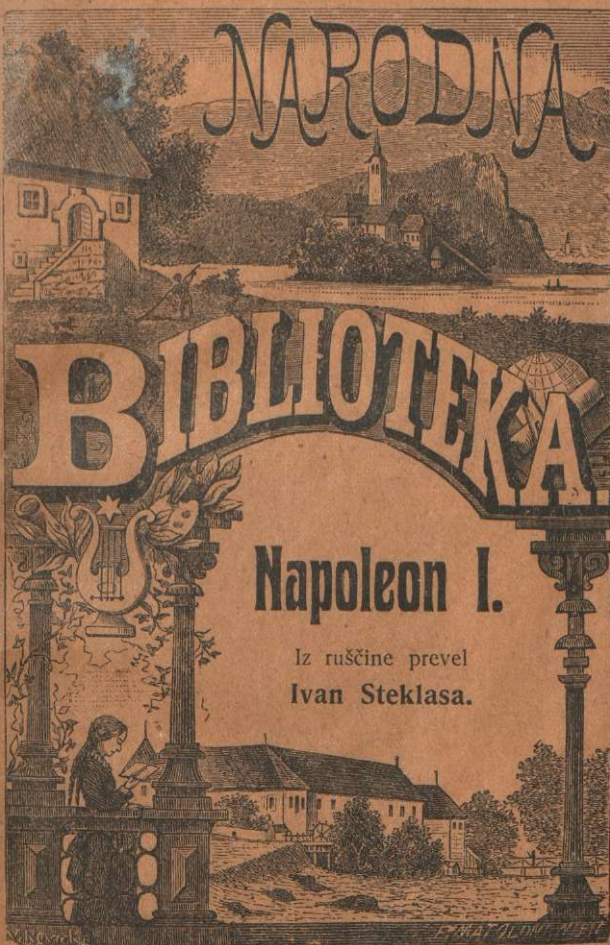
Трацевелъ Александръ
Семеновъ

NARODNA

BIBLIOTEKA

Napoleon I.

Iz ruščine prevel
Ivan Steklasa.

Napoleon I.

NARODNA BIBLIOTEKA.

NAPOLEON I.

Iz ruščine prevel
Ivan Steklasa.

Novomesto 1912

Tisk in založba J. Krajec nasl.

32 198 VII B. g. i

NARODNA BIBLIOTEKA

VII B. g.
32198

• F2C 1840/1952

NAPOLEON I.

Iz ruščine prevel Ivan Steklasa.¹⁾

I. Mlada leta (1769—1796).

Napoleon Bonapart se je rodil na otoku Korsiki, v mestu Ajačju, 15. avgusta 1769. V tem času je slovel po celem svetu mladi diktator Paoli, plemenit rodoljub, modroslovec, zakonodavec, ki si je domišljal, da bode spremenil Korsiko v napredno in demokratično državo v soglasju z idejami nove prosvete. Radi tega je osvobodil svojo domovino gospodstva genuveškega. Toda smelemu preobraževavcu se je ustavil francoski kralj Ljudevit XV. Francozi so namreč osvojili leta 1769. otok in Paoli je pobegnil na Angleško.

Dvajset let kasneje je razveselil starčka Paolija na tujem radosten glas, da se mu je našel osvetnik. Mlajši rojak mu je namreč pisal: „Jaz sem se rodil, ko je 30.000 Francozov, ki so pri-

---

¹⁾ V glavnem sem se držal izvirnika: Napoleon I. Ego žizn i gosudarstvennaja djeateljnost. Biografičeskij očerk. Profesorja A. S. Tračevskago. S. Peterburg. 1900.

speli po morju na bregove moje domovine, oskrnilo prostor svobode s potoki krvi! Krik umirajočih, vzdih in tožbe užaljenih, solze zdvojnih so obkrožavale mojo zibeljko . . . Jaz sem se rodil, ko je umrla moja domovina“. Le-ta neukrotljivi Korsikanec, ki je petnajst let kasneje zasedel prestol tlačiteljev svoje domovine, je bil Napoleon Bonapart.

Bonaparti so bili toskanski patriciji, ki so se bili že zdavnaj preselili na Korsiko. Oče Napoleonov Karol, neznaten odvetnik v Ajačju, je služil s početka Paoliju, kasneje pa je prestopil k Francozom. Pravi godež in prepirljivec je rano umrl, ne zapustivši svojemu drugemu sinu nič drugega nego dolgove, raka v želodcu in kamenec. Žena Karlova, stroga mati, „je bila možka glava na ženskem truplu“, kakor je govoril Napoleon. Krepkega telesa in po duši kmetica mu je dala poteze svojega lica, svojo vztrajnost, bister um in neizbirčljivost v sredstvih. Le-ta imenitna vladarica mati (Madame-Mère) države je za vedno ohranila kmečko neznatnost in korsikansko neotesanost.

Od mnogih otrok Leticije jih je ostalo razen našega junaka še sedmero živih: Josip, Lucijan, Ljudevit, Jeronim, Eliza, Pavlina in Karolina.

Razen poslednje so vsi preživeli Napoleona. Materin ljubimec, drugi sin, je bil prepirljivec. Napoleon je sam govoril o sebi: „Jaz nisem odstopal pred ničimer, se nisem bal ničesar, zadajal strah vsem mojim vrstnikom“. On se je pretepal, praskal, grizel, a krivci so bili vedno drugi. Obleka njegova je bila prav siromašna. Enajstletni dedek (po materi) Feš ga je naučil čitati in pisati, a neki duhovnik katekizem.

Leta 1779. je umestil Karol dečka v vojaško učilišče v Brienu na državne stroške. Tukaj se je naučil francoski, toda slabo: Napoleon je govoril v vseh jezikih slabo ter pisal pogrešno. Odgojitelji v Brienu so mu bili mnihi, a učitelji kadeti plemenitniki, francoski dvorjaniki. Tovariši so zasmehovali nespretnega razdražljivega, golobradega Korsikanca, katerih se je bal kot siromak ter se skrival s svojim Cezarjem ali Plutarhom v vrtu. Proti koncu pa je postal Korsikanec besen: „Storil bom tem Francozom toliko zla, kolikor bom mogel“ je rohnel ter mislil posnemati Paolija. In mladi kadet je slavil zmago. Naredili so trdnjavo od snega: pri napadu na njo so izvolili plemenitniki njega za zapovednika. „Jaz sem čutil že po nagonu, da mora moja volja

podvrči sebi tujo voljo“, je govoril večkrat kasneje. V suhoparnih listih, ki jih je pisal materi, je popraševal kot skrben oče po svojih sorodnikih. Učitelji so ga hvalili radi njegovega napredka v zgodovini in zemljepisju, a še bolj v matematiki, toda pristavili so, da je po nravi vladoželjen, zahteven in svojeglav.

Za uspehe svoje je bil Bonapart premeščen l. 1784. v vojaško akademijo v Pariz. Tukaj je prebil leto dni ter poslušal glasovitega matematika Monža. Njega so zanimali samo čini in prikladni nauki, zato ga je nemški učitelj modrijan zval nerazsodnim stvorom. Kakor se trdi, so Bonaparta odpustili iz zavoda pred izpitom, ker so se ga hoteli rešiti. Predstojništvo pa mu je priznavalo sposobnosti in pridnost, a ocenilo ga je takole: „skrajno samoljuben, nenavadno častihlepen, nizek, energičen, trmast, pripraven za vse; pride daleč, če mu bodo okolnosti mile“. V akademiji je postal mladi kadet strašno skromen: umrl mu je oče, a prijatelj doma je prenehal s podporo. In pri vsem tem je smatral Napoleon obe svoji šoli „srečnim časom“.

Kot poročnik topništva je preživel štiri leta v pokrajinskih posadkah v Valansu (Dofinje),

Dujeju (na meji Flandrije) in v Ozonu (na Loari). Trpel je siromaštvo pa tudi muke častihlepja. Tako se je razvijal ta velikan prošle dobe pod vplivom tedanjih razrvanih razmer v državnem in družabnem življenju ter se navzel tudi tedanjega duha.

Dokler se je Napoleon uril v posadki, je iznenada izbruhnila velika francoska revolucija. Prevdarljivi poročnik burbonske monarhije, ki je dajala smer celi zemlji, je videl, kako je razpadal sam od sebe takozvani stari red (ancien regime), osnovan na podgnilih sredovečnih nazorih. V predsodkih vladoželjnosti otrpneli absolutizem, nevedno in nestrpljivo duhovenstvo, ošabno, leno in zabito plemstvo — vse to je živelo vznemirjeno svoje poslednje dni, opiraje se le na razne gospoščinske pravice. S tem so pokopali svojo lastno bodočnost. Oni niso imeli niti jake vlasti, niti denarja, niti npravstvene jakosti; semtertja se je že slišal zamolkli šum naroda, izbruhali so upori med gladnimi in prevarenimi trumami in celo v redovih pokvarene vojske.

Kosarno in tabor, razširjatelja vsakih pregreh, je dobro poznal naš poročnik. Vojska

je bila takrat sestavljena večidel od prostovoljcev, to je od sodrge naroda, katere so tako le vabili nabiravci: „Pri nas je trikrat na nedeljo ples, dvakrat igre na prostem zraku; ostali čas pa potratijo vojaki s kegljanjem in vožnjo, hodijo na stražo in vaje. Skoraj ves čas se posvečuje zabavam — in plača je dobra“. Častniki so bili le plemiči, pokvarjeni do mozga dvorjaniki, prepirljivci in bahači. Pa tudi le ti so služili po petnajst let kot poročniki, če ni bilo posebne priporoke, samo da morejo iti čez petnajst let v pokoj z redom in z malo pokojnino.

Če je hotela Francoska in ž njo ves naobraženi svet živeti, je moral stari red narediti prostor novemu na čisto protivnih temeljih. In že davnaj, od žalostnega konca kralja solnca, Ljudevita XIV., se je začela kritika obstoječega reda, ki je postajala vsak dan bolj ostra in vsestranska. Zaporedoma se je razvijalo novo svetovno naziranje, katero je imelo toliko prednosti pred poprejšnim, da so ga še posebej zvali „prosveto“. V drugi polovici XVIII. veka, posebno za Ljudevita XVI., so bolji ljudje, prosvetljeni umi z Monteskejem, Volterom, Diderojem in drugimi na čelu sestavili nepremagljivo četo modri-

janov ali enciklopedistov: njih glavno delo „Enciklopedija“¹⁾ (1751—1780) je predstavljala znamenit zaklad novega svetovnega naziranja o vseh vprašanih življenja in teorije. Pri vseh mogočih razlikah v mislih je korakala ta četa vendar pod eno zastavo: da se odločno upre preveč poznatim napakam starega reda. Neomejeno samosilje vladarja, razbojniška sebičnost privilegiranih, nestrpnost klerikalcev se je morala zameniti s samoupravo naroda ali z demokracijo, s splošno ravnopravnostjo in človekoljubjem. Od tod posvečene besede: svoboda, enakost in bratstvo (liberté, égalité, fraternité), katere nahajamo na vseh zastavah in kolkovanih papirjih revolucijske dobe.

Te prikupljive besede vsega človeštva so se povsodi hitro širile: razumevali so jih prav od srca v kmečkih hišah, ki so nosile na sebi glavno breme starega reda; razlegale so se tudi po palačah plemstva in okoli podnožja prestola po nardarjenih in bistrournih književnikih in gledališčnih predstavah. Najbolje pa je ona prodirala povsodi po živi besedi preroka — genialnega čudaka Žan Žaka Rusoa, ki je umrl, ko je bilo Napoleonu devet let. Ruso je razširil pojem živ-

¹⁾ Delo, ki obsega jedro vseh znanstev.

ljenja, dopolnivši „razum“ enciklopedistov s čustvom in domišljavo, s temeljima bodočega romantizma.¹⁾ To ga je dovelo k „življenju za pravico“ in k „sladkosti sanj“ o boljši bodočnosti. Zato je on tako vabljivo deloval na mladež. Le-ta selski „medved“ je mrzil s peklensko nenavistjo lažnjivi svet, pokvarjeno društvo privilegiranih, ob enem je proklet tudi vso oliko radi njenih zmot; njemu sta postala temeljni nauk nema priroda in po njem opisani seljanski divjak. Ta novi Diogen je vzgojil v sebi, v pustini svojega prebivališča gorečo ljubezen k vsem prikračenim in slabim ter neugasljivo nenavist proti tlačiteljem bednih ljudi. Le-te siromašne duhom je postavil za krono stvarstva kot samovlado naroda, ki daje oblast vladarjem po dogovoru, njegovo popolno enakost z vsemi ter strpljivost k bližnjemu. To je, kar je hotel postaviti prerok na razvalinah segnitega starega reda. Ruso, ki je bil siromak ter mnogo trpel radi svojih nazorov, je bolj nego vsi drugi razumel bolezen veka, smejeje nego vsi nastopal s temeljitim lečenjem ter užigal srca z živo besedo ljudskega branitelja, pisal s

¹⁾ Tista vrsta umetnosti, ki se najrajše peča s tem, kar je nenavadno, grozno, večno, čudovito.

solzami in krvjo. Radi tega so tudi ne redko sanjarskemu glasu prisluškovali celo „levi“ sveta in delavci po izbah. In tečajem vse te dobe, da tudi še dolgo po tem zadenemo pri vsakem koraku na „rusoizem“ in sicer ne samo v politiki, nego tudi v književnosti, umetnosti, v npravih vsega sveta.

Če so se enciklopedisti s svojim volterjanstvom nadjali popraviti obstoječe stanje posebno s pomočjo svobode ter tako provzročili začetek revolucije le iz neobходимosti, je Ruso odseval v njenem čaru, v polnoti njenih sil. Le-ta prevrat se je moral dogoditi; stari red je dopuščal „modroslovje“ kot potrebno in lepotično modo, kot slovstveni pojav; ni bil pa sposoben, da se spremeni ter naredi prostor novorojenim silam zgodovine. To je postalo očevidno tudi že za vsakega otroka, ko je bil l. 1781. liberalni minister državnih financ Neker izvoljen v drugič za to, ker je le-ta „protestant“ mnogo zmanjšal stroške dvora ter kralju celo svetoval, da dovoli narodu malo udeležbe pri upravi. Kmalu je moral stari red popustiti protivnemu duhu novotarij. Spočetka je seveda zavlačil nadjaje se, da bode zaslepil narod z obljubami. Slednjič pa se je dokončalo,

da se skliče konstituanta ali narodna skupščina za sestavo nove državne ustave. Dan, ko se je začel novi zbor, 5. maja l. 1789. se more smatrati kot začetek velike francoske revolucije.

Na ta dan je Bonapart medleval v Ozonu, v vrlo težkih okoliščinah življenja poročnika zapuščene posadke. V Valansu je bilo že nekaj bolje. Tam je doživel naš častnik s početka nekoliko lepih mladih dni. Pohajal je mestno plemstvo, udeleževal se tudi plesnih zabav in se slednjič zaljubil v neko debelo gospodično osornega lica. „Jaz sem bil tudi nekdanj zaljubljen“ je govoril kasneje z začudenjem. Poročnik je čital romane in je bil jako mehkočuten. Wertera Göthejevega je prebral petkrat zaporedoma. Toda ni minilo niti pol leta, ko se je nemirni mladenič zadolbil zopet v delo. Z roko skesanca je takrat napisal: „Ljubezen je prismojenost, bolezen: jaz jo celo smatram za škodljivo vsemu človeštvu sploh in za vsakega človeka posebej... Kralju sveta, možu, je nedostojno medlevati v verigah slabejšega bitja po razumu in po telesu. Kaj se bode poverila obramba domovine ali državna tajna brezvoljnemu dečku, ki se vznemiruje od ginjenosti drugega lica?“

Napoleon je delal vneto, toda ne, kakor bi mi pričakovali. Vojaška služba mu sploh ni ugajala radi večšine in malenkosti: enkrat je bil celo zaprt radi nemarnosti. Poročnik se je bavil najraje s praktičnimi znanostmi, posebno s topništvom, kot orodjem rokodelstva. Njega je zanimala zgodovina, zemljepis, a še posebno književnost. Prebral je množino knjig, delal opazke ob robu, izpiske ter se zaglobil. Tukaj so bili stari in francoski pisatelji, posebno enciklopedisti, ekonomisti (gospodarski), laški filantropi (ljudomili). Toda pred vsem je cenil takratnega gospodarja misli Rusoa in dame niso zastoj prisposodbljale zamišljen pogled krasnega poročnika s pogledi preroka „prosvete“. Pregnanemu siromaku je ugajala propast privilegiranih in samovlada naroda po njegovem svobodnem dogovoru. Sam je začel pisati ostro razpravo proti absolutizmu.

Toda tudi neprestano čitanje ni moglo zamoriti črva slavohlepja. Čemerni poročnik se je ogibal celo tovarišev. V njegov dnevnik so prišle take-le prazne besede: „Vedno sem sam med ljudmi; povračam se domov razmišljat sam o sebi ter se izročat vsej sili moje žalosti . . . Življenje mi je težava; radosti beže od mene; vse je za

me — muka. Ljudje, s katerimi živim, so po svojih nraih daleč od mene, kot blesk meseca od svetlosti solnea. Ko bi stalo poprek moje ceste bodisi kakršnokoli življenje, ne bi jaz razmišljal poriniti nož v prsa tiranu ter se tako osvetiti za domovino in za pogažene zakone.“

Toda nespametno je bilo mučiti se na tak način. Naš poročnik je prišel v Valans peš s svojim ljubimcem bratom Ljudevitom in oba sta morala živeti s tremi franki na dan. V Dujéju je dobil glenovico, katera ga je mučila sedem let ter ga enkrat položila skoraj v grob. V Ozonu je postal zdržljiv, radi pomanjkanja denarja, jedel enkrat na dan, spal šest ur. A vrh tega so dospeli še žalostni glasi iz Korsike: mati je skoraj gladovala s kopico nepreskrbljenih otrok.

Bonapart se je vrtil kot lev v kletki. Ne pozabimo, da se je on štel med modrijane; a njih nauk je bil takrat obožavanje razuma, kateremu so pripisovali tako moč, da more iznenada spremeniti vse državne uredbe in nraih človeške družbe. Vrh tega se je naš poročnik razdraževal z branjem o velikih vojskovodjih in vladarjih, tudi o tajnostnem iztoku, ki pričakuje novega Aleksandra, a odkoder se obogačuje

zavistna Angleška. Bonapart je nadlegoval vlado s predrznimi prošnjami v korist rodovine, pri čemur je rabil razne zvijače. Siromak se je loteval tudi književnega dela; toda ni razumel pisati in ni našel izdajateljev. Slednjič je popolnoma prenehal s pisanjem, ki je bilo prožeto z oduševljenim revolucionarnim duhom. Končno se je Bonapart pojavljal zdaj v Parizu, zdaj zopet na Korsiki, upotrebivši dopuste, katerih ni trebal iskati pri tedanji zmešnjavi v vojski. Toda povsodi so ga spremljevale nesreče: in slavohlepnež je bil celo pripraven bítí se s Turki v ruski službi. Katarina II., ruska carica, pa ni uvažila njegove prošnje. Vendar pa Bonapart pri vsem tem ni zdvojil. Ko je Leticija jokala radi bede, jo je takole tolašil: „Podam se v Indijo in čez nekoliko let se vrnem kot nabob (bogatin) ter prinesem lepo balo vsem trem sestram.“ A valovi revolucije so se vzdigovali povsodi. Po pokrajinah so izbruhnili upori; vrenje se je začelo tudi v 4. polku v Ozonu. Bila je v ognju tudi Korsika. Naš poročnik je pohitel tjekaj. Leticija ni prepoznala svojega ljubimca. Poprej je težko prenašala njegove temne domišljave in baharije nove modrije; zdaj pa je videla pred

seboj opreznega izkušenca, ki se je smelo in oprezno oprijemal življenske izkušnosti. To je bila prezavedna doba v življenju Bonaparta, toda še vedno nejasna; kasneje je na razne načine zametal njen sled. V teh šestih letih (1789—1795) se je razvila v njem redka samostojnost, a poleg nje odločnost, opreznost in častihlepje. Takrat je govoril v svoji domovini: „Kdo ne bi hotel rad umreti od udarca bodeža, ko bi le igral ulogo Cezarja? En žarek slave, padši v del velikemu človeku, bi bil dostaten kot nagrada za nasilno smrt.“ A svojim političnim tovarišem je pripovedoval: „Zakon je podoben kipom bogov, katere je treba včasih pokriti z zaveso“. Naš poročnik je mislil zavladati na Korsiki; toda v tem času ni kazalo živeti v prepiru z njenim osvojiteljem. „Jaz postanem glavar jakobincev“,¹⁾ je mislil častihlepnež, „in revolucija me bode nagradila na Francoskem. Potem se osvobodi Korsika, in jaz prevzamem ulogo Paolija“. Radi tega se je tudi tako čudno ponašal ter vsled zvijačnih prošenj preživel velik del časa v odsotnosti in celo večkrat brez dovoljenja vojaške oblasti. A sam se je bojeval proti Francoski. Društvo do-

¹⁾ Vneti republikanci.

moljubov je spremenil v ognjišče jakobinstva in neodvisnosti otoka. Toda to delo ni prišlo dalje od začetka: preglednik upravne skupščine je imenoval te domoljube najbolj zaničljive ljudi.“ Bonapart se je povrnil v Ozon. In njemu niso le vse oprostili, marveč so ga imenovali za štabnega stotnika s plačo 1300 frankov.

Nastala je zopet poprejšnja nevolja; skrb in tuga radi gladne rodovine sta ga trli neprenehoma. Nemirnež se je razvedril le s pohajanjem mestnih jakobincev in z razgovorom s kmeti; v tem času se je mnogo družil s selskimi načelniki ter hodil k njim na posvetovanja. Kmalu pa je bil Bonapart premeščen v Valans, kjer je postalo še huje: celo plače ni dobival točno. A dolina Rone je postala ognjišče prekucije. „Južna kri teče v mojih žilah tako bistro, kakor voda v Roni!“ je vskliknil štabni stotnik ter postal predsednik mestnega jakobinskega društva. Potem je vzel hitro plačo že naprej, izprosil dopust ter iznovič pohitel v Ajačjo. Tukaj so se ponovile spletko z nemiri še huje nego poprej. Posle podkupov, zapeljivih besed, celo pretefov, pri katerih je bil ubit njegov prijatelj Pocco di Bongo, je bil izvoljen tudi on med načelniki narodne

straže. In zdaj ni miroval: pregnal je privržence papeževe, osvojil njih samostane ter skoraj zavzel trdnjavo Ajačjo. Slednjič so pa Korsikanci in pariški komisarji odpravili prepirljiveca z otoka, obdarivši ga z denarjem in odličnimi spričevali.

Meseca maja l. 1792. se je prijavil v Parizu francoski štabni stotnik in korsikanski podpolkovnik. Toda zastonj je prosil službe: sam bojni minister je nazval njegovo ponašanje kot skrajno neugodno. Bonapart je zastavil svoje stvari ter si poiskal stanovanje. Njega je rešila zopet revolucija, ki je napovedala vojsko Avstriji. Izselitev je tako zmanjšala število častnikov, da se je moralo beguncu vse odpustiti. Bonapart je bil imenovan za stotnika pri 4. polku. Toda on se ni spešil k polku, ki je bil že v ognju; dobil je zopet dopust ter se že v četrtič pojavil na Korsiki. Takrat so že jakobinci zavladali na Francoskem, kot konvent. Bonapart se je ponašal v svoji domovini kot njihov poslanec oholo in oblastno. Toda -- zopet nesreča! Vsa Korsika se je vzdignila na izdajavca. Razjarjen narod je razgrabil celo imetek Bonapartov.

V juniju l. 1792. je pobegnila rodovina Bonapartov v Tulon. Tukaj so jakobinci sprejeli

Josipa v vojsko, Lucijana in Feša v komisarijat, a Ljudevit je prišel v vojaško šolo. Sam Napoleon pa je pohitel v Nico k Brjunu, k zapovedniku laške vojske, ki je bila postavljena proti Sardincem; tukaj so ga postavili za stotnika pri pobrežni bateriji. Položaj francoskih čet je bil težaven radi borbe konventa z vso monarhično Evropo. Postavili so sicer 14 vojsk, ali so bile vse slabo obskrbljene. Ni bilo dosti niti orožja. Brjun je poslal Napoleona v Avinjon po topove. A doma na Francoskem so se vzdignili neprijatelji jakobinstva, rojalisti¹⁾ na severju, zmerni republikanci na jugu. Proti poslednjim je poslal konvent novo vojsko pod generalom Kartoom. Semkaj je prispel tudi Napoleon. Karto je imel tako malo častnikov, da ga je pridržal pri sebi, izročivši mu baterijo. Ko se je vzdignil sam proti Marselji, je pustil stotnika v Avinjonu radi ustrojstva topniške čete.

Sred mirnega dela v srednjevečnem mestu se je Bonapart zaglobil v dogodke. Korsika je izginila iz njegovega obzora; v Evropi je kipela borba, ki je ožarjala slavo nekega Pišegrjua, prezrenega tovariša v Brienu. A on ni mogel prehraniti niti svoje rodovine. Zmerni republi-

¹⁾ Privrženci kraljevi.

kanci so zavládali v Tuluonu — in Leticija je bežala v Marselj preživljaje se skoraj z miloščno. Korsikanec je bil prisiljen zopet iskati francosko službo: želel je priti k ranjski vojski. Toda konvent je bil takrat v strahu radi padca Tuluona, ki je prišel v roke Angležem s pomočjo zmernih republikancev. Karto se je vzdignil na pomoč mestu. Njemu se je ponudil naš stotnik, ko je čakal na svojo premestitev na Rajno; in ravno on je pobudil nenavadno gibanje v zaspanem ob-
●adnem topništvu, ko se je vojska pripravljala za napad. Zvečer pred napadom so se v bojnem svetu vneli hudi prepiri in novi stotnik je uvidel vso neumnost, vse neznanje, vse strasti in predsodke štabnih častnikov, kar je tudi na tanko sporočil konventu. Po dolgem prepiru je bila vendar sprejeta njegova osnova — in Mali Gibraltar je bil hitro osvojen. Sam stotnik je pokazal velik pogum: pod njim so pali trije konji. „Mene so smatrali za neranljivega; in jaz sem to mnenje razširjal, skrivaje lahke rane“, je govoril po dovršenem boju. Zapovedništvo je pohvalilo pred konventom „posebne“ zasluge tega redkega častnika.

Bonapart je pokazal kmalu tudi druga svoja svojstva. Gospodstvo jakobincev je postalo takrat že prava strahota. Ljudje so bili popolnoma zbegani ter padali v skrajnosti. A mladi stotnik je ostal zdržen, oprezen. Popustil je politiko ter se uglobil v svoje delo, preučevaje obalo od Tulona do Nice. Začel je očarovati tudi ljudi: njega ni cenil samo Robespjer nego tudi Bara, Marmon, Žjuno. „Povišajte njega, ker se bo drugač sam povišal“, je pisal Bara konventu. Početkom l. 1794. je bil „meščan“ Bonapart zares povišan med brigadne generale ter določen za zapovednika topničarskemu oddelku laške vojske.

V tej vojski je bil divizijonski general Masena, prejkone najbolji zapovednik te dôbe. Vojska je štela 67.000 mož. Ž njo je iztisnil Masena Avstrijance in Sardince iz primorskih Alp ter že zavzel prelaz Tendi. Tukaj ga je zaustavil „poglavar naroda“ Robespjer. Mlajši njegov prijatelj, Bonapart, je začel razpolagati z vojsko. Pustil je Maseno v ogenj, a sam je ugodno živel v Nici s svojo rodovino. Slednjič mu je bil obstanek zagotovljen; toda zdajci je razrušil vse strašni udarec: 9. termidora (julija) je bila odrobljena

glava Robespjeru; „termidorci“¹⁾ so precej prenehali s strahovlado. Bonapart je nemudoma sporočil, da on ne bi bil razmišljaj, ko bi bil vedel za njegove osnove, „zabosti mu bodež v srce, pa ko bi bil to tudi njegov pravi oče“. Toda njega so navzlic temu pregnali v neko trdnjavo na jugu. Od tukaj je poslal žalostno sporočilo konventu ter zatrjeval, da ga bodri le misel na domovino, ko mora prenašati tako težko breme, kot je njegovo življenje. Med termidoreci so se našli tudi njegovi prijatelji, kakor Bara. Čez dva tedna so izpustili generala iz trdnjave, ali je bil odpravljen v Nico, kot prezren človek. Ko je pa tukaj začel iznovič spletkariti radi Korsike, so ga ponižali s premeščenjem k pešcem in še celo v Vandejo, za brezslavne boje z uporniki, ki so se vzdignili za kralja.

Že v sedmič mu je osoda namenila očitno smrtni udarec. Toda ni ga mogla zlomiti človeka, o katerem so govorili že prijatelji, da bode svršil na prestolu ali pa na morišču. Takrat je pisal sam o sebi tako-le: „Jaz stojim zdaj kakor v predvečerju bitke. Trdo uverjenje, da ni dveh smrti, eni pa ne utečem, me prepričuje, da

¹⁾ Zmerni republikanci.

razmišljam na razpotju o bodočnosti. Vse se zлага tako, da moram prezirati svojo osodo in smrt“. Bonapart se je odpovedal službe v Vandeji ter bil odpuščen. 2. maja l. 1795. je prispel mladi general v Pariz, zopet s svojim Ljudevitom ter s privrženim Žjunojem in Marmonom.

Bonapart je bil osupnjen radi razpoloženosti stolice, „katera se je spominjala strahovlade kakor kakšnih sanj“. Vse se je radovalo, veselilo, naslajalo, kakor v brezskrbnem starem redu. Odprli so se tudi saloni lepotic. Enega izmed dveh je ravnala vdova po konventu umorjenega generala Bogarneja, kreolka¹⁾ Josipina: le ta je bil središčem novega vojaškega plemstva, ki se je bavilo z višjo politiko. Tukaj je prirovalo novo meščanstvo, katerega cvet se je zval „zlata mladež“. Le-ta se je primikala termidorcem in izseljencem, kateri so se vračali trumoma ter imeli svojega vojskovodjo v osebi rojalista Pišegrjua. Nastala je protirevolucija, ki se je pokazala tudi v vojaških delih. Pred tem je revolucija izvela čudesa hrabrosti ter prisilila Prusijo k Bazilejskemu miru (v aprilu 1795.), po katerem so dobili Francozi levi breg Rajne. Zdaj so

¹⁾ V Ameriki rojena.

pa zmagovavci kar odrveneli: Pišegrju z Žurdanom je sklenil z Avstrijo nepotrebno primirje.

Royalistični odpor se je vzdigoval tako hitro, da so se že bali republikanci določiti predsednika, kateri bi se mogel na enkrat spremeniti v Monka¹⁾: oni so zato postavili direktorij od pet oseb, a duša vsega delovanja je postal Bara. Royalisti niso tega več prenašali: ponudili so republikancem bitko, nazvano trinajsti vandemjer (5. oktobra 1795.). Njihov general je bil Pišegrju; direktoriju pa je poslala osoda zapovednika v osebi njegovega šolskega tovariša.

Bonapart je pohajkoval že skoraj pol leta po Parizu brez dela. Bil je zopet v bedi. Živel je v najeti sobici, hodil v ponošeni monduri, posojeval groše pri siromašnem Žjunoju, poskušal prodavati knjige in cerkvene predmete z denarji Josipa, ki se je bil oženil s hčerjo premožnega gostilničarja. Razen Josipa je trpela pomanjkanje vsa rodovina: sestre so gladovale z Leticijo v Marselji; Lucijan je bil celo zaprt. V nemilost pali general je nadlegoval ministerstvo s prošnjami, s pretiranimi izkazi o svoji službi in z velikan-

¹⁾ General Monk je vzpostavil Stuartovce posle angleške revolucije l. 1660.

skimi osnovami. Ministerstvo je nazvalo te osnove utvore, dasi je bil v tem številu osnov tudi laški pohod. Bonapart je zdaj sanjal o razkoši, zdaj zopet poslušal predavanja o zvezdoslovju, zdaj zopet snubil bogato sestro žene brata mu Josipa, katera je pa bolj cenila Bernadota. Prosil je službe tudi sultana in bil je celo pripravljen stopiti v službo pri angleško-istočnem društvu. Včasi se je bal še hujšega: očitne jakobince so zapirali ter jim celo glave sekali. In glej, tudi Bonapart se je vrgel v naročje konservativni stranki ter zahteval celo „kajanje“ od svojih prijateljev jakobincev. A dušo mu je mučil poznati glas: „Vojak si mora steči lovorike ali pa umreti na polju slave“. Bonapart se je ogibal občinstva. Obiskoval je le prijatelja Bara, ki je hitro postal duša zlate mladeži ter prijatelj elegantnih krasotic, posebno še Josipine Bogarnje. „Jaz sem se moral okleniti kogarkoli in česar-koli“, je govoril kasneje Bonapart. Tukaj je bilo tudi ranjeno srce strastnega Korsikanca. Vsi so se ogibali tega tujega, izmozganega mladeniča dolgih las do pleč, živega pogleda, izkrivljenih ust, vojaških manir. Josipa Bogarnje je pisala o njem neki prijateljici tako-le: „On,

kakor se vidi, želi gospodovati nad vsemi; njegov pogled vznemiruje celó naše direktorje. Poln je domišljavosti do smešnosti, in ravno le to me sili, da smatram za mogoče vse, karkoli poželi le ta tuji človek. Bara zatrjuje, da preskrbi generalu zapovedništvo nad laško vojsko, ako on mene oženi“. A Bonapart mi je rekel: „Tako je po njihovem mnenju meni potreben pokrovitelj. Počakajte, oni sami bodo presrečni, če bodem hotel postati jaz njih pokrovitelj. Jaz imam sabljo; a jaz pojdem ž njo daleč“. In izkusna lepotica plemenitnica je pobesila veselo lice ter spregovorila laskave besede: „Vojak siromak, zaželevši stopiti v „višje društvo“, je izgubil glavo vsled žgoče, nenavadne strasti. V mračnem častihlepju se še niso popolnoma izgubili sledi „občutnosti in sanjarstva“. V njegovi potni torbi se še hrani iztis Rusoa; na vsej njegovi postavi se vidi, kako je bil udan revoluciji, dasi skuša vse to s svojo zunanostjo prikriti.“

Tega siromašnega čudaka, brez plemenitega rodu, brez domovine in zvez je osoda iznenada povzdignila za spasitelja vlade. 4. oktobra 1795., ko je šel iz gledišča s svojim prijatejem Žjunoom, je zadel na barikade rojalistov. „O, ko bi me Pari-

žani postavili na čelo, zagotavljam, da bi bili čez dve uri v Tjuljerijah! In jaz bi izgnal od tamkaj vse nesposobne člane konventa“, je spregovoril Bonapart. Ravno ob tem času je nagovoril Bara Karnoa, da poveri vse korsikanskemu častniku, kateri ne bo ceremonil. Drugi dan je rešil Bonapart člane konventa, nastopivši s pet tisoč vojaki proti zabarikadiranim upornikom, katerih je bilo najmanj 20.000. Zapovedal je vrlo spretno topničarjem prirediti navzkriž ogenj s kartačami, a sam se je pokazal na konju tamkaj, kjer je besnil najhujši boj. V štirih urah je bilo vse končano; Parižanov je poginilo nekaj čez dve sto.

Bonapart je postal glavni zapovednik „notranje vojske“. Njegovo ime je zaslovelo po Evropi; postal je osodni človek. Njegova vera v svojo „zvezdo“ je postala predrzna. Začel se je podpisovati Bonapart. „Buonaparte“ je kazalo njegovo laško pokolenje. Njegovo čitljivo pismo se je spremenilo v nerazumljive praske. Na rodovino njegovo se je spustil zlati dež. Ljudevit je postal poročnik; Josipu je bilo obečano mesto konzula, Jeronima so zместili v vojaško učilišče. Bonapart je razdaval mesta za denar sebičnim ljudem vseh strank. Vsem se je sladkal, vse

očaroval, celo dvoril gospem; postal je skoraj vsesvetni lev. Toda proti koncu tega leta se je spremenil „osodni človek“ naenkrat; pogreznil se je v poprejšnjo zamišljenost, postal zopet plah, mlohov, čutljiv in siten. Direktorij se je vznemiril; rešil ga je otrpnjenosti Bara, seznavši od svoje prijateljice, kaj je na stvari.

Hči bogatega francoskega naselbenika, na otoku Martiniku, Josipina, gojenka pariškega samostana, se je omožila v 16. letu za generala Bogarnjea. Kmalu se je razšla z možem, pridržavši si dvoje otrok Evgenija in Hortenzijo. Bogarnje je bil obglavljen kot grof; njegova vdova je bila zaprta v temnico. Njo je oslobodila zlata mladež: in ona je zdajci prednjačila sredi njenih lahkoživnih lepotic družic. Josipina je že odcvetela: njej je bilo takrat 22 let. Toda zvita ljubovnica je znala očarati celo take prenasličene nasladnike, kakor je bil Bara, ki jej je uredil razkošno stanovanje. Semkaj je le ta mala dražestna ženska vabila „leve novega sveta“ s svojim vročekrvnim ličecem, a še bolj z gibkostjo kreolke ter s spretnimi priredbami in celo z verzaljsko kuhinjo. Toda prismojene in budalasto drage trme koprneče zapeljivke so že pre-

sedale vsemogočnemu direktorju: on se je vzdaval zbog nenadne strasti svojega strašnega spasitelja. Bonapart je dobil službo glavnega zapovednika laške vojske. Oženil se je z Josipino, a tretji dan po svatbi, 11. marca l. 1796. je pohitel za Alpe.

II. Junaštva Napoleona Bonaparta na Laškem. (1796—1799).

Kazalo se je, da hiti Bonapart v gotovo nevarnost. Ni si bilo mogoče misliti bolj neugodnih okolnosti. Na Francoskem je bilo tako, kakor da nimajo vlade. V direktoriju so vladali le prepiri. V državni blagajni ni bilo niti groša; Bonapart je vzel, kar je še bilo; asignati (papirnati denar) niso imeli nobene vrednosti, a njih je izpodrival angleški krivi papirnati denar. Povsodi je razsajal glad. Nič bolje ni bilo pri vojski. Težko je bilo celo ranjski vojski, za katero je žrtvoval Karno vse svoje zanimanje, obskrbivši jo z najboljšimi generali — Hošem, Moroom in Žurdanom, ki so razbili prvo zavezo. Njih je potisnil za mejo edino večši vojskovodja med Avstrijanci brat Franca II., nadvojvoda Ka-

rol. Izenada je umrl francoski Vašington, plemeniti in genijalni Hoš, kakor se je govorilo od strupa, ki so ga pripisovali eni Bonapartu drugi pa Pišegrjuju. Francozi so pričakovali rešitve le od poslane laške vojske. A ona je bila neznatna, (38.000 mož in 30 topov), gladna in na pol naga. In proti njej so stale štiri avstrijske vojske, ki so se opirale na obroč nepristopnih trdnjav. Branil jih je na kopnu nestalni „vratar“ Alp, sardinski kralj, a od morja angleško brodovje pod vodstvom nadarjenega in pogumnega Nelsona.

Bonaparta je čakala pretežka naloga. Toda njemu so, kakor vselej, pomogli sami sovražniki. Avstrija je predstavljala srednjeveško razvalino. Franc II., dasi je bil vrstnik Napoleonov, je bil prava podoba okorele starine, igrača jezuitov in izseljencev. Njegove čete na Laškem so bile oborožene z domačim orodjem. Zapovedniki so jim bili taki veščaki, kakor 72 letni Boljé; pa tudi leti niso smeli storiti koraka brez zapovedi ne-veščakov dvorskega sveta na Dunaju. Za nameček so Avstrijanci sumnjičili Sardince proti katerim so se oholo ponašali ter jih prezirali kot „četo ovnov“.

Bonapart pa je bil prepričan, da bode uspel. Poznal je izvrstno bojišče iz l. 1794. ter si vso zimo sestavljal osnove in posebne zemljevide, o katerih ni imel sovražnik niti pojma. Imel je pa tudi na svetu najboljšo vojsko, katero je izuril sam po najnovejšem izkustvu. To je bila do zdaj nevidena „splošna vojska“ konventa, sam narod pod orožjem. Leti mladi, veseli, lahki bosopetci so prepevali svojo bučečo marseljezo ter ponavljali geslo revolucije: „boj dvorcem, mir izbam!“ Prišli so osvobajati svojega brata, laško „drhal“ „tiranov“. In povsodi so jih otroci obsipavali s cvetjem, a Talijanke pa objemale.

Taki vojski so odgovarjali tudi zapovedniki. Tukaj je bil sam Masena „ljubljenoto dete zmage“, bivši gusar in tihotapec, lakomen prekanjenec, ali izvenreden vojaški veleum in pogumen bori-telj. Govorili so, da se je vselej razveselil pri gromu topov. Potem ljubimec Bonapartov Ožero, dasi neznamen in malo razsoden general, toda pogumen in srčan junak, ki se je smejal kroglam, šel v ogenj in vodo ter ni nikjer razmišjal niti minute. Le to je bil sin zidarja, velikan po vzrastu, telovadeec, dvobojniki, prepirljivec, begunec za monarhije, pisar ženevskih trgovcev,

ujetnik v zaporih portugalskih verosodnikov ter učitelj plesa v Napolju, ta pravi „kmet v dvorani“, obraza obešenjakovega, zavistljiv in razdražljiv, ki je postal maršal in vojvoda Kastiljski za cesarstva, in član gosposke zbornice za obnovljenega kraljestva, a se še tedaj smatral za vnetega jakobinca. Pobočniki Napoleonovi so bili: skromni, prosti, nagli in smeli Žjuno, ki se ga je oklenil kakor pes, še dokler je bil podčastnik v Tulon; nadarjeni, toda često počasni, nepazljivi Marmou, prvi prerok še ne priznanega genija Napoleona in Mjurat, sin gostilničarja, ki se je precej na početku službe izneveril ter izdal svojega poglavarja; za strahovlade se je nazval Maratom, a potem je pomogel termidorcem, in slednjič je postal pobočnik Napoleonov ter se oženil z njegovo sestro Karolino, debelo in lepo gospodično. Od tega časa se je razvilo v njem vražje častihlepje; zvali so ga „gaskonjskim lakajem in makaronskim kraljem.“ Toda ostal je podložnim vedno dobrodušen in popustljiv gospodar. Le-ta velikan, črnih kot ogelj oči in las, je bil vzor konjenika, kralj mod in naslad, slavohlepen, ali izboren boritelj, ravnega vzrasta in spreten za bahaške parade a tudi za krvave borbe.

Vzoren načelnik štaba je bil sijajni, zapravljivi Bertjé, ne poseben vojskovodja, ali neustrašljiv boritelj, a kar je glavno, nenadomestljiv gospodar za vojsko in pokoren kot stroj, robsko strpljiv, delaven in vesten izpolnitelj nalogov. Med ostalimi generali se je odlikoval Lan, sijajni zapravljivec, ali junak, ki je iskal nevarnosti, majhnič, ki je iznenada postal orjaš in vendar nežna duša. Za njim nista zaostajala republikanec Žuber in tihi, plahi poštenjak, malik vojakov Dozjé, človek skoraj ženskega srca, toda vselej pripraven z levjo pogumnostjo na smrtonosne pohode v prednji straži. Ni kvaril dela tudi spretni kovarnik Bernadot, dasi je to bil bolji diplomat nego vojak; le ta lažljivi, bahavi Gaskonjec, oholi častohlepnež, ki je vse obečal, a nič izpolnil, si prisvajal tujo slavo, se približeval stanovitno k svojemu koristoljubnemu cilju ter se začel kmalu zlobno ozirati za svojim poglavarjem, opazivši v njem srečnega protivnika — povišenca; vendar pa mu je služil verno in točno. Vsi ti generali, včeraj še ničle, so se družili s častniki; a častniki so jeli iz enega kotla z vojniki, hodili bosi v redu ž njimi s tornistrom na plečih.

Slednjič je stal proti Avstrijancem in Sardincem že v vsem razvitku sam Napoleon Bonapart. Res je, da noben genij ne postane iz ničesar. Do njega so nastale revolucionarne misli, a ž njimi propoved o svobodi in o naravnih državnih mejah. To je bila duševna potreba naroda, ki se je nagló pomladil, ko je stresel s sebe stoletne verige. Do njega so prišli Francozi na Laško, gnani po prvi zavezi. Ni njegov tudi sam biser njegovega vojaškega znanja: brskaje po arhivih za nesrečne zime v Parizu je našel osnovo pohoda od maršala Malbua, ki se je nahajal na Laškem l. 1745. ravno v takem položaju. Ni njegova tudi známenita taktika, ki je spremenila vojaško znanje. Le to je delo naroda in okolnosti, v bitnosti pa je to Epaminondov zistem klina, skobe, ki je neizbežna v borbi z mnogoštevilnejšim sovražnikom. Oče nove taktike¹⁾ je nepozabljivi Karno. Le ta genijalni zatajevavec samega sebe je vselej že s početka dogotavljal bitko, točno proučivši okolico in sile sovražnika ter probivši predore v njegovih bojnih redovih, jadrno napadal z bajoneti, kar je bila pa le prava Dantonovska smelost. Uvel je tudi

¹⁾ Nauk o porabi vojaštva v boju.

takozvani pritisk z množico. „Spreten general napade sovražnika vedno z močnejšo silo“ je bilo njegovo glavno pravilo. Vse njegove vojske (14) so to proizvajale, vsaka posamezno, a tudi skupno; brez šatorov in prtljage so se pomikale čete od mesta do mesta kot vihra ter že pred pravim bojem moralno premagovale nespretnne generale monarhij. Karno je uredil najbolje topništvo na svetu, položil temelj slavni konjici, ustrojil vzorno oskrbnništvo, ki je bolje vzdrževalo vojsko, nego l. 1870. Slednjič je odgojil francoskemu narodu veliko število vojaških veleumov. Ko so odvzeli dvorjanom pravice na častniška mesta, se je proizvelo tudi tukaj domovinsko očiščenje: stari plemeniti nesposobni ljudje so bili zamenjeni z mladimi nadarjenimi silami iz priprostega naroda, ki so si pridobivali čine po zaslugah. Karno je povzdignil one, katere smo že omenili, in še mnogo drugih pomočnikov našega junaka, a tudi njega samega. Tako je postal Bonapart orodje zgodovine, izpolnitelj nalog, ki so dozorele do njega. Toda samo on jih je mogel izpolniti tako sijajno. Mladi general je izvel delo s tako opreznostjo, gorečnostjo in natančnostjo, da sam Masena ni mogel

najti niti najmanje napake ter začel ceniti novo svetlost vojske. A bosonogi so že verovali v njegovo „zvezdo“ ter bili pripravni iti ž njim v sam pekel. Sočustvovalo je ž njim tudi razumništvo. Sam je še razmišljal o čisti slavi Paolija kot preporoditelja človeštva; Lahom pa je spregovoril takole: „Francoska vojska je prišla k vam raztrgat vaše verige. Francoski narod je prijatelj vsem narodom: pojdite mu naproti! Mi se bojujemo samo s tirani.“

Bosonogi so se vrgli kot tigri na razmetane čete svojega sovražnika. Valili so se z gor kot lava, ter udarjali nepričakovano na desno in na levo. Preplašene Avstrijance niso samo bili, nego jih tudi zajemali kakor črede ovnov. Za dva aprilska tedna l. 1796. so sklenili Sardinci mir, prepustivši Francozom Nico in Savojo. Milan je sprejel zmagovavce kot junake spasilce. Lombardija je postala podložna zemlja Francoske. Toskana je sprejela njene posadke; Neapolj se je odrekel angleškoavstrijske zveze. I Nelson je zapustil Korsiko, da obrani Irsko napada francoskega. Zadonela je po svetu slava „osodnega človeka“ kot pravega vojaškega zapovednika; vojaki so ga pa okrstili z laskavim imenom „ka-

prolček“. V njegovo glavo se je zabila po lastnem priznanju predrzna misel: „Zdaj se nikdor ne bavi z velikimi osnovami, treba bo dati primer.“ Njegova skromna poročila direktoriju so se hitro spremenila v predrzne poslanice. A vse to so bile le pripovedke: pripoved je bila obsevanje Mantove, nepristopne trdnjave, na jezeru, sredi močvirja, s posadko, ki je bila ravna vsej francoski vojski. Tukaj so pokazali Avstrijanci do zdaj nepoznano vztrajnost: pošiljali so na pomoč trdnjavi vse svoje sveže in odlične čete. Toda tudi Napoleon je razvil vse sile svojega genija. Zmagoval je tudi s predrznimi zvijačami. Kot junaška pesem doni tridnevni boj izza mosta pri Arkolji, kjer so bili ranjeni skoraj vsi generali, in kjer je skoraj poginil sam zapovednik, zagreznivši v močvirje, ko je skočil čez ozki most pred vsemi z zastavo v rokah pod točo krogel in kartač. Posle osemmesečnega obleganja se je predala Mantova na početku l. 1797.

Zmagovavci niso oddahnili: proti njim se je vzdignila izborna vojska z nadvojvodom Karlom na čelu. Udarila je na Tirolsko. Karol pa se je zmedel in naredil napako. Bonapart je nagajal sovražnikom na potu celo „nad oblaki“:

coske, se mu je sanjalo, da poteče od tukaj „svoboda za vso Evropo“. Posebno se je zanimal za preporod laške domovine; najbolj ga je razveselil živi narodni duh med Lahi, ker je odkril celi Evropi, v kakšen izrodek sta se bili tukaj izprevrgli samovlada in vlada nekoličine. A razumništvo Evrope je rado junaku odpuščalo vse prve nakane in spletke, da se počasi popne do samovladarske časti.

Le te spletke so bile znamenje časa. Nastala je nova doba v zgodovini ter zahtevala svojih žrtev. Vnetost za prosveto in revolucijo se je morala zameniti z resnobnostjo praktičnega življenja. Odpor se je moral pojaviti pred vsem v vojski, ki se je imela boriti z najsurovejšimi ostanki starega ustroja v Evropi. Da se zadavi „zmaj“ starine, kakor so govorili jakobinci, je morala postati vojska neprizanesljiva, kar poživiinjena; a potrebna je bila tudi naglost, brez katere se ne bi bila mogla boriti tako zmagonosno na vseh straneh s tolikimi sovražniki. Saj so se tudi veliki predniki Napoleona Bonaparta Tjuren, Malboro, Fridrik II. odlikovali z nenavadno sirovostjo in redko neusmiljenostjo.

Važnejša za bodočnost vsega sveta in strašnejša nego vse drugo, je bila druga točka, v kateri se je posebno kazal nastop nove dobe. Le ta je tem žalostnejša, ker so jo okolnosti iznenada provzročile z vso njeno bezobzirnostjo. Bonapart bi bil moral, da reši ranjsko vojsko, nemudoma udariti v bok Avstrijancem; saj tudi njegova gladna vojska ni mogla dalje od mraza drhtati v ledenih globelih Alp. Napoleon ni imel nobene hrane in v vsem 48.060 frankov v blagajni. In glej mehke besedice revolucije so se zdaj zamenile s sirovim glasom vojaških najemnikov XIV. veka. Ko so bosonogi prispeli na vrh gor, je njih vodja izdal prvi oglas v novem duhu: „Vi ste nagi in gladni; vlada vam je mnogo dolžna, a ne more nič dati . . . Jaz vas popeljem v najplodnejše doline na svetu. Pred vami se razprostirajo razkošni kraji, velika mesta; vi najdete tukaj časti, slave in bogastva.“

Tako je kmalu izginil prikupljivi bosopetec, in sicer zopet po neizogibni zahtevi okolnosti. Ko je Napoleon odhajal iz Pariza ter opustošil državne blagajne, se je dogovoril z direktorijem, da njegova vojska ne bode samo sama sebe vzdrževala, nego da napolni v kratkem času

tudi državne blagajne. Vedel je, da je na Laškem navzlic slabim vladam mnogo zakladov, zbranih od davnaj po obsežni trgovini in po obdelovanju bogate zemlje. In ravno v tem je tičalo bistvo celega evropskega preobrata: general, ki je vzdrževal svojo vlado, je bil že v resnici neomejen oblastnik. Napoleon se je zato tudi smejal slabim bojnim osnovam, katere mu je pošiljal direktorij. Začel je seveda tudi brez njegovega vprašanja diplomatične dogovore s soslednimi državami. Bil je mogočen, kakor nekdanj Cezar v Galiji, malik vojske, katere tabor je postal njegova premakljiva država. Pravijo, da je mladi častihlepnež, ki je postal ošaben radi nenavadne sreče, sanjal že celo o prestolu. Zato je njega misel vlekla na Laško, v to krasno zemljo, katere zaklade ni čuval zmaj; Lahi pa so bili revna, bedna, nevešča, praznoverna druhal. Ob enem se je hotel Korsikanec osvetiti Genovi, a kot jakobinec se je radoval, da more ponižati tudi rimskega papeža.

Tukaj se je ustrojil tudi sam od sebe okrog junaka izbrani oddelek telesne straže, matice znamenite cesarske garde. Vodja se je tako oddelil od svojih tovarišev. L. 1797. se je že odprla

„prestolnica“ novega zapovednika. V lepem dvorcu Montebello pod Milanom ni gomezelo vse vsak dan samo prilizovavcev in prositeljev, nego tudi poslanecv tujih držav. Iz Milana so dohajali plemiči, da izroče šopke gospem Napoleona Bonaparta, ki je pozval vso rodovino na svojo vilo. A ko se je koncem leta odpravil Bonapart v Rastadt, da odpre osebno shod, ki je imel rešiti osodo Nemčije, je bil njegov pohod podoben slavju poveljitelja Evrope. Tako je bilo potovanje tudi po Švicarskem in Francoskem.

Le to slavje je razjasnilo samemu Napoleonu njegove temne sanje: smatral se je zdaj za gospodarja miru. Kot vojskovodja se je povzdignil bolj nego vsi slavni zapovedniki v novejši zgodovini: veščaki so priznali njegovo vojskovodstvo l. 1796. za izbornu; ona je služila generalu Žominiju kot osnova za poduk v vojaški znanosti. Takrat se je izkazal Bonapart tudi kot odličen diplomat. Tudi pri tem poslu je spremenil stare navade ter osramotil večkrat sede veščake. Sicer pa se je v bitnosti ravnal po starih spletkarskih načelih. Neodločnosti ni poznal: moral si biti kladivec ali pa nakovalo. Zato je mladi učenec zastarelih spletkarjev daleč prekosil

svoje učitelje: njegov red diplomatičnih zmag se je začel z laškim pohodom. Slednjič pa je bil Bonapart tudi pri tem delu le orodje zgodovine: razvijal je zistem, ki ga je uvel konvent najprej v Belgiji in Holandiji. Bonapart je zbral na Laškem razen drugega blaga še 115 milijonov frankov, a Benečani so mu izročili še tudi svoje boljše ladje. Po njegovem lastnem priznanju so zakladavci in častniki spremenili vojno v „sejem, kjer je bilo na prodaj vse, kar le more osramotiti človeka.“ Napoleon seveda ni hotel ničesar videti: le enkrat je oponesel grabežljivemu Maseni, ali je zamolčal, ko mu je le ta na odgovor začel spregati glagol „krasti“. Vse pa so prekosila kovarstva z Benetkami in s papežem. Bonapart je posebno laskal poglavarjem primorske republike ob istem času, ko je odstopil del njihove države Avstrijancem. A politika s papežem je bila tedaj tako zvita, da je ni razumel nobeden. Tršati, osemdesetletni dobrohotni starček Pij VII. je živel v očitnem sovraštvu s Francosko, a Bonapart mu je vzel le Avinjon z legatstvi (severni del Cerkvene države) ter skazoval sicer sv. Očetu sinovsko spoštovanje, nazivaje sebe „zaščitnika vere“. Bonapart je

govoril svojim privržencem, da je treba zanašati „staremu lisjaku“: bivši jakobinec je poznal čar vere na množico; že zdaj je dobro računal na svojo veliko bodočnost. Sploh pa so zdaj na Laškem nastale nove republike, kakor se je zgodilo že poprej s Holandijo. Lombardijo z legatstvi so spremenili v republiko cisalpinsko, a Genovo v ligursko. Tudi Beneška je bila s početka spremenjena v republiko, a potem pa deloma zedinjena s cisalpinsko republiko, deloma pa z Avstrijo; Jonski otoki so bili zedinjeni s Francosko. Leto dni kasneje je direktorij dovršil ta preustrojstva: Cerkevna država se je spremenila v rimsko, a Švicarska v helvetsko republiko.

Podvigi novega diplomata so bili ovenčani z mirom v Kampo Formio, kar smo že omenili. Bonapart je rekel pri neki priložnosti: „Jaz sem namestil veliki šlem, ker imam 12 dobitkov.“ To je bila neslišana sramota za Habsburgovce, propast stare Germanije in osnova svetovne vlade Napoleona Bonaparta. Francoska je dobila naravne meje, a na levem bregu vladajoči nemški knezi so dobili nadomestilo na desnem bregu po takozvani sekularizaciji¹ posestev tamošnjih duhovnih oblasti.)

¹) Izpremema cerkvenih posestev v posvetna.

Toda najzanimivejše je bilo to, kako je Bonapart razvozljal najtežavnejši voz — svoje odnose naproti direktoriju. Le ti odnosi so bili prava redkost. S početka se je direktorij radoval, da je odstranil svojega nevarnega spasitelja, potem pa se je trudil, da ga predobi zase. Poslal je celo na Laško svojega komisarja vohunit, toda le ta je pokazal generalu svoja poročila. Potem ga je hotel pokončati s tem, da mu ni pošiljal pomoči, toda bil je prisiljen zahvaliti se svojemu generalu, da mu je napolnil državne blagajne. Niso se zlagali niti v diplomaciji. Direktorij je bil zadovoljen samo z Belgijo in Rajno, a bil je pripraven povrniti Lombardijo Habsburgovcem, a papeža popolnoma odstraniti. Bonapart pa je ustrojil republike, prave kocke bodočih vojn, a papeža je pridržal. S početka je dobival direktorij od svojega generala zatrjevanje o udanosti, potem pa se je grozil z odpustom. A ko sta pariški zbornici oponesli Bonapartu nasilja na Laškem, je napisal direktoriju: „V imenu 80.000 vojakov povem vam, da je minul čas, ko so advokati in nezreli brbljavci gilotinirali vojake. Gorje vam, ako bodo vojaki prisiljeni priti k vam z Laškega s svojim generalom!“

General je imel pravico tako govoriti, saj je ravnokar rešil svoje zapovedništvo iz nevarnosti. Nasprotni direktorij ni znal, kaj dela sredi borbe treh strank — jakobincev, rojalistov in liberalcev, kakor so se takrat zvali privrženci ustavne monarhije na čelu jim gospa Stal in njen prijatelj Benjamin Konstan. Posebno nevarni so bili rojalisti, katerih duša je bil Pišegrju. Barau je ostala sama nada — srečni zmagovavec. Bonapart je rekel svoji vojski: „Ko bi bilo potrebno, bi vi preleteli kot orli čez gore, da vzdržite vladu in republiko.“ Poslal je v Paris Ožeroa. 18. frjuktidora (4. septembra 1797.) je ta junak brez strela osvojil Tjulerije in mesto — in vse se je pomirilo.

Povrnilo se je gospodstvo konventa, le v manje krvavi obliki: začela je besniti „suha giljotina“ ali pregnanstvo. Izdajavce republike so pošiljali v Kajeno: tukaj je bilo do 200 oseb, večidel časnikarji in člani obeh zbornic, med njimi Pišegrju, Bartelemi in Karno, ki so pa pobegnili. Prenehala je svoboda tiska, shodov in društev; bila je zatrta neodvisnost sodnikov; marsikátero okrožje je izgubilo volilno pravico. Kraljemorci in republikanci so zaseli vladina mesta.

Evropska vojna je postala neizogibna tem bolj, ker so se morale vojske same vzdrževati s silo in z grabežem, kateri se je že izvajal v Belgiji, na Švicarskem in Laškem.

Toda vse to je bilo le trenutno slavlje. Direktorij je dosegel vrhunec svoje mogočnosti, katera se je začela pa hitro spuščati po strmini v prepad. Od 18. frjuktidora (4. septembra) je postal direktorij nenavisten vsem zato, ker je nastopil lažno pot nasilja, katero se je moralo dokončati z njegovo propastjo. „Vsakomur bi se zdelo naravno“, govori tudi gospa Stal, „ko bi se vojaški vojvoda poprijel mere, katero so mu dovolile državne oblasti“. A glavno je to, da je direktorij pozval na pomoč vojsko proti državnemu zboru ter se tako predal v njegove roke. S tem je podpisal sebi smrtno obsodbo. In tako je bil gotov diktator. Sredi vojske, zaslepivši svet s čudesi, se je rodil junak iz junakov, o katerem je že komisar direktorija pisal z Laškega: „Jaz ne vidim zanj drugega konca, razen prestola ali pa morišča“. Zavrženi direktorij se je oklepal svojega jutrnjega pokončevavca, da ne bi padel danes kot žrtva rojalistov. V bitnosti je bil diktator gotov.

V tem času, koncem leta 1797. se je trudil montebelski mogočnej, da pokaže Evropi očitno s kakšnim državnikom ima ona opraviti. V Rastadtu je ravnal s kongresom po svoji volji. Bril je norce s knezi in z vladarji ter javno pregnal kot strežaja švedskega pooblaščenca grofa Ferzena za to, ker je le-ta bil prijatelj Marije Antoanete. A potem se je začelo leto 1798. še z bolj pomenljivim dogodkom na samem Francoskem. „Stari red“ ni sprejemal tako svojih ljubljenih kraljev. Občinstvo je obsipalo junaka s šopki, spomenicami, pesmami in laskanjem po časopisih. Vlada mu je enako sijajno priredila sprejem, ki je bil podoben gledališčnemu obožavanju. Vse stranke so se ga oklenile. Rojalisti so delovali po Josipini, liberalci po prijatelju gospe Stalove Talejranu; republikanci so ga smatrali za sina revolucije, vsi oduševljeni radi 18. frjuktidora.

In zmagovavec je osrečil vse. To je bil zdaj tisti bolni, čemerni „kaprolček“. Evropski državniki so sporočali, da ga „vse vleče k miru in prijateljstvu.“ In sam Ožero, bahaje se z 18. frjuktidorom, je trdil, da je njemu general preveč dobro „odgojen“ za prevratna podjetja. Bonapart je nosil obleko meščana, se razgo-

varjal z učenjaki ter se zamišljeno šetal po vrtu svojega skromnega stanovanja. Bolj nego vsega se je bal, da ga ne bi zapisali za vodjo bodisi že katerekoli stranke; on je čakal na kaj boljšega. Takrat je mislil: „Hruška še ni dozorela, potrebno je, da direktorij pretrpi nezgode brez mene. Pariz je brezpameten: v tem Babilonu se znamenitosti hitro menjajo ena za drugo. Če mi bo tukaj ostati še dolgo brez dela, propadem!“ Iznovič izginiti, in sicer daleč in na junška dela: to bi pomenilo pa tudi, da podučí vojsko, kako se more najti prava zmaga in sreča domovine le v njegovem taboru. Za Pariz se Bonapart ni bal: v njegovih rokah je bil Bara, in prekanjeni Talejran se je sam nagibal na njegovo stran.

Tudi v Evropi so nastale take razmere, da je bil Napoleon prav potreben. Povsod je zavladal hrup, in narod se je grozil direktoriju, ker so ga vsi mrzili radi predrznega nasilja. Kakor vselej tako je tudi zdaj stala na čelu podviga Angleška. Precej na početku revolucije si je postavila za cilj, da pokonča svojo staro protivnico: z letom 1792. se je začela 23 letna borba dveh velikanov zapada, ki sta ošabno

gospodarila po obeh bregovih Kanala.¹⁾ Tudi Francozi so odgovarjali Angležem z enako narodno nenavistjo. Že l. 1796. ni razmišljal direktorij samo o napadu na Angleško, nego tudi na Indijo, kamor je pošiljal svoje opravnike, kakor tudi v Teheran in Carigrad. L. 1798. se je general Hoš skoraj pokazal na Irskem. Ko je prispel Bonapart v Pariz, so se Parižani trumoma zbirali po gledališčih ter se zabavljali z živimi slikami o napadu na Irsko. Direktorij je imenoval zmagovavca za zapovednika „angleške vojske“. Tudi Napoleon sam je že zdavnaj razmišljal, kako bi udaril na zavistnega sovražnika: izvel pa je delo po svoji osnovi. V pismih in proglaših je raztrobil po celem svetu o napadu, a v resnici ga je le zadrževal na razne načine. Po njegovem nazoru se je mogel zadati neomejenemu gospodarju morja mnogo hujši udarec z boka.

Bonapart je od rane mladosti sanjaril o Iztoku. „Evropa je — krtina: a tam jih živi 600 milijonov, tam je vir velike slave,“ govori Korsikanec. Slednjič pa je bil Bonapart tudi tukaj le orodje zgodovine. Francozi so smatrali od početka križarskih vonj za svoj poklic preporod Iz-

¹⁾ Morska ožina, ki deli Francosko od Angleške.

toka, in pred vsem Egipta. Še pred revolucijo so razmišljali Francozi o Sueškem kanalu in Talejran je dokazoval v akademiji, da je potrebno in lahko osvojiti zemljo faraonov. Bonapart je bil le prisiljen po okolnostih, da je podvzel to nalogo. S pomočjo Benetek se mu je posrečilo osnovati na Jadranskem morju eskadro,¹⁾ ki ni bila slabša od angleške. Osvojivši Jonske otoke je pisal direktoriju: „Ti otoki so dragocenejši za nas nego vse Laško. Približuje se čas, ko bodo razumeli Francozi, da je neobhodno potrebno prisvojiti si Egipet, če se hoče zares pokončati Angleška. Zakaj ne bi zavladali na Malti? Ž njo in pa s Korfuom v rokah, postanemo mi gospodarji Sredozemnega morja: mi pokončamo Angleško in — Evropa je pod našimi nogami.“ Ravno takrat je tudi Angleška posebno hrepenela po Malti; nakanila je namreč od tukaj udariti na Indijo skoz Egipet. Bonapart je zato predložil pohod na Egipet. Direktorij se je razveselil, da odhaja zdaj, ko ni vojne v Evropi, njegov poglavar v tako nevarno daljavo. Bonapart je napisal sam sebi povelje — pokončati v Egiptu vpliv Angleške, prekopati Sueško

¹⁾ Oddelek vojnega ladjevja.

ožino ter osvoboditi tamošnje prebivavce tiranije mamelukov. Mameluki so bili rod plemenitnikov, ki so sestavljali pogumno in mnogoštevilno konjico ter tlačili felahe (poljedelce) in Arape trgovce. Priznavali so le po imenu oblast Turške. Konvent se je že od zdavnaj trudil, da spravi sultana pod svoj vpliv, ker se je hotel na ta način okoristiti s turško vojsko proti Angležem in proti Rusom, katere je želel odvrniti od ravnokar razdeljene Poljske (leta 1795.) Sultan je sicer že poveril svojo vojsko francoskim častnikom, ali je še omahoval skleniti zvezo z direktorijem. Bonapart ga je uverjaval, da kani on kot „dober prijatelj Turkov“ pomiriti mameluke, povzdigniti blagostanje njegovih egipčanskih podložnih ter povišati ugled islama.¹⁾ Izbral si je najboljše vojake in sodelavce. Na čelu poslednjih je bil oholi, plemeniti Kleber, pomiritelj Vandeje in premagovavec Nemcev. Republikanec v vsaki žili, velik sovražnik prilizovanja, ni rad gledal Napoleona. Toda posle Abukira ga je objel, rekoč: „Vi ste velik, kakor svet!“ Zbral je tudi do stotine učenjakov. Vse priprave so bile dogotovljene izborno in tako

¹⁾ Muhamedova vera.

tajno, da je sam bojni minister smatral tulonsko eskadro za desno krilo „angleške vojske“. Pri vsem tem pa je za uspeh tega brezumnega podjetja trebalo posebne sreče: in le-ta je bila mila osodnemu človeku, kakor nikdar. Nelson, ki je stal na potu z okrušenim brodovjem, je brodil trikrat mimo sovražnika, ali ga ni spazil v megli in nevihtah.

Meseca maja l. 1798. je izplula iz Tulona eskadra, kakršne še niso imeli dozdej Francozi. Na brodovju je bilo 40.000 mož. S podkupom so vzeli Malto brez strela, in potem so se lahko izkrcali v ustju Nila ter se podali dalje ob reki. Tri dni kasneje je pokončal Nelson v ustju Nila, pod Abukirom, v redki pomorski bitki francosko brodovje do kraja. „Angleži silijo nas izvršiti mnogo večje podvige, nego smo mislili!“ je spregovoril Bonapart in Francozi so se vzdignili proti Kairu, pod vročim solncem, prepadaje v vročem pesku. Ravno pred piramidami jih je napala sijajna konjica mamelukov. „Vojaki! Štirideset vekov gleda na vas z višine teh piramid!“ je rekel vodja — in prvi karje¹⁾ pehote se postavi proti konjici sovražnikovi. Mameluki so bili pokončani.

¹⁾ Vojški oddelek, postavljen v podobi četverokota.

Bonapart je nemudoma uredil tiskarno in egipčanski zavod. Vse narodnosti so bile zastopane pri mestni upravi. Posebno je spoštoval Bonapart islam: „Znajte, tudi mi smo musulmani. Nismo li mi pokončali papeža, ki je propovedal vojsko proti islamu?“ Prisegel je na koran, si nadel turban ter hodil v mošejo; zaglobil pa se je zato tako v mohamedanstvo, ker se je ravno takrat prepričal o nezvestobi svoje Josipine, kar je postalo znano celo njegovim prijateljem. Nekateri častniki so se celo popolnoma pomohamedanili. Toda narod se je uprl pod vplivom svojih muftijev¹⁾ in dervišev.²⁾ Vzdignil se je tudi pravi sovražnik — nepremagljiva afrikanška priroda. Najprej se je pokazal odpor sred hrabrih veteranov. „Le-to je tvoje delo!“ so prigovarjali junaku, umiraje pred očmi svojega malika. „Vojska se žrtvuje iskavcu pustolovstva!“ je glasno govoril Kleber. In Bonapartu je ostalo le še 13.000 vojakov in 50 topov. Pohitel je ž njimi v Sirijo, kjer so se ravno takrat zbirali Turki, ki so napovedali vojno Francozom. Tukaj pa se je sreča zabrnila, dasi so se Francozi

1) Višji turški duhoven in sodnik.

2) Mohamedanski menih.

hrabro borili. Obleganje brez posadnih topov primorske trdnjave Sen Žan d'Akra, katero so branili Angleži, in pa kuga, je iztrebila junake. Da si olajša vrnitev, je pobil Bonapart na tisoče ujetnikov, in pomoril bi bil z opiumom¹⁾ celo svoje bolnike, ko se ne bi bil zavzel za nje zdravnik. Toda tudi sam se je nahajal v največi bedi: pomagal je bolnim, šel peš po žgečem pesku, hranil boležljive z mesom svojih konj. Kakor sence so se priplazili Francozi do Abukira, a tukaj jih je pričakovala dvakrat jača vojska pogumnih janičarjev. Toda Turki so bili premagani, vrženi v morje po zvitem obhodu francoskih čet, ter so skoraj vsi poginili.

Tukaj je Bonapart izvedel iz časopisov, katere so mu poslali Angleži, ob uspehih druge zaveze. Rekel je jezno: „Le-ta zabiti, neodločni direktorij dela same neumnosti ter pobira še plačo za to. Vse se je razrušilo z mojim odhodom. Na Francoskem bodo izvedeli isti čas o pokončanju turške vojske pri Abukirju in o moji vrnitvi. V tej minuti me ne bode zapustila meni zvesta sreča! Kdor se ne tvega, ta ne dobi nič. Poskusil bom priti — in pridem.“

¹⁾ Otrov.

22. avgusta 1799. se je Bonapart spustil na morje z boljšimi svojimi generali, izročivši svojo vojsko Kleberju, s katerim se je dogovoril, da se še snideta pred odhodom; toda on je odšel poprej ter mu pustil le zapečateno pismo. Ostavljeni Kleber se je boril kot lev, dasi kot eden proti deseterim, ter je odlično urejeval „francosko naselbino“. Toda našel se je tamošnji prenapetnež, ki je zaklal dobrotnika zemlje. „No, kaj čemo, en protivnik manje!“ je vzkliknil Bonapart. Ostanki egipčanske vojske so se predali Angležem. A njen vodja — begunec se je smatral rešiteljem domovine v hudi zadregi.

Beda je bila zares velika. Direktorij je razžalil vso Evropo s svojim nasiljem. Takrat so bili s Francosko združeni sred mira Pjemont, Toskana in Ženova. Direktorjevi komisarji so zapovedovali na Nemškem, kakor so sklenili na rastadtskem kongresu. Napolj se je spremenil v partenopsko republiko, odkoder sta pobegnila v Palermo Ferdinand IV. in njegova žena Karolina, ki je bila z vso dušo protivna revoluciji. Le-to je razdražilo sorodnika kraljice Karoline, cesarja Franca II. Njega je podpiral ruski car Pavel I., ki je nastopil kot sredstvo božje pre-

vidnosti, da pokonča „kugo svojevoljnosti“ ter reši brata obglavljenega francoskega kralja, Ljudevita XVIII., ki ga je vzdrževal v Mitavi. Rusija je naravno z Angleško postala duša druge zaveze (l. 1798.) Le-ta zaveza je bila strašnejša od prve. Imela je dvakrat več vojske nego Francozi; zapovedovali so jej veliki junaki — nadvojvoda Karol, Nelson in Suvorov, dasi mu je bilo že 70 let. Slavni ruski zmagovavec je prisilil svet, da je pozabil za trenotek sijajne podvige svojega mladega protivnika. Na Laškem so se rušile naglo Bonapartove zgrade — republike sestre, a Angleži so vzeli Malto. Vsi so pričakovali, da napadejo barbari samo Francosko. In zdaj je nastopila propast direktorija. Le-ta se je že loteval nasilja, ki so spominjala na strahovlado. A ker je nastal v zemlji tudi glad, se je širilo splošno nezadovoljstvo; izbruhnili so upori rojalistov in jakobincev. Narod je iskal rešitelja iz „navrstvene gnilosti“, kakor so sploh zvali direktorij.

A osodni človek je plul 48 dni po morju in sicer večidel po noči, da uteče Angležem. Že blizu Francoske obale so zadeli na angleško brodovje, toda le-to ni znalo uloviti srečneža.

Od Tulona do Pariza je narod pozdravljal rešitelja; v prestolnici je zavladelo sploh veliko oduševljenje. Bonapart se je znal izvrstno hliniti pred občinstvom. Kazal se je dobrodušnega, iskrenega „meščana“ in privrženca miru; držal je z vsemi strankami, a z vsako govoril v njenem duhu. Njega so podpirali Bara, Talejran, novi minister Fušjé in sorodniki. Josipina je pridobila zanj uplivne osebe, celo Moroa; Lucijan je delal v zboru peterihsto, kjer je bil predsednik. In čez mesec dni po prihodu Napoleona Bonaparta na Francosko se je dogodil 18. brjumer (9. novembra) l. 1799. velik državni preobrat; odstranili so oba zbora peterihsto in starejšin.

Zarotniki so preživeli težke ure. Zbor peterihsto je bil prenapolnjen republikancev, s katerimi pa je sočuvstvovala vojska. Bernadot je predlagal direktoriju, da zapre egipčanskega begunca. Iznenada so bile 17. brjumer pregrade prestolnice zaprte in pošta zaustavljena. Na ulicah so se pojavili oklici Napoleona Bonaparta: „Kakšno sem zapustil Francosko, in kakšno sem našel! Tako se ne more naprej.“ V Tjulerijah, v starejšinstvu, katerega večina je bila sestav-

ljena od Bonapartovcev, je bila prebrana ovadba o nekakšni zaroti, in na to se je sklenilo, da se drugi dan preselita obe zbornici v Sen Klu, a obramba podeli Bonapartu. Ta obramba pa je pomenila vrhovno zapovedništvo nad vojsko v prestolnici. Napoleon je pričakoval ta odlok doma, obdan s sijajnim štabom. Rekel je, da je treba osvoboditi republiko „odvetnikov“ — in vsi so pohiteli v Tjulerije; a v Luksemburškem dvoreu je direktorij odstopil. 18. brjumeraja je bilo postavljeno v vrtu dvorca 8000 grenadirjev. Toda v dvorinah je besnela opozicija, posebno pri peterihsto, kjer so vsi prisegali, da bodo branili republiko do smrti proti „diktorju“. Napoleon je pohitel v starejšinstvo ter premrmral sopihaje: „Zarote . . . Vulkan . . . Pravi vojak . . . Moji grenadirji . . . Vi ste sami zrušili ustavo.“ Od tukaj se je podal v zbor peterihsto v spremstvu svojih generalov. Poslanci so zakričali: „Živila republika! Proč s tiranom!“ Pograbili so ga za monduro ter ga suvali. Omahovaje skoči na dvorišče in omedli. Zdajci prihiti Lucijan ter poprosi vojake, da rešijo svojega generala „ubijavcev, podkupljenih od Angležev“. Vojaki so se podali s predsednikom peterihsto v

dvorano. Poslanci so se razbežali. Zvečer sta oba zbora sklenila: direktorij se zamenjaj s tremi konzuli republike — Bonapartom, Sijejsom in Djukom. Nova oblast je izdala precej čuden oglas: „Revolucija je prenehala na osnovah, s katerimi se je začela: ona je dokončana.“

III. Prvi konzul. (1799—1804).

Bonapart je izpolnil komaj 30 let. Usodna bolezen še ni strla razcveta sil. Pred nami stoji novi Protej,¹⁾ ki ni še nikdar premagoval sveta v taki meri kot vojak, državnik in vladar velikega naroda. Ni Bonapart takrat zastonj govoril: „Le kralji lenuhi se debele v dvorcih . . . Moji protivniki ne bi izgubili zastonj časa, ko bi se potrudili poiskati tukajle poduka.“ Razvil je takrat tako obsežno delavnost, da so ga radi nje nazvali „nenavadnim bitjem.“ V ta čas spada tudi lastna njegova izjava o sebi: „Ko umrem, bo ves svet izdehnil „uh!“ In takrat ni še nič prečilo neutrudljivega bistrroumca. V njem so še

¹⁾ Grški bog v podobi morskega starčka in preroka, ki se je vedno spreminjal.

odsevali prikupljivi potezi mladosti, luči prosvete. „Noben monarh ni našel toliko pripravnosti k podložnosti. Francoska izpolni zares nekaj nemogočega, da mu pomore,“ govori neki očividec. Vsi so se nadjali, da se začne ž njim doba miru, da pokaže svetu obrazec notranjega ustroja velikega naroda, ki je bil zatrt vsled revolucijonarne burje.

Zdelo se je, da Francozi niso zgrešili pravega pota. Bonapart je zamenil vojaško monduro z meščansko suktnjo. Napisal je Jurju III., angleškemu kralju, navdušen poziv za mir, a carju Pavlu I. je ponudil Malto radi prijateljstva. Sklenil je celo trgovinski dogovor s severoameriškimi Združenimi državami, spoznavši v njih mogočnega protivnika Angležev. In začelo se je težavno delo urejenja razrvane Francoske. To je bila doba Napoleona upravitelja ali njegovega konzulstva. Takrat so se izvršile preosnove, ki so odgovarjale po blesku njegovim sijajnim zmagam, vendar pa so le-te preživele po trajnosti svojih učinkov.

Takšnale je bila ustava VIII. leta, ki je pripravljala prehod od republike k cesarstvu. Po tej ustavi je Napoleon za prihodnjih deset let

imel biti prvi konzul ter si je na videz izvolil še dva druga konzula, tovariša svoja, da bi zaslepil pravē republikance, češ da nima on sam vse oblasti v svojih rokah. V resnici sta drugi in tretji konzul bila samo svetovavca prvemu, ki je edini imel pravico, da po svoji volji imenuje državne uradnike in častnike. Vse imenitne državne stvari je obravnavalo najprej državno svetovavstvo, potem tribunat, a slednjič jih je moral odobriti postavodajalni zbor. V tribunatu je bilo sto zastopnikov; vsak je moral biti star vsaj pet in dvajset let; v postavodajalnem zboru jih je bilo tri sto, najmanj po trideset let starih. Tribunat je pretresoval vladne predloge, potem izvolil po tri govornike, ki so njegove sklepe zagovarjali pred postavodajalnim zborom, a ta jih je brez razgovora imel odobriti ali pa ovreči. Narod francoski ni več odslej volil poslancev svojih, ampak je le določeval število mož, katerim je zaupal. Izmed teh je tako zvano „vzdrževalno starejšinstvo“ prvemu konzulu navetovalo sto mož za tribunat in tri sto za postavodajalni zbor. Na isti način se je petina obeh zbornic vsako leto ponovila. Pa tudi za druge državne službe in časti je starejšinstvo prvemu

konzulu nasvetovalo potrebno število sposobnih mož. Vzdrževalno starejšinstvo je bilo torej najimenitnejše svetovavstvo. Štelo je osēmdeset najmanj po štirideset let starih udov, ki so čast svojo uživali do smrti svoje. Ko si je Napoleon za drugega in tretjega konzula izvolil Kambasereja in Lebrena, je imenoval začasna svoja tovariša Sijejsa in Djukoa za starejšinca ter jima naročil, naj mu skupaj s konzuloma nasvetujeta može za starejšinstvo, ki se bode v prihodnje samo dopolnjevalo, kadar kdo izmed njih umre. Vse je bilo tako uravnano, da so v zборе, svetovavstva in urade prišli samo taki možje, ki so bili popolnoma vdani prvemu konzulu.

Ustava VIII. leta je bila le odpoved republiki. Samo radi pristojnosti so jo podvrgli plebescitu ali narodnemu glasovanju, ki je dalo tri milijone glasov za, a poldrugi tisoč proti. Na to se je Napoleon dne 19. februarja 1800. preselil v tjulerijski grad. Tudi oba druga konzula sta imela stanovati v Tjulerijah; toda Cambasere se je branil in rekel svojemu tovarišu Lebrenu: „Nama se to ne spodobi. Napoleon bo hotel imeti kmalu vso palačo le zase in potem se bodeva morala zopet seliti; bolje, da se niti ne

vseliva.“ Izkušeni mož je resnico govoril, saj je vedel, da Bonapart tudi še s tem ne bode zadovoljen. In zares je že meseca avgusta 1802. upotrebil nove zmage in od redarstva izmišljene zarote, da je bil po predlogu svojih svetovavcev izvoljen za dosmrtnega konzula, s pravico določiti si naslednika ter s kraljevsko pravico pomilovanja. „Glej, jaz sem na enaki višini z monarhi!“ je vzkliknil Napoleon Bonapart.

Ravno zdaj sred mira je Napoleon prese-netil vse z novimi državljanskimi uredbami. Pred vsem se je pokazalo kot največe njegovo delo državni zakonik Napoleona (meseca marca 1804.), ki je sam dostaten, da ovekoveči njegovo ime. Res je, tudi to je bila zbirka starih zakonov, toda nenavadno priprosta, kratka, ki je pa ven-dar obsegala vse življenje državljanov. V tem zakoniku so bili učvrščeni stari temelji lastništva in obitelji, a uvrstila so se vanj tudi tri načela revolucije: uveli so razporoko in versko strplji-vost, osebno svobodo in enakost vseh pred po-stavo. Napoleon je imel pravico reči na otoku sv. Helene: „Moja prava slava se ne nahaja v 40 dobljenih bitkah: Waterloo je izbrisal spomine na take zmage. Ali kar se ne bode nikdar iz-

gubilo iz pameti, kar bode večno živel, to je moj državljanski zakonik“. Izvrševavec zakonika, novo sodstvo, je tudi spominjalo na revolucijo s prisežniki, odvetniki, mirivnimi sodnijami in z nezavisnostjo sodnikov. Vendar pa so se tudi v tem temelju narodne zavesti pojavili jače nego sploh poprej poskusi samosilnega vladanja. Bonapart je kmalu sam začel rušiti svoj vzor, ko je uredil nekoliko „posebnih“ sodnij.

Take spremembe so se dogodile tudi pri zakonodavni oblasti, ki se je zdaj delila na zasebni in državni svet, kjer je predsedal sam konzul. V prvem so se razpravljala vsa vprašanja o višji politiki ter potrjevale razsodbe senata. Državnemu svetu je bila izročena strašna moč, razsojati zmisel zakonov po zahtevi konzula. Razpošiljal je po okrožjih svoje člane, ki so spominjali na komisarje konventa: sam Bonapart jih je imenoval „tribune poleg vrhovne oblasti“. Senat,¹⁾ obdan z nenavadnim bleskom, je postal orodje Bonaparta, kateri je imenoval njegove člane ter dajal najpokornejšim med njimi „senatorije“ sinekure²⁾ s plodnimi zemljami.

¹⁾ Starejšinstvo.

²⁾ Služba brez dela z bogatimi dohodki.

Tribunat in zakonodavni zbor sta se podvrgla „očiščenju“, ter nista od zdaj nič pomenila v zakonodavstvu.

V upravi se je slednjič kazal vedno bolj vpliv samovladarstva. Usredotočila se je popolnoma v rokah prvega konzula. Vsi činovniki so bili njegovi slepi pomočniki. Sam Bonapart je neprenehoma delal v svoji sobi in celo v pohodnem šatoru kot neutrudljiva previdnost države. Izdaval je določbe skoraj za vse službe, čital skoraj vse ministrske odloke, jih črtal in popravljaj na novo, prebiral celo vsa tuja poročila, ter na nje pisal svoje opazke; načrtaval je odgovore, dopise in napotke diplomatom ter mučil svoje tajnike z narekovanjem. Razgovarjal se je še posebej z ministroma zunanjih del in redarstva, a tajniki so poročali vsak teden enkrat pred njim.

Vsi ti ministri so bili le pisarji Bonapartovi, ki jih je pogostoma menjal navzlic vsi njihovi vdanosti. V prvih časih so bili ministri le spretni pravoslovci. Na čelu jim je bil Talejran, ki so ga smatrali v Evropi za prorokovališče diplomacije: takrat niso znali, da mu je Napoleon delal sestavke ter narekoval glavna poročila.

Le-to je bila desna roka konzula, kot boga laži: „Jezik nam je dan, da skrijemo misli“, je govoril bivši škof in „kraljemorec“. Takšen je bil tudi minister Fušje, samo bolj pokvaren in nagel; bil je izdajavec vseh vlad, katerim je služil za obrambo. Napoleon je izvrstno poznaval svoja dva junaka ter govoril: „Eden me brani z desne, drugi — z leve strani.“ Bertje je kot vojaški minister vzorno vodil vojaško upravo, brez katere bi bili nemogoči pohodi Napoleonovi.

Prava zveza med ministri in prvim konzulom je bil državni tajnik. „On je raznašal moje odloke, mojo voljo po vseh straneh sveta“, se je izjavil Napoleon na otoku sv. Helene. Ves čas je opravljal to službo zvesti, skromni in spretni Marje: on jedini je znal zapisovati hitro narekovanje svojega gospodarja ter bliskoma proizvesti njegove bežeče misli, načarane po vojaško kot praske na kosčkih papirja. Na čelu pokrajinske uprave so bili prefekti (predstojniki) in mjeri (župani), katere je tudi občudovala vsa Evropa radi spretnega izvrševanja upravnih dolžnosti. „Le-to so majhni prvi konzuli“, je govoril o njih Napoleon. Pokrajinski sveti so postali njih igrače. Tako se je razvila

brezobzirna centralizacija (središčna oblast) — nova beseda za staro ali boljšo uredbo.

Takšno samovlado, ki ji ni bila enaka nobena po mogočnosti in redu, si moremo misliti le še pri vojski. Revolucijonarni vzor oboroženega naroda je bil že podkopan po naboru, kakor ga je izvrševal direktorij; Bonapart pa je popolnoma spremenil državljana dobrovoljca v vojaka s pomočjo žreba in zamembe. Stari vojaki so se sami vračali v vojaško službo: tako so se uredili junaški veterani „cesarske garde“, le ta ponos vojaške zgodovine. V častniškem zboru so bili zastopani talenti iz naroda in mladih plemičev. Takšna je bila „velika armada“ — 350.000 izbranih in izvrstno oskrbljenih junakov, ki so posvetili vse svoje življenje službi pod rimskimi „orli“ umnega zmagovavca. Vzdrževanje te vojske je bilo vzorno: v to svrho je bilo urejeno celo drugo vojaško ministerstvo za vojaško upravo.

Velikanske, iznajdljive so bile namere za pospeševanje gospodarskega stanja, kateremu se je moral zaprav položiti nov temelj. Takrat niso poznali proračunov, trčili so denar po meri potreb, prenašali račune iz leta na leto. Vrh tega

je direktorij zapustil bankrot: 18. brjumeru ni bilo nobenega kredita več, a v blagajni 150.000 frankov ter račun za pol leta neizplačane plače nižjim činovnikom. Bonapart je pred vsem uredil poleg ministerstva financ tudi ministerstvo blagajne ali državni prigled. Toda najhujši fiškal¹⁾ je bil on sam. Z brezobzirnostjo in odločnostjo je zaščitil vsak državni novčič pred tatovi. Vsak teden je pregledoval osebno izdatke ministrov ter razglašal njih račune; ob enem se je trudil, da uvede ravnovisje pri državnih financah s strogostjo vojaške discipline. Pred vsem je bilo treba urediti pobiranje dohodkov. Tukaj se je pokazala vsa iznajdenost Napoleonova. Vpeljana je bila pravilna uredba neposrednih davkov na temelju katastra ali popisa imetka in s pomočjo davčnih pobiračev izmed bogatinov, ki so vzeli pobiranje v najem. Za posrednje davke je določil „akciz“ (doklade), prirejene po ukazu iz l. 1660. Kmalu se je začelo tudi ropanje po Evropi. In finance so procevele, a ž njimi ob enem tudi kredit. Napoleon se je držal vedno pravila, ne delati novih dolgov; osnoval je celo blagajno za odplačevanje starih. Mnogo koristi

¹⁾ Odvetnik za državne dohodke.

je donašala tudi „francoska banka“, ki obstoji še dandanes. Banka je pomogla trgovini. Napoleon je izdelal tudi izvrsten trgovski zakonik, uredil trgovske komore ter uvel še zdaj obstoječo desetišno vrednost, vzevši za osnovni temelj srebro. Ni mu bilo žal stroškov za urejenje cest, prekopov, mostov. Pri tem je bilo iztrebljeno tudi razbojništvo s pomočjo žandarmerije in prefekturnega redarstva. Sicer pa je prečil trgovino z zaščitno carino, naperjeno še posebej proti angleški robi.

Zato se je obrtnost povzdignila nenavadno hitro. Posebno lepo se je razvilo predilstvo, tkalstvo in rudarstvo. Bonapart je, kolikor je le mogel, podpiral učenjake pri novih iznajdbah. Trudil se je na razne načine, da si steče privrženost pri meščanstvu, ali ni pozabil tudi kmečkega ljudstva, pa se je vsled mnogih dobrih določb začelo tudi kmetijstvo bolje razvijati. Napoleon je izdelal tudi velikansko naselbinsko osnovo. Toda pri tem podjetju je dobila nova samovlada prvi udarec. Napoleon je vpeljal v Zapadni Indiji robstvo — in črnci so se uprli na otoku San Domingo¹⁾ pod vodstvom odločnega

¹⁾ Sv. Nedelja.

„Bonaparta črnih“ Tusena Ljuvertjura. Z angleško pomočjo so pokončali celo francosko vojsko in osnovali republiko Haiti. Bonapart je nato zavrgel svoje ameriške osnove ter prodal celo Luizjano Zedinjenim državam severnoamerikanskim.

Mogočna centralizacija, ki je bila potrebna razrvani zemlji, je hitro povzdignila gmotni napredek. Tega pa ne opažamo na duševnem polju. Res je, vzniknile so tudi tukaj velike in celo poučne zamisli, toda na tem uglajenem polju so se hitro in jače pokazali osodni nasledki novega državnega preustrojstva v Napoleonovem duhu. Najtežavneje je bilo z verskim vprašanjem. Cerkev je bila podobna razvalini. Nezaprisežena duhovščina ali „nepokorneži“ revolucije so se borili s konstitucionalnim duhovenstvom, ki je priseglo na ustav; a obe stranki sta bili protivni deistom¹⁾; katere je bodril direktorij. Zmešnjava pa je narasla še bolj, ker so dobili svobodo veroizpovedi tudi protestanti, židje in druge razne sledbe. In dasi se pod konec direktorija ni preganjalo več katoličanstvo, nego se ga je narod celo oklenil iznovič, vendar ni nobeden sočuvstvoval s papeštvom, ki je bilo

¹⁾ Bogoverniki, ki pa ne verujejo v božje razodetje.

ves čas protivno Francoski: vse se je radovalo, da se je država ločila od Rima vsled revolucije, ki je pokončala vsa izročila in cerkvene dogovore.

Zdelo se je, da bi moglo Napoleonu lahko izpodleteti, ko je vzpostavil prestol sv. Petra kot ostanek gosposčinskih pravic, katere bi morale biti pa za vselej popolnoma zatrte po mnenju francoskega naroda. Kar je svet presenetil konkordat (dogovor), ki ga je sklenil prvi konzul z novim papežem, dobrim miroljubnim starcem Pijem VII. (l. 1801.) Vsled tega dogovora je bilo na Francoskem vzpostavljeno katoličanstvo, toda le kot vera „večine naroda“. Služba božja je bila svobodna, toda morala se je ravnati po redarstvenih propisih. Škofe je imenoval prvi konzul, papež jim je delil le kaniško „investituro“ ali cerkveno nameščenje. Postali so neodstavni duhovni, ali z dovoljenjem države. Vse duhovništvo prisega zvestobo vladi, ter se obvezuje, poročati o vsem, kar bi izvedelo škodljivega za vladarja. Papež prizna cerkveni imetek, ki je bil cerkvi vzet po revoluciji, kot last novih posestnikov. Prvi konzul dobi v cerkvi vse pravice poprejšnjih kraljev, a sam prizna svetovno oblast rimskega papeža. Še več. Bo-

napart je kar sam brez papeža izdal ustrojne propise katoliškega bogočastja, vzevši jih deloma iz določb l. 1682., iz te znamenite listine svobod francoske cerkve. Po teh določbah je bilo vladi dovoljeno mešati se celo v cerkvene dogme. Cerkvene zadeve so prišle takrat sploh pod oblast višjega redarstva, kakor so sklenili v vladarskem svetu.

Francozi so takrat imenovali novo duhovščino „duhovščino redarstva“. Sam Bonapart je prisposobil svojo duhovščino z žandarmerijo ter tako-le tešil nekega prijatelja svobode: „To je cep verstva, ki bo čez petdeset let izginilo na Francoskem.“ Dobivši cerkev v svoje roke, jo je začel negovati kot čvrsto in pravo oporo države. Ni žalil denarja niti počasti za duhovščino ter vzpostavil stare cerkvene obrede. V tem času so bili odpravljene republikanski prazniki, a deistom so vzeli cerkve. Cerkveni prazniki so postali zopet nedelje ter velika noč, binkošti, vnebohod Marije, vsi svetniki in božič, vse druge je konkordat za Francosko odpravil. Tudi je bilo sklenjeno, da se tudi brez vladnega dovoljenja na Francoskem ne sme razglasiti nobeno papeževo pismo, in da ravno to velja tudi sploh za vsako do-

pisovanje in občevanje med francoskimi cerkvenimi pastirji in med rimskim papežem. Naposled je Pij VII. odpustil vse grehe, katerim je bila vzrok velika revolucija; a na veliko noč dne 18. aprila 1802. je bila v Parizu velika zahvalna služba božja, katere se je prvi konzul udeležil v največjem sijaju svojem. Seveda je ta konkordat razburil republikanski narod, posebno razumništvo, člane državnih zborov in celo najbližje tovariše Napoleonove v vojski. A glavno je bilo — žandarmerija v talarjih se je pokazala kot izvrstna četa telesnih stražarjev. Saj se ve, da je bila po konkordatu utemeljena svetovna moč papežev, a pravica nameščenja duhovnikov, to njih glavno orožje, je privedlo cesarja Henrika IV. v Kanoso.

Lažje je bilo urediti prosveto naroda. Že l. 1802. je bil izdan celi odgojni propis po osnovi konventa. V srednjih šolah ali licejih je bila določena stvarna naobrazba z novimi jeziki; nad njimi je bilo urejenih do deset posebnih zavodov, pred vsem za točne in poskusne nauke. Toda propise konventa so izpremenili po novem duhu. Vzgojeslovje je postalo le stvar skrbne vlade, ki je določevala šolsko življenje do po-

tankosti. Vse je bilo urejeno le za razvitek posebnih praktičnih znanosti. Na visoki šoli je bil zaprt oddelek, kjer so se do zdaj gojili politični in modroslovnonravstveni nauki. Srednje šole pa so bile prenapolnjene s častniki in duhovniki ter so bile deloma podobne kosarnam, deloma pa jezuitskim zavodom. Na poduk devojk niso niti mislili. Za množico je smatral Bonapart vero kot najbolj potrebno stvar: „Misel revolucije o brezplačnem poduku se mi je zdela „domišljija“. Svoboda tiska je bila omejena; izhajalo je osem časopisov, ki so imeli 18.000 naročnikov, toda tudi le-ti so dobili ukor, ako niso bili naročeni na „Monitera“, ki je bil uradni list. Rokopisi so se predlagali redarstvu pred tiskom. Kot pisatelja sta bila izključena iz tribunata Konstan in Šenjë ter izgubila ob enem pravico pisateljstva. Gospa Stal je bila pregnana iz Fráncoskega radi nekoliko besed, izgovorjenih v svojem salonu. Bonapart je celo zahteval od Angležev, da bi mu izdali zasramovavce, ki so ga napadali in črnili.

Storiti tako mnogo v štirih letih v takem duhu in še sredi najtežavnejših vojaških podjetij je bilo mogoče le pri tedanjih okolnostih fran-

coskega društva. S početka so prevladovali seveda še povsodi nazori nove prosvete in revolucije, a med naobraženimi se je našlo mnogo ljudi stalnih političnih nazorov, in še, celo tako odločne žene, kakor je bila gospa Stal. Tribunat, v katerem sta sedela Karno in Lafajet, se je seveda tudi še nazival „zaščitnikom svobode“. Njegov vodja je bil ljubimec gospé Stalove, Konstan, ki je rekel, da bode brez neodvisnosti tega zbora nastalo „molčanje“, katero bode slišala vsa Evropa. Proti konkordatu so bili vsi višji uradi in celo osebni prijatelji Bonapartovi. Slišalo se je mrmranje tudi v vojski, posebno pri ranjski armadi, pri Morou, ki je preziral milosti protivnika svojega ob istem času, ko se je tudi Karno selil iz domovine. Delale so tudi domoljubne stranke. Ustavoverci so se zbirali v salonih gospe Stalove in krasotice Rekanjé. Najbolj se je bal Bonaparte jakobincev, dasiravno niso bili oni najnevarnejši protivniki nego rojalisti, ki so bili v zvezi s samo Josipino, ker se je le-ta bala že takrat razporoke. Podpirani s tujimi bajoneti in angleškim zlatom so se le-ti osvetili koncem leta 1800. s „peklenskim strojem“ — s steklenico smodnika, ki je skoraj

pokončala prvega konzula, ko se je vozil v gledališče. Njim se je približevalo tudi vojaštvo pod vodstvom Pišegrjua in Bernadota. Pišegrju je prispel tajno v Pariz, da bi podprl Kadudaljev upor, ki so ga zasnovali Angleži v Vandeji. Toda Fušje je pokončal oba uporneža.

Kmalu pa so prenehali upori in tudi opozicija se je pomirila. Bonapart je s početka ugajal republikancem, potem pa jih je začel izganjati ali jim na tihoma glave sekati kot zanesencem; vsled tega je bil razpršen tudi krožek gospe Stalove. A zaporedoma so se sipale milosti rojalistom kot ljudem, ki so se privadili že na podložnost. Izseljenci so se vračali trumoma; nadomeščal se jim je izgubljeni imetek ter dajale tudi državne službe.

Večina pri plebiscitu o dosmrtnem konzulatu je pripadala rojalistom: le-ta plebiscit je tudi dokazal, da se je Bonapart oddelil od ljudi iz l. 1789. Bonapart je pripisoval celo peklenski stroj jakobincem, samo da jih more izročati vojaški sodbi. Tedaj je bila tudi že najbolj nevarna ranjska vojska odpravljena na otok San Domingo, a njen zapovednik Moro je bil izročen sodniji, češ da je sodeloval pri zaroti

Kadudaljevi, ter je moral oditi v Ameriko. Tako so bili pokončani zanesenci. Toda bilo je potrebno zastrašiti tudi rojaliste, a glavno — razbiti njih starega malika: in začela se je huda borba proti Burboncem, posebno proti vojvodi Angjenskem u, zadnjemu potomku rodovine Kondé, ki pa naročito ni odobraval zarote Kadudaljeve. Le-ta mladi princ se je zabavljaj z ljubezenskimi dogodki in z lovom v Badenu na francoski meji. Francoski dragonci so ga ujeli ter pripeljali v Vensen, kjer je bil ustreljen (meseca marca 1804.), čeravno se je prepričala vojaška sodnija, da on ni sodeloval pri zarotah. Bonapart je imel prav le v eni stvari: vojvoda Angjenski je postal takrat nada rojalistov, mesto bratov Ljudevita XVI. Talejran in Fušje sta svetovala, da se preneha s progonstvi radi zarot. Napoleon pa je še pred smrtjo opravičeval smrtno kazen vojvode Angjenskega.

Taka krivična sila je pokončala tudi že brez tega razrvano društvo. Junaki opozicije so obmolknili kot vodje brez vojske. Okoli njih so se zbirali sicer privrženci prosvete, toda le ljudje, ki so izgubili že voljo vsled utrujenosti izvečine pri burni revoluciji. Za take ljudi, ki so mislili

le na mirno življenje, je bil pravi mogočni absolutizem le dobroti. Tudi delavstvo je bilo veselo reda, ker si je moglo steči svoj dom, in ker ni trebalo dajati vojakov; posebno pa še radi tega, ker je bilo prepričano, da ga bode branil „kaprolček“ plemenitih razbojnikov. Tudi novo meščanstvo je pozdravilo nastop nove dobe, ker je novi gospodar precej odpravil progresivni (postopni) davek. Vojne so bile zlato dno za zalagovavce in burzijance; a razkoš v Tjulerijah je podpirala bogate obrtnike. Slednjič so se pridružili tudi privilegirani, ki so se poslužili glavnega sredstva robske udanosti.

Čez leto dni je društvo postalo že nezavedno. Šenjé je takrat rekel: „Naše vojske so se bile deset let, da postanemo državljani, a mi smo se kar naenkrat spremenili v podložne!“ Ko je bilo proglašeno dosmrtno konzulstvo, so ukrasili zakonodavno zbornico s kipom zapovednika francoske vojske. Na dan Napoleonovega godu (15. avgusta) je bil Pariz razsvetljen s čarovnimi črkami N. B. (Napoleon Bonapart.) Vsaka opozicija je prenehala. Vse je molčalo, ko je konzul očiščeval tribunat, in ko se je tukaj omenilo vprašanje o cesarstvu,

je pri tem edini Karno pokazal svojo republikansko dušo; ostali tribuni so prisposodabljali Bonaparta s Karlom Velikim ali celo s Herkulom.

Na taki podlagi se je hitro preporodil svet starega reda do malenkosti — do obleke in do „gospoda“ mesto „državljana“. Prisiljena vdanost je nadvladala vse. V književnosti se je osnoval krožek pravoslovcev, podpiran po Josipini; začel je napadati brezbožnike in sloboduhe. Iz tega krožka je izšel „Genij krščanstva“ Šato-briana (1802.) — pravi evangelij privržencev starega reda. Zaporedoma se je razcvetalo pesništvo v oblikah poprejšnjih izbornih književnih proizvodov; tudi v umetnosti se je pokazal napredek v istem zmislu. Le-ta prelom z demokracijo in republiko je bil zapečaten z utemeljenjem reda „počastne legije“. „S takimi zaničevanimi ropotci je mogoče vladati ljudi!“ je rekel Bonapart; in ni se prevaril. Povrnitev k staremu redu se je izražala očitno tudi v življenju v Tjulerijah. Ko je dobil Bonapart šest milijonov frankov za svojo osebo, si je uredil pravi vladarski dvor. Tukaj so se videle vlasulje, razšiti kaftani¹⁾, dvorjaniki in izseljenci, zaslišbe,

¹⁾ Turško oblačilo.

hlinjeve šege in navade in bleski balov. In sredi tega zunanjega veselja in razkoši srečnežev so se razvijale drame korzikanskega seljana. Zvita sestra Napoleonova Karolina, ki je nadkriljevala z odločnostjo svojega moža Mjurata, je spletkarila pri zapeljevanju. Ž njo je tekmoval spletkar Lucijan, katerega so morali slednjič pregnati iz Pariza.

In vse to raznovrstno življenje se je razvijalo sred trajnih vojn. Le-te so bile potrebne, da se utrdi konzulu poverjena oblast in pa kot zahteva zgodovine: bile so pravo nadaljevanje poprejšnjih dogodkov. Vojno so izzvali predrzni odgovori Angleške in Avstrije na mirne predloge Napoleona Bonaparta. Obe ti državi sta računali na slabo stanje Francoske posle zmag Suvorovih. Bonapart je imel zares manje sil, ali mu je zato vojska bila izvrstno izurjena in urejena. In on je prehvapil Avstrijance z iznenadnim prehodom čez Alpe, dostojnim Hanibala in Suvorova. Meseca junija l. 1800. je zadel Bonapart pri vasi Marengo na vso moč sovražnika ter bil s početka premagan po njihovi mnogorštevilnosti. Njega je rešil nekoristoljubni Dezjé, ki je prišel sam s svojo divizijo na pomoč to-

varišem, ko je začul streljanje. Pri drugem spopadu so bili Avstrijanci odbiti in izgubili bitko. Bonapart je veleumno porabil to zmago ter se pokazal ravno v tem velikim bojniki. Zmaga pri Marengi mu je dala nepremagljivo vlado nad Francosko. V istem času je plemeniti Moro ravno tako umno vojskoval z Avstrijanci na Nemškem: njegov podvig pri Hohenlindenu je ena najsijajnejših zmag ravno takrat začetega XIX. veka. Sam Bonapart je priznal, da ga je prekosil njegov tekmeč. Moro je prisilil Franca II. na linviljski mir (meseca februarja 1801.) Vsa Rajna je postala zdaj meja francoska; Toskana je postala zdaj kraljevina Etrurija, katero je dal Bonapart za zasmeh nekemu na pol bedastemu španskemu Burboncu, dobivši zato Parmo, Elbo in Luizijano.

Še nikdar ni bila Francoska tako mogočna. Nemčija in Italija sta prišli pod njen vpliv; tam so se duhovne vlade spremenile v posvetne, tukaj so se pa legatstva in Modena zedinila z ligursko republiko. Dasi so ostali papež v Rimu in Burboni v Napolju, je postal vendar le sv. oče podložen Bonapartu, a Ferdinand IV. je sprejel njegove čete v Tarent ter zaprl Angležem svoje luke. Potem je predobil Napoleon

Prusijo na svojo stran ter postavil na Španskem njemu vdanega ministra Godoja. Iberski polotok je tudi zaprl svoje luke Angležem. Slednjič je Bonapart podnetil carja Pavla I., da zahteva zase Malto od Angležev; le-ti so se pa uprli, na kar je car vzpostavil proti njim zvezo s Škandinavijo in Prusko, ki je tudi zasela Hanover.

Tako se je pripravljajal smrtni udarec zakletemu pomorskemu sovražniku Francoske. A Angleška je že brez tega čutila vse strahote tega biča, kakor je bila borba z veliko republiko. Ni bila lahka zmaga niti na morju, posebno v borbi s Holandci: tukaj je bila angleška mornarica celo premagana, a pri nekem takem boju je izgubil Nelson roko. A na suhem so se vsi britanski milijoni razsuli, služili so celo takorekoč protivnici Francoski v proslavo. Oholi Džon Bulj¹⁾ se je začel bati celo za svoj dom. Njegovemu trdoglavemu ministru Pittu se je težko zdelo, kako je vojna pokončevala na Angležkem vse temelje blagostanja, ki jih je ravno on položil s tolikom trudom. Trgovina je nazadovala; trgovci so propadali; banke se rušile; papirnate vrednosti se znižale do 50⁰/₀; državni dolgovi

¹⁾ Angleži.

so narasli na dvanajsto milijardo. Ker je imela Angleška slabo vojsko z neveščimi častniki, ki so bili pravi prepirljiveci, je morala država plačevati ogromne podpore žejnim članom zaveze na suhem. Vrh tega je zmanjkalo zlata, ter so angleški državni papirji tako pali, da je bila država prisiljena prijaviti prisiljeno ceno za listke svoje banke. Papirnati denar je ostal do konca vojne, kar je prisililo celo Pitta, da je jemal na posodo in nadoplačeval. Redno so sledila vsako leto zunanja posojila, potem pa težke doklade. Slednjič je posegel Pitt celo za dohodarstvenim in postopnim davkom, ki je bil tako mrzek bogatinom, dasi se je sicer minister trudil, kako bi sicer ugodil velikim posestnikom. Bogatini in plemiči so po navadi zvalili breme davka na siromake, kakor povsodi, pri tem pa so bogateli zalagavci in bankirji. Narod je propadal v siromaštvo. Enkrat je množica celo razbila stekla na kočiji kralja Jurja III. ter kričala: „Proč s Pittom, z vojno in lakoto!“ Celo med mornarji so izbruhnili upori radi glada, ker niso dobivali redovite plače, a vrh tega so jih zapirali v nekakšne kletke skoz celo leto ter jih bili s „korbačem z devetimi repi“. Enkrat so

se pojavili na ustju Temze na ladji z rdečo zastavo „ploveče republike“. Tiho nezadovoljstvo je zavladovalo v množicah, a na Irskem je bilo vse gotovo za splošen upor. A Pitt se je vsako leto bolj podajal samosilstvu, kakršno je vladalo v ostali Evropi. Bila je odstranjena postava „Habeas Corpus“;¹⁾ bila so zabranjena društva, shodi, čitalnice; preganjali so pisatelje, tiskarne in časopise. Tako se je za Angleže začel novi vek z vsemi sredstvi nazadnjaške vlade, s finančnim bankrotom in z lakoto po celi zemlji, z zverstvi na Irskem, z milijardami krivih bankovcev in z množino vohunov in podpihovavcev na Francoskem — z eno besedo: z gospodarskim, političnim in npravstvenim bankrotom. Še več. Angleška je izgubila svoj čar v Evropi: postala je neke vrsti gusarska država. Angleži so zaprli luke, napadali pribrežne prebivavce, bogatili se s trgovskim plenom celo na račun neutralnih držav. Zaseli so za vselej Malto ter razpolagali z Egiptom po svoji volji. Zavladao v Sredozemnem morju so se vrgli na severne vode in tukaj so se osramotili še s tem, da so z

¹⁾ Postava, po kateri je zagotovljena vsakemu Angležu osebna svoboda.

okrutno bitko pri Kopenhagenu prisilili Dance, da so se odrekli oborožene zveze proti njim. To je izzvalo nezadovoljstvo cele Evrope in celo v Zjedinjenih državah severoamerikanskih, ki so radi tega pristopile k oboroženi zvezi. In ko je Pavel I. iznenada umrl, se je njegov naslednik Aleksander I. pomiril z Angleži, ter celo sklenil zavezni dogovor s Francosko.

Bonapart je čutil, da je prišla vsa Evropa v njegove roke za obračun z Angleško. Povsodi od Nemčije pa do Portugalske so stali oddelki njegove vojske; vse obale od Baltika do Atlantika so se podložile njemu. Od vseh strani se je stekal denar v njegovo bojno blagajno; v proračunu Francoske je nastala nova stavka: „zunanjí dohodki“, to so one stotine milijonov, katere so jemali Francozi v mirnem času ne samo od premaganih nego tudi od zveznih narodov. Bonapart se je že pripravljaj, da napade nepokorni angleški otok: stala je že množina prevoznih ladij za „vojsko bulonjskega tabora.“ Angleška se je udala: sledil je amienski mir (meseca marca 1802.) Francoska je odstopila le Jonske otoke, ki so se precej spremenili v republiko Sedemerih otokov. Angleška

je povrnila Egipet sultanu, Malto Ivanovcem, a Francozom vse osvojitve na morju.

Vse se je razveselilo. Francozom je bil zdaj Bonapart, ko je sklenil mir, pravi Henrik IV.¹⁾ Toda Napoleon je videl dalje od drugih. Ni zastonj govoril: „Med starimi monarhijami in novo republiko bode trajala vedno bojna pripravnost.“ In sovražniki so ga izzvali zares na strašno borbo. Angleži so kričali, da je amienski mir učvrstil nestrpljivo nadvlado Francoske v Evropi ter niso niti nakanili odstopiti Malto. Oni so vzdrževali izseljence in podpirali v Parizu nove zarotnike. Angleško časopisje je izlivalo potoke blata na „potomka revolucije“. Končno je Jurij III. zahteval od Napoleona, da prepusti Malto Angležem, zapusti Holandijo in Švicarsko ter vzpostavi sardinskega kralja. In Angleži so začeli vojno, preden so jo napovedali (meseca maja 1803.), ko Napoleon ni imel še nič gotovega. Toda Francozi so v istem času stopili v Hanover²⁾, in Bonapart je prodal Luizijano Zedinjenim državam, kar je dalo povod vojni med njimi in Angleži. Francozi so odločno podpirali

¹⁾ Francoski narodni kralj (1589—1610).

²⁾ Ta nemška pokrajina je bila takrat Angleška.

svojega konzula, navdahnjeni z nenavadno zavistjo proti oholim Angležem.

Toda Angleška je dobro razumela, kako more spremeniti svojo borbo s protivnico v evropsko vojno. Pomogel jej je pri tem sam Bonapart. Domišljjal se je, da se mu ne sme nobeden ustavljati ter je začel preustrojevati Evropo. Zatrli je povsodi ostanke gosposočinskih pravic ter uvajal novi zakonik. Tako se je počasi udomačil red. V batavski (nizozemski) republiki je postavil Napoleon za „regenta“ (vladarja) svojega ljubimca Ljudevita. Cisalpinska republika se je spremenila v italijansko na čelu s predsednikom, ki ji je bil s početka sam prvi konzul. Tudi v republiki Liguriji in Luki je postavil za predsednike svoje ljubimce, a Pjemont je spremenil v šest francoskih okrožij. Bonapart sam je postal veliki predsednik helvetske (švicarske) republike ter branil ljudsko stranko proti plemiški; a okrožje Valis, važno v vojaškem pogledu, je bilo proglašeno za republiko pod zaščito Francoske.

Končno je bila preustrojena tudi Nemčija; Habsburgovce so iztislili iz nje popolnoma; bile so pokončane tudi njihove opore — duhovni

knezi in državna mesta, a ojačali so se prijatelji Napoleonovi — knezi južne Nemčije, pa Pruska. Od mnogoštevilnih neodvisnih držav in bivših nemškem cesarstvu jih je ostalo nedotaknjenih do 50 večih in 6 svobodnih državnih mest. Število izbornih knezov je naraslo na 10. Takšna je bila ta glasovita „sekularizacija“, ki je bila ob enem završetek cerkvenega razkola, brani-borske politike in westfalskega mira. To osnovo je sestavil že Sijejs l. 1795.; a zdaj je prešla v dobesedni prepis Talejranova. Meseca februarja l. 1803. so to osnovo proglasili pod naslovom „protokola državnega zbora“. A ko se je sestavljala ta zapisnik, so nemški državni knezi polnili Talejranovo predsobje, ugajali njegovim podvornikom, nosili po rokah njegovega psička ter pozabivali na njegovi mizi dragocene tabakere s cekini.

A sam Napoleon je razglasil poročilo svojega opravnika na iztoku, kjer piše: „Zdaj bi bilo dostatno 6000 Francozov, da se osvoji iz-novič Egipet“. In eden njegovih generalov je že bunil prebivavce v Indiji. Kmalu potem je pokazalo tudi ubojstvo vojvode Angjenskega, kako dolge roke je imel Napoleon Bonapart. Že takrat je rekel: „Naj poznajo sovražniki

mojo politiko, za kaj sem sposoben, pa me bodo pustili v miru!“ Kmalu potem se je pojavilo državno časopisje z dvoglavim orlom na čelu. Manjkala je samo še krona. Če se povišanec, ki je pogubil princa Burbona, ni mogel nazvati kraljem, je bil zato tukaj naslov imperatorja (cesarja), ki je pripadal nekdam polkom Julija Cezarja. O tem so se že zdavnaj razgovarjali podložni prvega konzula, posebno redarstveniki. Za časa pravnih proti Pišegrju in Morou so se pojavile činovniške vdanostne izjave namenjene Napoleonu Bonapartu. Po tem je prosil senat, navdahnjen po Fušjeju, „velikega človeka“, „da ohrani sinom, kar je storil za očete“. Prvi konzul je obljubil, da bode rasmišljal: v prošnji starejšinstva še ni bilo imena „imperator“. Tedaj se je zagrozilo zakonodavcem, „da se bode z nestrpnostjo vojske dovršila revolucija, kar bi morale sicer izvesti državljanske oblasti.“ Slednjič se je tudi starejšinstvo izjavilo v korist dednega imperija (cesarstva) ter izrazilo ob enem željo, da se ohranijo koristi revolucije, pravice in svobode naroda. V maju l. 1804. je bil oglašen sklep starejšinstva, ki je obsegal „ustavo XII. leta“ — šesto od početka revolucije: re-

publika se je poverila imperatoru (cesarju) „z dedno pravico“. Bonapart je na to sprejel naslov: Napoleon I. „imperator Francozov“, dasi se je ime republike povečevalo še tri leta potem. 3^{1/2} milijona glasov je bilo oddano pri narodnem glasovanju za ta predlog, a proti le 2^{1/2} tisoč. 2. decembra se je zvršilo kronanje, ki je spominjalo na dneve kralja — solnca Ljudevita XIV. Napoleon se pa pred kronanjem vendar ni hotel pričestiti, ker se je bal otrova laških višjih duhovnikov; zato se je pa takrat, dasi tajno, poročil z Josipino. Obred kronanja je obavil sam papež Pij VII. v nadi, da dobi povrnjen Pipinov dar¹⁾; toda dosegel je samo, da se je vzpostavil gregorijanski koledar; takrat so bili pregnani tudi jezuiti iz Francoske. Pol leta kesneje se je dal Napoleon kronati v Milanu za italijanskega kralja.

IV. Cesar. Borba za svetovlado. (1804—1807.)

Kot cesar je začel Napoleon še hitreje živeti. Nekaj posebnega je bila njegova neutrudljiva delavnost v razcvetu njegovih sil in sreče

¹⁾ Papeževa država.

do l. 1808. Takrat se je vršilo med skoraj neprestanimi pohodi neprenehljivo delo notranjega preustrojstva francoske države. Toda to delo se je moglo dokončati le počasi, a v njem tudi ni bilo sploh prave izvirnosti: razvijal se je le veličanstveni stroj konzulstva. Na ta način bi se bilo povrnilo vse k stari samovladi, da se niso že poprej iztrebili do kraja ostanki gosposčinskih pravic.

Stari duh v novi obliki se je pojavljal očitno v Tjulerijah. Sam cesar se je zval po „milosti božji“ ter dobival 25 milijonov frankov na leto. Prišli so na dan „francoski principi“ in „dame“; njim so se pridružili „veliki svetovavei“ in „veliki služabniki cesarstva“, med njimi 16 maršalov. Soproga, mati in sestre so dobile posebne dvore s sijajnim dvorjanstvom. Vse je bleščalo naslovov: „visokost, presvetlost, prevzvišenost“; sama Josipina ni imenovala svojega moža drugač kakor „vaše veličanstvo“ in „vladar“; tudi bratje se niso smeli sestiti v njegovi prisotnosti. Nad vse so se gojile tukaj navade po strogih pravilih Ljudevita XIV. Pokazovale so se na vseh plesih, maškeradah, lovih, gledališčnih predstavah, posebno še pri slavnih zaslišbah, kjer se je zbi-

ralo do 200 odličnih oseb, v prisotnosti vsega državnškega zbora. Slikovite in veličastne so bile tudi cerkvene službe božje na take praznike, ki so bili določeni z ukazi, kot dan neznanega laškega svetnika Napoleona in prva decemberska nedelja kot obletnica kronanja ter zmage pri Slavkovu (Avsterlicu). Ravno tako sijajno se je predstavljalo cesarstvo za mejo: francoski poslanec v Petrogradu je dobival na leto 800.000 frankov.

Vse je dobivalo „cesarsko“ obliko: celo sestre republike so se spreminjale v kraljestva. In počasi je cela vladarska rodovina Napoleonidov zasela prestole Evrope. Cesar je oženil brata Jeromina s princeso würtemberško, pastorka Evgenenija pa s princeso bavarsko. Tako je prišel Napoleon po svojem bratu v rodbinstvo z vladarji Evrope. Trebalo pa je stopiti ž njimi tudi v krvno zvezo, ker Josipina ni imela otrok. Deset let se je boril Napoleon proti misli o razporoki, na kar so ga silili sorodniki, političarji, slednjič skoraj ves narod. Ko je bil na vrhuncu svoje moči, je snubil najprej sestro ruskega carja Aleksandra I., Katerino Pavlovno. Ko je bil tukaj odbit, je prisilil Franca II., da

mu je dal za ženo svojo hčer Marijo Luizo (l. 1810.), ki je komaj izpolnila 20. leto. Josipina je odstopila le posle dolgotrajnih muk; umrla je štiri leta kesneje v svojem letnem gradu Maljmesonu. Leto posle svatbe je porodila Marija Luiza cesarju sina, katerega je nazval rimskim kraljem.

Začela se je tudi sprememba in izboljšanje državnih uredob, posebno posle zmage pri Tilzitu, ko se je zmagovavec povrnil v Pariz v polni slavi. Zakonodavni zbori so se spremenili v tajne odbore, napolnjene s princi in starimi svetniki. Zasedalo se je redkokdaj, a še manje govorilo in razpravljalo; l. 1811. so obsegali zapisniki 11. zasedanja komaj 59 strani, a l. 1812., sploh ni bilo zasedanja. Na te zakonodavce so prešla tudi dela tribunata, ki je bil razpuščen kot „ostanek upornega in demokratičnega duha“. Vse zakonodavstvo se je vršilo od zdaj posredovanjem dekretov ali sklepov senatovih, ki jih je narekal po navadi cesar sam. To se je pokazalo posebno pri kaznenem zakoniku, ki je bil izdelan po vzorec onega iz l. 1670., dasi so bili v njem po zahtevi Napoleonovi pridržani porotniki in obramba. Sodnije so postale cesarske;

sodniki pa niso bili več neodvisni, da se tako rešijo republikancev. Mirivne sodnije so bile omejene po redarstvenih in drugih posebnih sodnijah. Uredilo se je tudi upravno pravosodje, kjer so činovniki sodili sami sebe. Uprava je bila izboljšana s tem, da so povečali sijaj pokornih ministrov, od katerih ni dobival na leto nobeden manje od 200.000 frankov, a povečali so moč tudi prefektom in mjerom. Redarstvo je dobilo posebno ministerstvo. Vohunstvo se je razvilo do tega, da so posebni starejšine zasledovali činovnike celo v provinciji. Odprli so se tudi zapori za državne prestopke. Toda cesar je skrbel najbolj za bojna sredstva in vojsko ter finance. Cesarstvo se je začelo skoraj z bankrotom, a l. 1811. je imelo poldrugo milijardo izdatkov. Ko je Napoleon snoval še kot konzul finančne uredbe, je še posebej izboljšal nadzor in dačno znanje, po katerem se je uvel davek od soli in duhana. Pod konec svojega vladanja je pobiral davke že pol leta naprej ter zvalil en del izdatkov državne blagajne na občine. Vendar pa je bil glavni vir dohodkov še vedno vojna. Nastala je „zakladnica vojske“ od prisilnih dač, rubežen, podatkov v pridelkih, zaseženih stvari.

Tukaj se je nahajalo l. 1810. za 755 milijonov frankov premičnin in toliko nepremičnin, da se je dobivalo od njih na leto 40 milijonov frankov. Ta denar se pa ni rabil samo za vojsko nego tudi za vdanejšje državne činovnike in tudi za staro plemstvo, ki je ubožalo. L. 1810. se je potrošilo 29 milijonov za miloščine, ne vštrevši slučajnih podarkov, katerih tudi ni bilo manje; ostalo se je potrošilo na pokritje primankljeja, ki se je začel z vojnami. Za račune samega cesarja so uredili posebni oddelek financ pod naslovom: „podarki krone, zasebna posestva, deli princa in princes.“ Semkaj so spadale zemlje in dvorci vladarjev, darovi, dedščine, kupi, vsega več nego 30 milijonov frankov.

S takimi sredstvi je začel cesar odločno pospeševati gospodarski razvitek države. Postavil je ministrstvo za trgovino in obrtstvo (leta 1811.); izdali so praktični trgovski ustav (l. 1808.), predelan po ukazih iz 17. veka. Ni se jim žalilo sredstev za izboljšanje kmečkega gospodarstva: osuševala so se močvirja, varovale šume, razširili travniki. Začeli so sejati in saditi pridelke na istem polju vsako leto mesto vsako tretje, ali so zato pospeševali plodnost tla z gnojem; pesni

sladkor je nadomestil trstovec, bilinsko olje se je začelo izvoziti v inozemstvo, kakor tudi vino in živina. Z gojitvijo španskih ovac merinovk se je utrdila tudi sukнена obrtnost. Tudi pri kmetu se je opazalo neko blagostanje. Toda glavno zanimanje je bilo za obrtnost: na tem polju se je morala Francoska boriti z Angleško. L. 1811., ko se je pripravljalo za ruski pohod, je bilo izdano 20 milijonov frankov „za podporo trgovine.“ Uvele so se stalne izložbe; tovarnarjem so se dajale razne nagrade, včasih jim je država poklanjala lastne vzorne tovarne. Urejen je bil tudi „občni obrtni svet“ (l. 1810.), in kmalu so se pomnožila odkritja in iznajdbe. Slednjič je Napoleon razširil in zboljšal tudi tovarniško zakonodavstvo; toda pri hitrem razvitku dela je postala postava že sama od sebe, dočim so skovane postave skoraj bolj prečile nego pospeševale obrtnost. Sicer pa so se vsled svobodne obrtnosti okoriščevali le tovarnarji, dasi se ni pozabilo tudi na rokodelce. Za delavce pa so bile nove postave težke, ker je njih spore z gospodarji razsojalo redarstvo; posebno neugodne so bile za njih računske knjige in pa prepoved glede ustave dela.

Posledice te obrtne delavnosti so bile velikanske; v desetih letih skoraj neprestanih vojn se je nadomestilo z delom vse, kar je bilo izgubljenega za revolucije. Francoski izdelki so postali prvi v Evropi. Francozi so začeli izvoziti mnogo robe, a še posebno izvrstne svilne in volnene izdelke. Obrtnost se je podpirala tudi še z umetnimi javnimi deli, na katera se je potrošilo za cesarstva poldrugo milijardo frankov. Narasla so cela nova mesta, luke, trdnjave, prekopi in ceste. V tem času so se uvajale tudi potrebne zdravstvene mere (cepljenje koz), odpirale ubožnice in bolnice, postavljali spomeniki i. t. d. A iz Pariza je hotel Napoleon narediti nekaj pravljici podobnega, ogromnega; tukaj se je delalo celo v burnem letu 1813.

Vsa ta čudesa so se godila sred vojn, ki so dovele cesarja včasih do velikanskih napak. Taka napaka je bila „kontinentalni zistem“, ¹⁾ prava križarska vojna Evrope proti Angleški, nevarna za oba velikana. Sicer pa je tudi v tem nadaljeval Napoleon svoje strašno delo, saj je že direktorij razmišljal o zaprtju evropskih

¹⁾ Naredba, po kateri se je imelo zabraniti Angležem vsako občenje z ostalo Evropo.

luk za angleško robo; a carinska politika konzulstva je bila le izvršitev ukazov Ljudevita XIV., ki je dal zapreti luke francoske za špansko, kakor zdaj Napoleon za angleško robo. A kot odgovor na to je objavila Angleška oblego za vse francoske luke. Takrat je izdal Napoleon odlok o celinski oblegi, vsled katere je vsaka angleška stvar na suhem postala njegovim plenom, a Angleži sami vojaški ujetniki. Mnogo angleške robe je bilo sežgane: Evropa je ostala brez sladkorja in kave. Na Angleškem je nazadovala starodavna obrtnost, a Francoska se je spreminjala v tovarno za celo zemljo. Toda trgovina je prenehala, ali zato se je razvilo silno tihotapstvo, in kmalu je bil prisiljen sam Napoleon, da je prodajal svojim trgovcem „dovoljenje“ trgovati z Angleško. Med tem pa je kontinentalni zistem vzbudil splošno nezadovoljstvo: pokončal je blagostanje narodov; radi njega je Napoleon zasedel Holandijo, Oldenburg in hanzeatska¹⁾ mesta. A to je bilo krivo, da se je sprl z bratom Ljudevitom in sobojnikom Bernadotom, a dalo je tudi povod prepiru z Rusijo.

¹⁾ Po neki trgovski zvezi tako nazvana.

Še večo nezadovoljnost so izzvale mere cesarjeve proti cerkvi. Cerkev je takrat začela očitno borbo proti cesarstvu. Pij VII. se je javno združil z Angleži in Avstrijo. Za to je sledil odlok iz Schönbrunna (l. 1809.), po katerem je prenehala svetovna oblast papeževa, a cerkvena država je postala francosko okrožje. Papež je izdal na to pismo, s katerim je izobčil „nasilnike“. Žandarji cesarjevi so ujeli papeža v svečani opravi ter ga odveli v Savono. Tukaj so bolnega starčka zaprli v mali dvor, odvzevši mu vse razen sprave za pisanje in molitvenika. Slednjič je Napoleon v Parizu zbral pod predsedstvom svojega strica Fješa „narodni zbor“, da potrdi nove škofe. Toda škofi so zahtevali osvobojenje papeža. Vendar pa je Fušje pomiril te „cerkvene stražarje“, potisnivši nekatere izmed njih v zapore. A izmučenega Pija VII. so pripeljali v Fontenblo, kjer so ga prisilili, da je podpisal pomirljivi dogovor (l. 1813.). Toda kmalu potem se je ovestil duhom ter preklical svoj podpis. Takrat so se mejam francoskim približevali zavezniki in Napoleon je izpustil svojo žrtev nazaj v Rim.

Razmere mogočnega cesarja naproti drugim veram so ostale nespremenjene. Njegova strpljivost pa je našla neko posebno privrženost naproti židovskemu vprašanju, ki ga je zanimalo tudi s političnega gledišča. Ko so židje dobili za revolucije svoje pravice, so prihrumeli od vseh strani v Elzas; toda tukaj so živeli sami zase ter se bavili z lihvo, vojaške dolžnosti pa so se ogibali. Cesar je sklenil urediti jih kot narod. Ker židje niso imeli poglavarja, je sklical shod (l. 1806.) predstojnikov vseh sinagog¹⁾ v Evropi. Napoleon je predložil temu shodu preosnovo, po kateri bi Židom ostale edino le židovske verske resnice, sicer pa bi se morali odreči stare uredbe, po kateri jim je vera tudi edinstveni državni zakonik, kakor je to tudi pri mohamedancih in sploh pri prvotnih narodih. Židom se je sicer prepustila verska svoboda kakor katolikom, toda pod to pogodbo, da se podvržejo državnim postavam in da se ne ogibljejo vojaške službe, radi katere so se tudi vabile njihove obitelji na Francosko. Tako je postala židovska vera na Francoskem priznana kakor že poprej grška, anglikanska in mohamedanska. Te vere so same vzdrževale svoje

¹⁾ Židovska shodnica.

duhovništvo ter se podvrgle oni točki kaznenega zakonika, po katerem se je zahtevalo za razpust vsakega društva več nego 20 ljudi.

Nikjer se ni cesarstvo pokazalo v tako jasni sliki, kakor pri delu njemu najbolj tujem — v prosveti. Zdaj šele se je popolnoma uresničil vzor državnega poduka v obliki cesarskega vseučilišča (l. 1808.) Le-to je bil zbor odgojiteljev z vojaško disciplino. Na čelu vseučilišča je stal „veliki učitelj“, za katerega je bil določen dvorski pesnik Fontan, zakleti sovražnik „ideologije“ ali „modroslovne stranke“. Njemu je bil pokoren celi zbor „javnih in zasebnih nadzornikov“. Vseučilišče je obsegalo vse šole, ne izključivši tudi zasebnih. Njegov duh se je določal s sledečimi besedami v vseučiliščnem ukaz: „Njegovo veličanstvo želi imeti društvo, ki ne bi bilo pristopno hudim strastim mode, in ki bi učilo samo dobro ter prečilo zlo; nadja se tudi najti v njem obrambo proti škodljivim naukom, ki so naperjeni proti novemu državnemu „ustroju“. Za množico se je to razjasnilo v „cesarskem katekizmu“, kjer se je bralo: „Gospod je postavil našega cesarja za svojega namestnika na zemlji, zatorej se mora cesar spo-

štovati in mu služiti — kar pomeni spoštovati samega Boga in mu služiti.“

Napoleon je prav odločno širil raznovrstno prosveto. Za višjo naobrazbo so bile urejene „fakultete“ (vseučiliščni oddelki), za izobrazbo učiteljev „normalna šola“. Utemeljeno pa je bilo mnogo posebnih šol pravoslovnih, zdravniških, obrtnih, zemljemerskih. Posebno so skrbeli za liceje (vrst gimnazij), ki so dajali činovnike in častnike. Tukaj so se posebno spodbujali talenti brez razlike; v to svrho je bilo določenih tudi mnogo ustanov ter tudi brezplačnih mest. Poduk je bil sploh izboljšan. Samo za devojke se ni nič storilo, razen za one vojaškega stanu in vitezov počastne legije. „Za devojke ni potreben državni poduk, ker one tako niso določene za državno službo“, je rekel cesar.

Pred vsem pa je trpel tisk, posebno časopisi. Osem časopisov se je bavilo z lepo književnostjo in književnimi razpravami. Njim je bilo zabranjeno pisati o raznih vprašanjih, posebno o veri; o politiki so razpravljali le navdahnjeni članki. In Napoleon je bil pri vsem tem nezadovoljen s časopisi: spreminjal je njih naslove, odstranjeval in kaznoval urednike ter

jemal celo procente od njihovih dohodkov; večkrat pa je izročil ves časopis z dohodki kakemu svojemu privržencu. Slednjič se je pojavil ukaz o tisku (l. 1810.), po katerem se je uvela cenzura.¹⁾ „Tisk je državna služba!“ je rekel cesar; minister redarstva je imel celo pravico, pokončati knjige, katere je propustil cenzor. Vrh tega so postavili „splošni urad za književna dela“, ki je nadziral izdatelje in tiskarje. Bilo je določenih mnogo propisov in kazni za njih prestopke. Število tiskarn in knjigarn je bilo omejeno. V vsakem okrožju se je mogel izdajati po en časopis, in sicer pod nadzorom predstojnika. Tudi so se razširjale okrožnice — cela državna književnost za razne slučaje. Slednjič je „črni kabinet“ (redarstvo) odpiral tudi pisma.

Poleg časopisja je cesarja najbolj zanimalo gledališče. Komedije so popolnoma prenehale; iz žaloiger so se dajali samo oni govorniški deli, v katerih se je namigavalo na „rešitelja naroda“. Ravno tako je Napoleon preganjal samostalne umetnike ter povzdigoval priliznjene mojstre skaze. Postavljal je vdane pisatelje za člane učenjaškega društva, za viteze počastne legije

¹⁾ Presojevanje.

in celo za maršale, ter jim dajal nagrade od dač, ki jih je nalagal časopisom. A z nepokornimi so ravnali, kakor z gospo Stal. Le-ta se je bila povrnila v Pariz radi tiskanja svojega romana, toda Fušje jej je zapovedal, da mora oditi iz mesta v 24. urah: in ona se zares ni povrnila več v svojo domovino do padca Napoleonovega.

V društvu se je prikazala posebna vrst ljudi in sicer že za konzulstva. Cesar je temu društvu položil temelj, ko je vzpostavil plemstvo, z njegovimi starimi naslovi in s pravom prvorodstva (l. 1808.) Izseljence je nadarjal z imetkom, a za njihove sinove je uvel posebno četo in počastno gardo. Napoleon jim je tudi naložil, da oženijo bogate neveste svojih generalov uskokov; sploh pa je dajal naslove bolj po zaslugah nego po rodu. Na tak način je Francozom vcepil klečoplastvo. Novo plemstvo, ki ni pojnilo društvene časti, se je izpozabilo tako jako, da je nazivalo cesarja „izvoljencem božjim“. Ko se je zmagovavec Evrope povrnil iz Tilzita, mu je rekel senat: „Vaša slava je odveč velika. Da bi se mogla oceniti ta brezkončna višina, bo treba čakati razsodbe potomstva“. Sodniki so govorili: „Napoleon je vzvišen nad človeško zgodovino;

on je več nego bogaboječnost“. A senski predstojnik se je izjavil, da „vse to presega naš zapopadek in da ni drugega sredstva, si vse to predstaviti, nego molčeč osup, ki ga zapoveduje bogaboječnost“.

To klečeplastvo se je vrinilo tudi v književnost. To je bila napihnjena in bleščeča, pustobna in prisiljena „književnost sveta“. Povsodi so se čuli prirodni nedolžni prizori, videle starovečne prispodobe. Vsi so opisovali otožnost, morjeplovstvo, smrt Abela i. t. d. z očitnimi namigi na cesarja. Ker se je moralo izbegavati vsakemu razsojanju, so začeli pisatelji dovrševati le oblike v svojih spisih.

Do zdaj še nismo omenili glavnega dela, ki ga je proizvelo cesarstvo, „velike armade“. Kaj je storil cesar na tem polju, se bode videlo najbolje pri njegovih daljnjih vojaških podjetjih. Pri urejevanju vojske se ni oziral Napoleon na nič. Posle Jene je začel nabor novincev že naprej; posle Moskve se je pojavila že „narodna straža“, podrastek, ki so ga zvali „Marije Lujize“ radi otročjih lic; a posle Lipskega se je zbirala celo črna vojska. Tako je osvajatelj v petnajstih letih pozval pod zastave več nego tri milijone

Francozov, pa tudi toliko tujcev. Vsled tega se je jako pomnožilo begunstvo, a pokazala se je tudi nepokornost; od l. 1808. je naglo ginila znamenita disciplina v francoski vojski. Vojaki so začeli bolehati: trpeli so na črevni vnetici; slabo so jih hranili, kajti po besedah cesarjevih je morala vojna prehranjevati vojaka. Tudi orožje je bilo slabo: stare puške na kamen, topovi obrazca iz l. 1765., slabo kopje. Pri vsem tem je vendar to bila „velika armada“, ki je gojila čut za vojaško čast, oboževala vodje ter često viteški ravnala s premaganimi. Odlikovala se je s samostalnostjo in podjetnostjo v vsakem svojem oddelku, z vnetostjo in razsodnostjo pojedincev ter s spretnostjo v porabi orožja. Poznala je samo en glas — „naprej!“ Le-ti junaki so bili ponosni radi štirinajsterih bojavnih pohodov veleumnega vojskovodje. Smrt je pobrala slabi, a pustila odlični izbor, pa se je zdelo, kakor da ne more pobrati teh junakov niti krogla niti bolezen, dasi je bilo pri mnogih telo „kakor cedilnik“.

Posebno bleščeča je bila sinja „cesarska garda“ — cvet velike armade. Posle Ejlave je bila pomnožena na 100.000 mož. Potem so bili izvrstni pešci veliki grenadirji, katere so pa

še nadkrilili lahki, gibčni „voltižeri“ (skakavci). Še lepša in pogumnejša je bila konjica, katere skoraj niso poznavali posle Kromvela¹⁾ in Fridrika II.²⁾ Pri težki konjici so bili pravi ponos zeleni „konjski lovci“ v lahki obleki, pa huzarji v mundurah boje rajske ptice. Topničarstvo se je malo spremenilo po zunajnosti; toda Napoleon mu je določil odlično mesto v armadi. Ti topničarji so delali široke vrzeli v bojnih redovih neprijateljev, ko so sipali na njih ogenj po navadi na 80 korakov daleč iz topov različne veličine.

Takšni so bili Francozi velike armade. Poleg nje pa je imel Napoleon še pomočne in tuje čete zaveznikov. Tukaj so bile zbrane najboljše vojaške sile vseh narodov, ne izključivši niti albanskih niti tatarskih. Ti polki so bili ravni taki armadi, razlikovali so se od Francozov le deloma po negibčnosti deloma pa po divjih krdelih. Pravi kras so bili polki Poljakov, ki so se priključili Napoleonu kot dobrovoljci l. 1807., slabo oblečeni in brez pravega vojaškega reda, ali so bili poznati po posebni hrabrosti in po svojih izvrstnih poizvedcih.

¹⁾ Predsednik angleške republike (1649—1658).

²⁾ Pruski kralj (1740—1780).

Brodovja pa ni ustrojil Napoleon; pomagal si je s starimi brodovi in pa z mornaricami svojih podložnih sosedov. In vendar je mislil, da bode pregnal Angleže z morja. V enem samem letu pa je bilo vendar spuščeni v morje do 12 ladij, a izdelovalo se je takih morskih velikano še najmanje pol stotine.

Vojakom velike armade so odgovarjali tudi vojskovodje. Resnica pa je tudi, da so poročila večkrat velikansko povečala njih pomen; izginili so pravi junaki revolucije: Hoš, Moro, Kleber, in proti Napoleonu so se začeli vzdigovati že samostalni in neodvisni možje. Toda pri vsem tem so bili to še vedno vitezi novega Karla Velikega. Sicer so pa še vsi vzorno delovali pod njegovim izvrstnim vodstvom. Cesar je pa tudi razumel izbrati jih ter ceniti po zaslugah. Ko jih je rano odpuščal, jim je dajal dobre pokojnine ali pa druge bogate dohodke. Ni skoparil, ko je imenoval maršale; dajal jim je naslove princev, grofov in baronov ter jih obsipaval z bajnimi darovi. Bertje je dobival $1\frac{1}{2}$ milijon frankov na leto. Ti vitezi so dohajali večidel od zdolaj, iz naroda. Vsi so bili vojaki po poklicu, posebni junaki od pete do glave. V tem zmislu

so bili dobri tudi neki generali srednje mere, kot: Bernadot, Ožero, Žjuno, Udino, Gruši in drugi. A nad njimi je sijalo celo število vojaških zvezd. Bertje je bil vzoren predstojnik štaba, njegov pomočnik Žomini velik vojaški znanstvenik. Med polkovodji bi bila proslavila to dobo Sult in Masena, da ni bilo Napoleona. Ne mnogo nižje sta stala „dvojčka velike armade“ Davu in Marmon. Potem slede ne posebno nadarjeni, toda nedosegljivi junaki — Nej, Lan in Mjurat.

Toda v tem sijajnem številu vitezov se je hitro širila pokvarjenost, seveda le po razmerju z množino velike armade. Res je, da je tudi tukaj pravljica povečala vse; pri vsem tem pa se moramo čuditi, da je bilo še toliko poštenih izjem med temi pitomci krvoprelitja in burne dobe. Sočustvovati moramo z viteštvom Mortjeja in Loristona, z dobroto Makdonalda in Davua, s čestitostjo republikanca Žurdana, s pravičnostjo Bertrana, s plemenitostjo Udinoa, z velikodušjem Neja naproti premaganim, z nesebičnostjo Besjera. A najplemenitejši polkovodec je bil nadarjeni pastorek cesarjev, Evgenij Bogarnje. Toda čim bolj so se povzdigovali ti vitezi v svoji moči, tem bolj so se širili med njimi tudi

razni grehi. Pred vsem se je razširilo med njimi poželjivo koristoljubje. Kar bahali so se s svojo zvitostjo pri tihotapstvu in z nemilosrčnostjo pri ropanju. Bernadota in Ožeroa so nazivali vojaki „denarna voza“, a Masena je nagrabil toliko imetka, da mu je Napoleon odvzel 6 milijonov frankov ter ga odpustil l. 1812. „Oni se nočejo dalje boriti. Jaz sem jih preveč obogatil!“ se je izjavil cesar o svojih maršalih. Poleg pohlepnosti se je šopirilo pri teh velikanih tudi grozno častiljubje ki jih je dovajalo do otročjega slavo-hlepja in bahaštva. A v istem času so bili ti polkovniki velikanskih uspehov hlapci svojega gospodarja. Vsled tega stoji pred nami celi red izdajavcev in tako smešnih zavistnikov, kot so bili Bernadot, Ožero, Marmon. Prvi so se izneverili Napoleonu njegovi ljubimci — Bertje, Davu, Mjurat, Sult, Udino, Nej, Mortje.

Vojaška podjetja Napoleona upravitelja so končno pokvarila njegovo lastno bodočnost. Seveda je s početka njegova vsemogočnost preskrbovala toliko ogromnih sil, da je imel nekaj časa prevago v svetovni borbi. Ko so bile pa sile izčrpane, je bila tudi njegova moč pokončana. A borba je bila neizogibna. Mogočni

cesar je rekel precej po kronanju: „Ne bode miru v Evropi toliko časa, dokler se ona ne podvrže enemu poglavarju.“ Na to je določil svojega pastorka Evgenija za podkralja italijanskemu kraljestvu, s katerim je združil tudi ligursko republiko; a Luko je spremenil v kneževstvo za svojega svaka Bačijoka, moža Elizabete Bonapartove. V ostalem Napoleon ni nakanil vojevati, ker je bil prepričan o pokornosti Evrope. Posle strašne borbe pri Marengi je ohladnel za vojno ter se zadolbel v upravne posle. Iznovič je prosil Jurja III., da se podvrže glasu razuma in človekoljubja. Toda zgodovina je zahtevala vojsko. Angleška pa ni niti mislila prenehati z borbo, začeto po konzulstvu. Zdaj je postal na Angleškem zopet prvi minister nekrotljivi Pitt, ki je bil odstopil radi amienskega mira. Le-ta je zopet pripravljaval križarsko vojno proti „razbojniku“ Evrope. V istem času se je sam začel mešati v državne razmere Avstrije in Rusije.

Preplašenega Franca II. je obodril ponašanje novega ruskega carja. Zastonj je Napoleon širil v Petrogradu svojo ljubljeno misel: „Obe državi, stoječi ob kraju Evrope, ne mo-

reta žaliti druga druge, a zedinjeni bi mogli imeti povsodi velik vpliv“. Aleksander I. pa se je pri vsem svojem svobodoljubnem naziranju pri državnih uredbah vendarle odločil za stari smer v ruski zunanji politiki, ker so nanj delovali hudobni naklepi Angležev, vpitje njegovih „domoljubov“ ali Starorusov in celo gatčinski upor.¹⁾ Vse to je dovelo do memelskega sestanka (l. 1802), kjer se je sklenila osodna zveza s Fridrikom Vilemom III., kraljem pruskim. To zvezo je posebno pospeševala mlada, krasna, brhka kraljica pruska Lujiza, ki jo je jako cenil 24-letni vitez car Aleksander I. V tem času je izvajala Rusija iztočno osnovo Katarine II., ki je merila na zedinjenje Moldavske in Vlaške, Kotora, Korfua, a potem tudi Carigrada. Vrh tega je Aleksander iznenada obnovil zahtevo svojega očeta v korist kraljev Sardinje in Napolja, kar je naravnost žalilo Napoleona, češ da se ruski car brezrazložno meša v njegove odloke. Na to je Aleksander I. odredil na svojem dvoru tudi še žalovanje po „ubitem“ vojvodi Angjenskem. Nastala je zdaj tretja zaveza — Angleška,

¹⁾ V carskem dvorcu Gatčini blizu Petrograda so ubili uporniki 23. marca l. 1801. Pavla I., očeta Aleksandra I.

Rusija, Avstrija, Neapolj in Švedska. Ta zveza je razpolagala s pol milijonom bajonetov. Meseca septembra l. 1805. so začeli zavezniki boj. Avstrijanci so iznenada osvojili Bavarsko. Napoleon je bil v nevarnosti; za njega so bili le neznatni vladarji Bavarske, Würtemberške in Badenske, katere je bil nadaril v Rastadtu. Napoleonu se je bilo boriti skoraj z vso Evropo ter voditi proti svojemu pravilu obrambeno vojno. Zato se pa njegov veleum ni še pokazal nikdar v takem blesku. Cesar je delal takrat resnobno, delal za tabor v Bulonu. Da ga dogotovi, je zapovedal svojemu nesposobnemu admiralu nastiti s pomočjo španskega brodovja Angleže, ker je imel slučajno večo silo. Toda angleškemu brodovju je zapovedoval pomorski Napoleon, junški Nelson. Le-ta je razbil Francoze (21. okt.) pri rtu Trafalgaru, blizu Kadiksa, dasi je sam pal v bitki. In tako se je začelo neomejeno gospodstvo Angležev na morju. Na to pa je izdelal Napoleon, dokler se je pripravljaj za pomorski napad, bojno osnovo za pohod na suhem. In čez mesec dni je stal že na Rajni z 200.000 vojaki.

Tukaj so mu pomogli sami sovražniki. Aleksander I. je spodbujal Franca II., uverivši ga o podpori potsdamskega prijatelja pruskega kralja, s katerim je takrat sklenil večno prijateljstvo v grobnici Fridrika II. Toda ta prijatelj se je takrat izjavil, da ne pripada nobeni stranki. Napoleon mu je bil namreč obljubil za to Hanover; a ruski minister zunanjih del, Čartorijski, ki je mislil le o vzpostavi Poljske, se mu je zapretil, da izgubi poljske pokrajine, če ne ostane v zvezi. Sami Rusi pa so se spravljali na vojno kot želve in raki, kakor so jih predstavljali takrat na zasmehljivih pretiranih podobah. Avstrija, ki je začela borbo že poprej, je bila obnemogla po izjavi samega Franca II. Njeni bavarski armadi je zapovedoval nesposobni Mak, vojskovodja stare šole, kakršni so bili tudi njegovi ruski in pruski tovariši. A Napoleon je začel svoj pohod z naglimi hodi in zvitostjo, kar ni delalo časti samo njemu, ki je bil v velikih skrbeh za svoje cesarstvo, nego tudi njegovim pomagačem. Vojaki so se šalili: „Cesar ni premagal sovražnika z našimi rokami nego z nogami“. Napoleonova vojska je napredovala brez vse napake na daljini prek tisoč kilometrov ter

je v treh tednih pokončala sovražnika, ki je štel čez 100.000 mož; sam Mak se je predal s celim oddelkom v Ulmu (10. oktobra). Precej po tem dogodku je izvedel Napoleon o bitki pri Trafalgaru. V razjarjenosti se je podal z vojsko naprej in čez 40 dni je ležala Avstrija pred njegovimi nogami. A zdelo se je, da je junak padel v zanjko. Pred njim sta se na Dunaju sešli dve sveži armadi Avstrijancev; Prusija pa je poslala k njemu Haugvica, da mu napove vojsko, a v Napulju se je pokazal angleško-ruski oddelek. Slednjič je nastopil mladi, slavohlepni car Aleksander z veteranci glasovitega Suvorova, katerim je zapovedoval zviti Kutusov. Le-ta stari, oprezni Starorus je vedel, da se mora umakniti iz Bavarske, a umikal se je spretno. Francozi so mu bili vedno za petami ter so včasih vjeli več Rusov, nego je bilo njih samih. Pribežali so na Moravsko. Toda semkaj je že prispela sveža ruska vojska, s samim carjem na čelu, a za njo tudi Avstrijanci; od zadaj pa so se zbirali Prusi. Napoleon je pridržal Haugvica v počastnem plenu ter odločil pobiti se s svojimi sicer trudnimi četami (80.000 mož) s svežo armado zaveznikov (100.000 mož).

Predrznežu so pomogli sovražniki. Rusi so iznenadili zaveznike s svojim slabim orožjem, zastarelim redom, neznanjem in bahaštvom častnikov; sicer pa so se sami smatrali za „rešitelje Evrope“; Avstrijanci so se jezili na te siroveže, a njih zlobni štab jih je mučil z gladom. Zmešnjava pri zaveznikih se je povečala s prihodom obeh cesarjev. Kutuzov je zagovarjal odstop, Aleksander je silil naprej. Napoleon je pa ravno to želel; mamil je na razne načine sovražnika, pozval carja celo na sestanek, češ kakor da se ga boji, namigaje na svoj slab položaj. K carju poslani pobočnik je sporočil: „Naš uspeh je nedvojben, treba se nam je le vzdigniti, in sovražnik se nam poda“. 2. decembra so se zavezniki pomaknili iz svojega izvrstnega položaja, da obkolijo sovražnika pri Slavkovem (Avsterlicu). „Oni gredo v zanjko! Le-ta armada — je naša!“ je spregovoril Napoleon ter si menca roke. Hitro je prebil s spretnim obhodom oslabiljeno središče Rusov ter jih razrezal na dva oddelka, od katerih je eden propadel na ledu jezera, ki so ga razbili Francozi z bombami. Boj treh cesarjev se je dovršil z „nenavadno“ bitko, kakor je želel zmagovavec. Vo-

jaški zgodovinarji začenjajo ž njo novo dobo novih velikih bitek. Pitt je umrl od straha. Slavkov je razrušil zvezo, ali položil tudi seme osvete nevoljnih vladarjev. Slavkov je pa tudi podloga svetovlade osodnega človeka in izhodna točka peterih velikih pohodov (1805—1809), ki so do kraja odpravili stare razmere. Sam Napoleon se je ponašal vedno pred vsem „s solncem Avsterlica“. Bitka se je namreč začela, ko se je pokazalo solnce izza megle.

Prvi nasledek zmage pri Slavkovem je bil prevrat na Nemškem. Po požunskem miru ali kakor so govorili sami Avstrijanci po „kapitulaciji Habsburgovcev“, je izgubila Avstrija šesti del svojega prebivalstva: Benetke, Istro in Dalmacijo so dodelili italijanski kraljevini, Tirol Bavarski, avstrijsko Švabsko Würtemberški in Badenski. Franc II. je postal Franc I. cesar avstrijski. Precej po tem se je zrušilo 800-letno sveto rimskonemško cesarstvo (l. 1806.): njegovo mesto je zavzela ranjska zveza s pokroviteljem Napoleonom na čelu; le-ta zveza mu je odstopila svojo stotisoč mož jako vojsko ter skoraj vso srednjo in južno Nemčijo (15 milijonov Nemcev). Nemški knezi so se zopet klanjali v predsobi

vsemogočnega Talejrana. Mnoge izmed njih je Napoleon „mediatiziral“, to je, jim vzel last ter tako pokončal male odvisne državice Nemčije na korist nekih pokornih in njemu sorodnih vladarjev. Bavarska in Würtemberška sta postali kraljevini, Badenska pa velika vojvodina. Proti volji nevest in samih ženinov je Napoleon vendarle oženil Evgenija in Jeronima s princesama novih kraljestev ter dal badenskemu nasledniku sestrično svoje Josipine, ono Štefanijo, o kateri se je takrat mnogo govorilo, češ da je v neki zvezi z njim samim.

Tako je nastopila doba Napoleonidov. Sam njih začetnik je sprejel že službeni naslov „Veliki“; dan njegovega rojstva je bil razglašen za narodni praznik cesarstva, kar spominja na obožavanje Cezarja. Proglasil se je tudi službeno za „zaščitnika cerkve“ ter tako razpolagal po svoji volji z zemljami papeževimi. Na to je bil določen njegov brat Ljudevit za kralja Holandije. Posebno mnogo podložnih vladarjev je bilo postavljenih na Laškem. Tukaj se je zrušila nepričakovano najbogatejša država napoljska. Kraljica Karolina je odprla svoje luke Angležem in Rusom; zato je precej posle Slavkovega

izšla za vojsko taka-le zapoved: „Napoljska vladajoča rodovina je prenehala vladati; pokažem svetu, kako mi kaznujemo krivoprisežnike“. Josip Bonapart je postal kralj „obeh Sicilij“. Potem je bilo na Laškem izkrojeno še do 20 naslovnih vojvodstev, katerih lastniki pa niso imeli posestev, nego samo naslove in dohodke. Tukaj sta bili pred vsem preskrbljeni sestrici Napoleona Bonaparta: Pavlina je postala knjeginja Gvastalska, a Elizabeta velika vojvodkinja Toskanska, a njena hči vojvodkinja Parmanska. Mjurat je bil postavljen za velikega vojvodo Berga; Bertje, Talejran in Bernadot za kneze Nevšatela, Beneventa in Ponte-Korvo. Ravno tako je postopal kasneje Napoleon na Nemškem in Poljskem.

Nastalo je novo mednarodno pravo. Podložni ene države so se okoriščali s pravicami podložnih drugih držav. Sicer pa so celo kralji Napoleonidi ostali podložni svojega zaščitnika. Napoleon je ravnal z njimi kakor s podvorniki ter zahteval, da tlačijo svoje podložne radi njega. Pritiskal jih je tem bolj, čim jače so se oklepali njih podložniki radi obrambe in radi koristnih naprav. Njegov ljubimec Ljudevit je dobival od

njega take-le ukore: „Vi vladate preveč po kapucinsko. Vi ste izgubili glavo in ste pozabili, kaj ste mi dolžni. Ali hočete steči javni dokaz mojega nezadovoljstva? Vi delate glupost za glupostjo kot odgovor na moje svete. Vaše umstveno obzorje je čisto ozko, sama preobčutnost za skopost kramarja. Vi ste neoprezen in prevarljiv; vi ste — izdajavec!“ Ni bilo čudno, da je Elizabeta rekla nepokornemu Lucijanu: „Ne smemo se obnašati pred vladarjem sveta kot z nami enakim. Po narodi smo otroci enega očeta, a čudo nas je spremenilo v njegove podložne. In dasi smo mi vladarji, smo mu vendar vsi zavezani.“ In Napoleonidi so poslušali svojega poglavarja; a ko je padel, so mu skoraj vsi ponujali svojo pomoč in svoje zaklade.

Na celem zapadu je ostala nedotaknjena edina Pruska. Že deset let, od bazilejskega mira je licemerila z zavezniki pod obliko „najstrožje nepristranosti“ ter brez vojn podvojila svojo državo na račun Poljske. Fridrik Vilem III., ki je bil oprezen do malodušnosti ter mrzil vojno, je izročil notranja dela „domoljubom“, navdušenima Nemcema Hardenbergu in Steinu, a zunanje zvitemu prijatelju Francozov Haugvicu. Toda

duša uprave je bila topoglava in zanikerna tajna dvorska stranka, ki se je opirala na oholo in zaostalo plemstvo. Nastopil je zamolkel odpor, državniki so postali tako malodušni in kovarski, da sami Nemci niso več verjeli Fridriku Vilemu III. In ne zastonj: mladi kralj je javno gojil hohenzollernsko¹⁾ misel, da zedinijo Nemčijo Prusi. Ko mu je Napoleon posle Slavkovega ponudil Hanover, da ga spravi v prepir z Angleži, je kralj ginjen radosti proglasil sebe za „osebnega prijatelja moža novega stoletja“. Takrat pa je že Napoleon zahteval, da nastopi novi prijatelj tudi proti Rusiji. Kralj je pristal tudi na to ter hitro zasel Hanover, toda v istem času je sklenil tudi tajni dogovor z Rusijo proti Francoški. Napoleon še ni vedel o tem nič, ali je vendar tudi tajno obljubil Angležem Hanover, ker je bil takrat zamenil njemu sovražnega ministra Pitta Francozom prijazni Foks. Obenem pa je opozoril po strani nemške kneze na prusko „severno cesarstvo“.

Sicer pa Napoleon še ni mislil na vojno s Prusko. Cenil je pri vsem tem to zvezo, ker je bila nova vojna z Avstrijo in Rusijo neizogibna.

¹⁾ Pruska vladajoča rodovina.

Celo bal se je Pruske. Čar Fridrika II. je deloval tudi še nanj; cenil je dobro, čilo 200-tisočero armado svojega berlinskega prijatelja, a še posebno njegovo konjištvo kot prvo v Evropi. Napoleon je izdelal dve osnovi za odstop v slučaju poraza. Ko je odhajal na pohod, se je slovo jemaje od Josipine onesvestil. Še bolj se je bal Fridrik Vilem III.; toda njega je hrabil splošni podvig pruskega naroda. Stvar pa je bila ta-le. Ko se je dal Napoleon kronati za cesarja, je za vselej zavrgel revolucionarno misel, čeravno se je le s pomočjo te misli popel do tako velike moči. Narodom je bilo vse to dobro znano, zato so vsi mrzili kronanega sleparja. Hitro se je začela razvijati narodnost ali domoljubje ter je vse želelo, osvoboditi se novega „tirana“. Pred vsem se je razvilo domoljubje na Pruskem, kjer še niso bili poučeni o Napoleonovi dobroti. Na dvoru so zavladali „domoljubi“; na čelu so jim stali kraljica Lujiza, brat kraljev Ljudevit in general Blücher. Njim so se pridružili vodje razumništva Stein, Aleksander Humboldt in drugi. Domoljubje se je razširilo tudi po ostali Nemčiji, posebno med razumništvom po vseučiliščih in med književniki. Palm

je izdal navdušen spis „Najglobokejše ponižanje Nemčije“. Napoleon ga je dal zato ustreliti. Ta čin ni nič manje razžalil vse narode nego smrt vojvode Angjenskega.

Fridrik Vilem III. je začel hitro zbirati vojsko. Ravno to je storil tudi Aleksander I. Angleška, kjer je ravno takrat umrl Foks, je dala denar ter vzdignila Švedijo. Osnovala se je četrta zaveza, ravno takšna kakor tretja, samo da je Avstrijo zamenjala Pruska, ki je poslala Napoleonu drzovito zahtevo, da naj zapusti nemudoma Nemčijo. Cesar pa se je iznenada pokazal v Maincu pri armadi, prevozivši se 25 kilometrov v uri. Ravno deset dni kasneje potem se je vzdignil nespretni štab pruski s kraljem in kraljico na pohod. Nobeden se ni v „domovini“ vzdignil za Hohenzollerna, a Rusi so se zopet pomikali kakor želve. Vodja Prusov je bil nesposobni starček, vojvoda Braunschweigski, privrženec stare šole. Častniki so bili prepirljivi plemiči, ki so mučili vojake z gladom in s strogim „bojnim redom“. Tudi generali so se med seboj prepirali; kralj in principi so jih prečili pri delu. Napoleon je vedel vse — in vojna se je razvila kakor l. 1805. Ulovil je Pruse v zanjko-

ter jim odrezal odstop proti Berlinu. 14. oktobra so zmagali Francozi dvakrat zaporedoma, pri Jeni in Auerstädtu. Prusi so bili strašno zmedeni, streljali so sami na svoje. Strašen je bil njih nočni beg. Princ Ljudevit in vojvoda Braunschweig sta bila ubita; kralj in kraljica sta se komaj rešila zajetja. Prusija je doživela še skoraj strašnejši udarec nego Avstrija. Ostanki njene vojske so bežali do same Poljske; na tem begu sta bila zarobljena tudi Blücher in Scharnhorst. Trdnjave so se predavale druga za drugo. Kralj in kraljica sta pobegnili k Rusom v Memelj.

„Napoleon je pihnil na Prusko, in ona je prenehala živeti“, je rekel Heine.¹⁾ Pred svetom se je pokazala docela žalostna slika zadohle pruske samovlade. Činovniki so se priplazili k zmagovavcu priliznjeno. Razumništvo se je zamislilo iznovič v vzore revolucije. V potlačenem prebivavstvu se ni zaiskril niti sled pravega domoljubja. Napoleon je naložil Prusiji krvavo vojaško dačo ter pobiral od prebivavstva nemilosrčno velike naklade. Do l. 1813. je ostala Pruska pravo okrožje Francoske: ona je vzdrževala 150.000 Francozov, a sama ni smela imeti več

¹⁾ Nemški pesnik.

nego 42.000 vojakov. Ranjska zveza je bila razširjena tudi čez severno Nemčijo. Prijatelj Napoleona, izborni knez Saksonski, je postal kralj.

Zmagovavec je začel nemudoma boj proti pomočnikom Prusije. V Berlinu je izdal odlok o celinskem zaporu. Potem je razglasil, da Francoska ni nikdar priznala razdelitve Poljske in Poljaki so mu dali 60.000 vojakov. Tako je grofinja Valevska pridobila Napoleona za Poljake in za-se. Slednjič je veliki državnik nagovoril tudi Turško, da je začela vojno z Rusijo.

Rusi so zopet zakasnili; bili so vrlo slabo oskrbljeni ter se umikali s svojim starim, bolnim zapovednikom Kamenskim. Vendar pa sta ruska odločnost in vztrajnost vznemirili zmagovavca. „Mi se borimo, kakor se kaže, s sencami“, so govorili Francozi, ker Rusi niso dajali od sebe nobenega glasu, ko so padali, ter tiho prenašali udarce. Pri Rusih so se pokazali zdaj tudi novi, sveži vodje: smeli Hanoveranec Beningsen, oprezni Barklaj de Tolli iz iztočnega Primorja in mirni Gruzin Bagration. Na pomoč jim je prišla nepoznata sila: „Na Poljskem je Bog ustvaril peti živelj — grez“, je rekel Napoleon. Po teh krajih se ni mogla voziti hrana za vojsko,

pač pa so vohuni, spretni kazaki lovili celo poročila cesarjeva. Zato se mu ni posrečila zvita osnova obiti sovražnika. Napoleon je hitel naprej, dasi ni poznal točno kraja. A Rusi so se umikali tiho, v redu, pokončevaje vse za seboj na svoji ubogi ravnini, pokriti z jezери in močvirji, zaviti vedno v megle. Cesar je moral uživati prosto vojaško hrano in živeti v šatoru. Dozdaj nepoznati glad in zima sta gledala v oči nepremaganim — in zdvojenje se je prvokrat podkralo v duše izmučenih veteranov, pognanih za tisoč kilometrov od mile Francoske; dogajali so se samouboji, širil se je podmolкли šepet celo v redovih garde.

Napoleon se je mučil pol leta, preden se je sovražnik priznal premaganega; ali ob enem je ta sovražnik tudi videl, kako se protivnik bojuje, ter je začel gojiti v narodu čuvstvo osvete. Štiri bitke v samem decembru (l. 1806.) niso imele zaželenega uspeha; najhujša izmed njih, pri Pultusku, je ostala tudi neodločna. „Velika armada“ je ostala vprvič v zimskih stanovih, in Beningsen sam jo je napadel. Sicer se je moral umakniti in Napoleon ga je došel pri Ejlavi (8. februarja 1807.); toda sam do zdaj

nepremagani poveljnik se je prestrašil tega „klanja“ pri enakih silah ter je zapovedal odstopiti. To je bila prva težka rana „velike armade“. Čast cesarjevo je rešilo „zagonetno“ umikanje Rusov. Resnično je to-le: nepremagljivi vodja ni dobil odločne zmage. I na pariškem denarnem trgu so pale cene. Aleksander I. je že sklenil dogovor s Fridrikom Vilemom III. v Bartensteinu o tem, da se ne položi orožje, dokler ne postane Rajna meja Francoske.

Toda Rusi so izginili za štiri mesece, in Napoleon si je zopet pomogel. „Nikdar se nisem čutil bolj zdravega“, je govoril trepljaje z rokavicami. In zares ni še nikdar presenečeval svet s takšno odločnostjo. Od tukaj so leteli brezštevilni nalogi v Pariz o vsem — do malenkosti pri presojevanju časopisov in urejevanju gledališča. A po Evropi se je razpregla mreža spretnih državnikov. Napoleon je predobil Švedijo za mir, podpihoval Perzijo, Gruzijo in Abhazijo na Kavkazu proti Rusiji. Vojsko je povečal do 170.000 mož, dočim so jih Rusi imeli le 100.000. A Beningsen tudi ni nastopil o pravem času, se zmedel, delal napake. Napoleon je izvrševal tukaj še sijajnejše vojaške vaje nego

pri Jeni — in pri Friedlandu (14. junija) so bili Rusi tako razbiti, da je Beningsen prosil carja, naj sklene primirje. Že pri prvem namigu zmagovavca je Aleksander I. sam predložil sestanek, izneverivši se tako svojemu potsdamskemu drugu. Sešla sta se oba vladarja v Tilzitu, na ladji, posred Njemena. Potem se je car preselil k Napoleonu v Tilzit na dva tedna, a pruski kralj je živel zavržen, pozabljen v sosedni vasici. Korzikanec je upotrebil vsa svoja sredstva „prevare“: on je odkril celo svoje skrivne osnove. „Zdaj sva midva prijatelja za vedno: zavesa je pretrgana in čas zablod je minil“ je rekel kasneje car francoskemu poslancu. Kmalu potem pa je rekel še v Tilzitu kraljici Lujizi: „Počakajte, mi povrnemo svoje. On si je zlomil vrat. V duši sem jaz vaš drug“.

Vendar pa se je iznenada sama kraljica Lujiza prijavila zmagovavcu s ponižno prošnjo. Samo „radi carja“ je pustil Napoleon Hohenzollernom osrednje pokrajine, manjše za polovico dedovine Fridrika II. Od zapadnih pokrajin Prusije je bilo osnovano kraljestvo vestfalsko za Jeronima Bonaparta; pruska Poljska pa je postala veliko vojvodstvo Varšavsko, izročeno

saskemu kralju. Tako sta bili postavljeni prednji straži proti Prusiji in proti Rusiji, — ravno tako kakor že poprej Bavarska proti Avstriji. Na ta način je tilzitski mir (7. julija 1807.) proizvel razdelitev Prusije. Napoleon je pripravljaj tudi razdelitev Turške. Dovolil je namreč Rusiji Moldavsko in Vlaško, če se Turška ne pomiri. Tudi Finsko je ponudil Napoleon carju. Rusija je na to priznala vse pridobitve Francoske in tudi vse daljne „spremembe“ na Apeninskem in Pirenejskem poluotoku. Vrh tega je pristopil Aleksander I. k celinskemu zaporu ter obljubil pomoč Napoleonu podkopati moč Angleške v Indiji.

V. Cesar na vrhuncu svoje moči in „začetek konca.“ (1807—1812).

Napoleon se je vzel na neprimerno višino. Do tega časa se še ni čutila rezka razlika med konzulstvom in cesarstvom. Marsikaterim se je zdelo, da je cesarstvo še prava revolucionarna Francoska, ki je spremenila le svoje zunanje lice. Sam novi naslov je imel bolj vojaški kakor pa politični zmisel. Zdaj pa je že „cesar“ javno

predstavljal iztočnega šahinšaha, to je „carja carjev“. Njegovo spremstvo iz Napoleonidov in drugih kronanih glav je osvojilo že vso Evropo. Kmalu sta postala brata Jeronim in Josip kralja, prvi Westfalske drugi Španije, sestra Karolina Mjurat — kraljica Napolja, tasta — kralja Bavarske in Würtemberške, a ljubimec izbornik — kralj Saksonske. Ranjska zveza cesarju zvestih knezov je zasegla že vso Nemčijo. Zdaj se je šele popolnoma razcevelo novo plemstvo, na čelu mu štirje knezi in 30 vojvodov. Mnogim se je zdelo, da je Tilzit „dvovladje“, za katerim pride kmalu samodržstvo osodnega človeka. Napoleonu je bilo takrat 38 let; še nikdar se ni čutil tako zdravega in odločnega kakor zdaj. Takrat je sanjal, da je mogoče s pomočjo Rusije slednjič v miru vladati ves svet. Takrat je rekel svojemu poslancu v Petrogradu: „Čas je, da se da svetu mir. Jaz se nočem vojskovati z nobenim. Utrjujte zvezo z Aleksandrom, kateremu jaz verujem. Med obema narodoma nima ničesar, kar bi ju moglo prečiti do popolnega zbližanja“.

Zdaj je svetovlad končno uredil tudi svoj dvor; prenesli so ga v Fontenblo, da se osami,

kakor božanstvo. „Nastopil je trenotek sreče!“ je navestil Napoleon Francozom: in oni so se začeli razhajati po igračnicah in lagotnih kotičih. Sam pa je delal, kakor še nikdar, ter se razstal, kakor se je zdelo, z vojsko. Takrat je nastala prava vnetost za delo, katero smo že opisali poprej. In Francoska je procvetela v gospodarskem pogledu kot pod žezlom čarovnika: francoske državne zadolžnice so se jako povzdignile v svoji ceni. Takrat je delal Napoleon mnogo kot državnik. Rešil se je Talejrana, ki se je usojal opominjati ga ter delati po svoji volji; zamenil ga je s priprostim, toda vdanim ministrom Šampanjem. Vladar skoro cele Evrope je začel pripravljati križarsko vojno proti Angleški. Zasedel je Korfu in Kotor, zasegel Etrurijo, Korsiko in Elbo, razpolagal po svoji volji s španskim brodovjem ter se odločil osvojiti Portugalsko. Slednjič je cesar zahteval, da zedini Danska svoje brodovje s francoskim. Toda Angleži so se vrgli kot gusarji na to mirno zemljo, razrušili z bombami glavno mesto Kopenhagen ter si prisvojili najboljše brodovje na severju. Napoleon se je povzdignil v vsem svojem veličju. Danska je sklenila ž njim zvezo.

Prusija in Rusija sta navestili Angležem vojno; njima so se pridružile tudi Severoamerikanske države. Avstrija se je pridružila celinskemu zaporu. Napoleon jej je obljubil Srbijo in Bosno. Francozi so vzeli Rim ter pregnali Pija VII. v Savono. Žjuno je zasedel Lizabon — in „rod Braganca je prenehal vladati.“ Drugi maršal je zavzel Katalonijo. Preostala je le še „razdelitev sveta“ s tilzitskim prijateljem. In prijatelj Francozov Rumjancev, ki je postal takrat ruski minister zunanjih del, je že začel na zemljevidu deliti svet s francoskim poslancem Kolenkurom; le glede Carigrada se nista ujemala. Vendar pa je treba tukaj omeniti, kakšna je bila takrat družba v Petrogradu. Precej posle Tilzita je pisal Kolenkur v Pariz, da je pravzaprav v nemilosti v Petrogradu. In zares so bili tamkaj zanj le car, Rumjancev in Speranski. Starorusi so bili nejevoljni na „potomka revolucije“, ki je dal Poljakom ne samo svoj zakonik, nego tudi ustavo in svobodo, rešivši jih sužnosti vlastelinske. Vrh tega so se jezili vlastelini na vojno z Angleži, ker niso mogli prodajati svojega žita in lesa za angleško kolonialno blago. Množica je bila sploh protivna zvezi s prokletim antikristom.

Postal je oprezen tudi car. Ni hotel izprazniti Moldavije in Vlaške; Napoleon je obljubil očistiti Prusijo. Ponudil je podonavske kneževine, ako se pruska Šlezija zedini z Varšavskim vojvodstvom. Aleksander I. pa ni hotel zadati tako hude rane pruskim kraljevskim soprogom, katere je takrat vzdrževal v Memelu na svoje stroške. Njegov poslanec v Parizu „Starorus Tolstoj“ je tudi hudo nadlegoval cesarja s svojimi zahtevami na korist Fridrika Vilema III. A Napoleon je začel tajno ugajati sultanu ter učvrščevati v vojvodstvu Varšavskem ona mesta, ki so bila bliže Rusije. To vojvodstvo pa je smatral car za klin, zabit v bok Rusiji. Napoleon pa je dokazoval, da je to delo Aleksandra samega, ki je mislil vzpostaviti „Rječ Pospolito“ (republiko poljsko): on mu je celo predlagal, da si vzame tudi prusko Poljsko. Ker je pa Napoleonu grozila nevarnost ob enem iz Avstrije in iz Španije, je zopet obečal carju pomoč proti Turkom ter celo očistil Prusko. Takrat šele je Aleksander I. pristal na sestanek.

Sestanek se je dogodil v Erfurtu, meseca septembra l. 1808. To je bila razstava svetovlade srečnega osvojevatelja. V gledališču je

imel zabavo s kralji v pritličju; mali vladarčki so mu dejansko dvorili pri mizi, a on je izkazoval čast samo prvaku nemške književnosti Götheju, ki ga je proslavljal. Sam Napoleon je dajal primer, kako je treba ugajati „najboljšemu izmed ljudi“ (carju). Zamenil je ž njim meč in celih 18 dni se ni mogel ločiti od njega. Toda tako je bilo na videz: v resnici pa so se že pokazovali osodni opomini. Talejran je imel tajne sestanke s carjem, kateremu je vdihnil misel: „Ruski vladar naj bo zaveznik francoskega naroda“. Tudi Metternicha je miril rekoč: „Države se morajo zediniti, da preprečijo njegovo slavo hlepje!“ In Erfurt ni bil završetek Tilzita. V tajnem dogovoru je Rusija priznala Francoski le Španijo in Napolj, a proti Avstriji bi ona nastopila le v slučaju, ko bi Avstrija napala katerega od zaveznikov. Zato je takrat Napoleon odstopil Rusiji Moldavijo in Vlaško ter tudi zmanjšal pruski bojni davek. Ni se izpolnila tudi želja cesarjeva, da potrdi to zvezo z ženitbo s sestro carjevo: stvar se je omejila le na splošne dogovore.

Napoleon je bil zadovoljen tudi s tem, kar je dobil. Zavaroval si je hrbet za slučaj nepri-

čakovane nevarnosti na zapadu. Sicer pa se je že v Tilzitu pokazalo, da se je začelo obračati kolo sreče osodnega moža. Začelo se je dejstvo železnega zakona zgodovinske osvete ali reakcije. Že samim Francozom je bil nadležen vladar, ki je pobiral njih kri in dobro že dve leti naprej ter navestil vojno samim življem. Celinski zapor je pomenilo osiromašenje cele zemlje in popolno propast primorskih krajev. Izmučeni narodi so iskali mir; bili so pripravni vzdrževati „lene vladarje“ proti samosilstvu „potomka revolucije“. Hitro je vzrastlo domoljubje — le-ta velika, še nepoznata sila zgodovine, spodbujena po samem osvajaču. Probudilo se je že na Nemškem in Ruskem, a slednjič je izbruhnilo kot plamen za Pirenejami.

Na Španskem je vladal že kakšnih dvajset let nesposobni kralj Karol IV., ki je bil podložen svoji čuvstveni in kovarni ženi, Mariji Lujizi. Državo je vladal kraljev ljubimec, nevešči, pohlepni in nesposobni bivši telesni stražnik Godoj. Španjolci so živeli v siromaštvu, a njihovi vladarji iz burbonske rodovine so začeli borbo s konventom izza Ljudevita XVI. Španijo je rešil le bazilejski mir. Za svoje miroljubno delo-

vanje si je stekel Godoj mnogo nagrad in naslov „knez mira“. Ko je Napoleon postal konzul, se je začel pred njim madridski dvor robski ponášati: odstopil mu je celo svoje brodovje, ki je pa propalo pri Trafalgaru. Razdražen narod je skoraj ubil Godoja ter proglasil za kralja mesto Karla IV. Ferdinanda VII., zakonitega naslednika, katerega so preganjali roditelji, dasi je bil njim podoben po svojih nraivih in nespodobnostih. Toda tudi ta ljubimec naroda je iskal pomoči pri Napoleonu; tudi Španjolci so kakor Lahi pričakovali Francoze kot osvoboditelje sramotne nasilne vlade. Še bolj so takrat sočustvovali z „velikim narodom“ Portugaleci: oni so sploh bili demokrati, celo svobodni zidarji; a lizabonski kraljevski dvor je bil podoben madridskemu s to razliko, da je le-ta bil rob Angleške, ki je izsesavala sile naroda.

Napoleona je čakala zahvalna naloga, da povzdigne romanske narode ter jih za vse čase pridruži Francoski. Toda on ni razumel časa, ker je bil zaslepljen s strastjo, da more postavljati po svoji volji kralje. Takrat se je izvršilo sramotno delo v Bajonu, katero je celo Talejran nazval pravo sleparijo. Napoleon je pozval

semkaj kraljevske soproge in naslednika, ki so se skoraj pobili pred njim, pa jih na to zarobil; a v Madrid je prispela armada Mjurata, ki je tamkaj sam izzval novi upor ter ga krvavo zadušil, da dobi tako Španijo v svoje roke. Cesar je sporočil svojim bajonskim ujetnikom, „da so Burboni prenehali vladati na Španskem“ ravno tako, kakor na Portugalskem kraljevski rod Braganca, ki je takrat pobegnil v Brazilijo. A za kralja na Španskem je postavil, meseca junija l. 1808., svojega brata Josipa, naloživši mu, da odstopi Napolj Mjuratu, kjer je bil tako priljubljen ta dobri in vestni kralj modrijan.

Toda bajonsko delo se je kmalu pokazalo kot „začetek konca“, kakor je slutil Talejran. Sam Napoleon se je spremenil. Debljal se je hitro, a i osodne bolezni so rastle. Razdražil ga je vsak blebet, se pogostoma zamišljaj in živel neuredno: dan je prespal, po noči pa je mučil tajnike z narekovanjem; vdajal se je tudi osladnosti. Takrat je pri neki priložnosti vskliknil: „Jaz nisem to, kar so drugi; zakoni nравstvenosti in spodobnosti niso postavljeni za mene!“ In dasi je veliki vojskovodja oduševljal svet s svojo umno vojaško spretnostjo, se je vendar

že opazala neka velost, da celo nevarno zane-marjanje dela radi malenkosti in prevelika opreznost. Razvila se je tudi osodna bolezen, vsled katere se je večkrat iznenada onesvestil ter popolnoma otrpnel. Tudi razne osnove njegove niso bile več umestne, često brezkoristne, včasih celo škodljive za njega samega. A on je bil kot otrok pripravljen početi iznovič ter je dolžil, če ni bilo kaj prav, vse, razen sebe. Umirajoči lev je dražil vse, se srdil in postal neznošen. Nastopila je popolna sprememba v njegovem obnašanju. „On se je smatral na višini, kjer je vsaka zdržnost — neprimerna nadlega,“ je govoril Metternich. Celo občevanje med poslanstvi je postalo prosto, kosarniško. In predrzno preziranje sovražnika, kar je skoraj ugonobilo Napoleona že pri Ejlavi, je razrušilo zdaj vse njegove osnove na drugem koncu Evrope. Zgodovinska osveta, v obliki domoljubja, mu je povsodi nagromadila zapreke in čim dalje, tem bolj se je to opazalo. Proti svetovladu, proti edinemu rabeljnu Evrope, se je stvarjala nova zveza. Kot njeni sprednji borilci so se pokazali zdaj siromašni Španjolci.

Zastonj jim je Napoleon dal ustavo, ter uvel francoski zakonik, odpravil podložnost in suženjstvo, zabranil muke radi verskih obsodkov ter dal ravnopravnost celo naselbinam. Zastonj se je trudil Josip na razne načine osrečiti svoje nove podložne, braneč jih kakor oče celo proti svojemu mogočnemu bratu. Celo prosvetljeni naprednjaki med Španjolci so prezirali dobrote, ki jih je prinesel tuji bajonet. A v množici, privrženi oduševljenim mnihom, ki so spominjali na Rusijo v svoji prvobitnosti, so vzkipele strasti, ki se niso dale potlačiti z naobrazbo. Španjolcem ni bilo nič težkega porušiti svoje uboge koče in bedne cerkvene šole. Njihovo rodbinsko življenje je bilo vzorno, vedno pobožno; z visočine svoje nevednosti so prezirno gledali na ves svet, mrzili „brezbožnike“ in „kraljemorce“, ki so jih kot naprednejši sosedje skušali podvreči. Zahteve zgodovine so posvetile vstajo Španjolcev, kot svetovni podvig: to je dalo znak za osvobojenje ostalih narodov cesarskega gospodstva, protivnega pravi prosveti; začela se je nova doba v zgodovini. Napoleon ni razumel te nove sile — domoljubja, ta osodna napaka prevzetovanja ga je pokončala.

Meseca julija l. 1808. so se povsodi pojavili mniški pozivi proti „zmaju, peklenski živini, židu in don Kihotu“. In ves narod, do žen in otrok se je vzdignil v vsi svoji divji veličini; v vsaki občini so se sklepale zveze; od vseh strani so se zbirali dobrovoljci in denar. Kakor iz zemlje so rastle čete gladnih uhajavcev, ki niso poznali niti milosti niti glasa razsodka. Vodili so jih priprosti, navdušeni mnih, s križem v levi roki, z mečem v desnici, z nožem pri moleku. In začela se je nemilosrčna „gverila“, t. j. mala vojna, kateri je pomogla sama priroda — skalnate gore in vročina do 40° R. Osnovala se je tudi prava armada, ki je štela do 150.000 mož ter prisilila pri Bajlenu celi francoski oddelek, da je moral položiti orožje. A na Portugalskem je pozval narod v pomoč Angleže, in lord Welington je prisilil Žjunoa na predajo v Cintri. Francozi so se povrnili za Ebro; sam Josip je zbežal iz Madrida 31. julija l. 1808.

„Mojim vojskam zapovedujejo poštarji“, je vzkliknil Napoleon — in zavarovavši si hrbet v Erfurtu, se je vrgel v novembru čez Pireneje z vojsko, ki je štela 150.000 izbornih veterancev. Tudi tukaj mu je pomogel sovražnik. Med Špa-

njolci je zavladovalo slavohlepje in glupost, kakor so se potožili sami Angleži. Zapovedniki so se prepirali med seboj in njih vojska je postala četa gladovnjakov. Napoleon se je tukaj izkazal bolj s svojo odločnostjo nego z veleumnostjo: sred zimskih viharjev se je popenjal peš čez skale ter izvršil znamenit pohod čez težavne gorske prelaze. V enem mesecu so bili Španjolci raztepeni; a Angleži, od katerih se je takrat ločil Welington, so se komaj rešili na ladje. In Josip je zopet zasedel madridski prestol.

Kar iznenada je cesar izročil maršalom izvrstno bojno osnovo za daljnje vojevanje, a sam je pohitel na konju v Pariz meseca januarja leta 1809. Slednjič je vendar tudi umni zmagovalavec slutil „začetek konca“. „Španjolska vojska me je pokončala,“ je rekel kasneje sam. Napoleon je izzval grozno nevihto: začela se je velikanska borba narodov proti svetovni vladi cesarjevi. Glas o španjolski zmagi pri Bajlenu je spreletel vse narode, neizvzevši samih Francozov: glas o zaroti v Parizu, s Talejranom in Fušjejem na čelu, je pospešil, da se je povrnil cesar iz Španije.

Napoleon je celo sam nehoté izzval borbo narodov s svojo nepaznostjo: pokončal je pre-

hitro vse stare uredbe, kar je zaostale in nerazsodne narode hudo razburilo. Nestrpljivost in oholost novega Cezarja sta še podlivali olje v ogenj; nasilja so probudila v narodih samosvest in čuvstvo osvete. Čim odločneje je samosilnik zatiral zmaja, tem več glav je izrastlo iz njega. S početka so se ž njim borile le zakrknjene države s svojimi izurjenimi vojskami; zdaj so pa nastopali sami narodi z orožjem domoljubja in prosvete. Napoleon je bil silnejši l. 1803., ko so mu bili zahvalni za koristne preuredbe ne samo Španjolei nego tudi Nemci, a razumništvo ga je povsodi pozdravljalo kot voditelja naprednih misli. Sedaj pa je junaštvo Španjolcev opozorilo narode na zatiranje njihovih prirodnih pravic na neodvisnost in svobodo.

Posebno se je razvilo domoljubje na Nemškem. Tukaj se je tako hitro razvijala narodna prosveta, da so si Nemci stekli po njej naziv „naroda modrijanov in pesnikov“. Modroslovec Fichte je postal svetovni prerok „borečega se domoljubja“; njega so podpirale domoljubne propovedi luteranskega duhovnika Schleiermacherja. Profesor Arndt je osnoval v isto svrho telovadno društvo. Kraljeveški svobodni zidarji

so utemeljili tajno zvezo dobročiniteljev, pravo domoljubno društvo, ki se je pod pokroviteljstvom kraljice Lujize prav hitro razširilo po mestih, posebno med dijaki. Pesniki, neizvzevši Goetheja, so zapeli v „španskem duhu“. Spomladi l. 1809. so se pojavila tudi znamenja nemške „gverile“: neki častnik je skoraj ujel kralja Jeronima; „črni polk“ sina vojvode Braunschweigskega, je prodiral med Francoze po celem severju kot vestnik smrti tlačiteljem nemške domovine.

Pogledi iz vse Nemčije so bili zdaj obrnjeni zopet na Prusko kakor za Fridrika II. Saj tudi ona ni mogla trpeti dalje tolike krivice. Napoleon je hotel očitvidno pokončati državo, ki mu je pomagala deset let s svojo nepristranostjo potlačiti protivnega Habsburgovca. Nazival je Prusko „drhal brez duše in srca“ ter kasneje priznaval, da je „izvlekel iz nje milijarde“. Tudi ni kanil umakniti iz nje svoje vojske ter sklenil vzeti jej še celo Šlezijo. Vsled tega se je začela ta zaostala država posle Jene resnobno pripravljati za novo borbo: lotila se je resnobnih preuredob. Fridrik Vilem III. se je ojunačil ter prepustil delo pravim rodoljubom

— ljudem naprednim, nadarjenim in poštenim. Njim na čelu je bil s početka Hanoveranec Hardenberg, ki je hotel dovršiti „revolucijo na temelju demokratičnih načel“. Ko je pobegnil na Rusko pred Napoleonom, je prosil svojega tovariša nasavskega barona Steina, da reši državo. Kralj je mrzil tega oholega domoljuba, ki ni trpel dvorjanikov; dal mu je moč le na 15 mesecev (1807—1808). Toda to je bilo dovoljno, da posije blago seme, za katero je bilo tlo že pripravljeno.

Ker se je bilo bati, da bi se bil narod vzdignil za Napoleona, ki je osvobodil kmeta na Poljskem in zapadnem Pruskem, je tudi Stein pripravljaval postave za odstranitev sužnosti, kar se je izvršilo popolnoma l. 1811. Potem je urejeval mestne občine, uvajal okrožna zastopstva, podpiral mala gospodarstva in rokodelstvo, razmišljal celo o narodnem zastopstvu za vso Nemčijo. Napoleon je zahteval, da se odstrani „neki Stein“, a kralj se je rad iznebil tega nemirnega preosnovatelja. Toda nasveti tega Steina so bili po volji Francu I. in Aleksandru I., pri katerih je iskal pribežališča. A v Berlinu je ostal njegov prijatelj, Hanoveranec, kmečki sin Scharn-

horst, prvi bojni poveljnik poleg Napoleona in vojaški preustrojitelj v duhu Karnoovem. Zagovarjal je splošno vojaško dolžnost, ki je bila šest let kasneje tudi uvedena. Ublažil je težke telesne kazni ter odpravil pravice vlastelinov do častniških služb. V treh letih je postavil „narodno armado“, ki je štela 150.000 mož. Temelj tej vojski je bila deželna bramba, za katero so neprenehoma nabirali vojaške novince in sicer ne več nego 42.000 mož, kakor je bil dovolil Napoleon; le te so hitro izurili ter jih razpuščali domov.

Deloma pod vplivom probujene Prusije je oživela tudi nespretna Avstrija. Tudi na Dunaju se je pojavil svoje vrste Stein v osebi Stadion, a bojni minister je postal odločni Karol. Za poslanca v Pariz je bil poslan prijatelj Stadionov Metternich, ki je zatrjeval Francu I., da se bodo Francozi uprli samosilniku, kakor Španjolci. Avstrijski časopisi so očitno zahtevali vojsko. Začel se je domoljubni podvig tudi že po pokrajinah; na prijatelje Francozov Bavarce so se vzdignili gorjani Tirolei, katere je vodil gostilničar Andrej Hoffer. L. 1809: je imela Avstrija že 300.000 mož in ona se je odločila „zasaditi

nož v grlo Napoleonu“. Cesar Franc I. je pozval vse Nemce, da se zbero pod orožjem proti „osnovi osvojevanja“. Angleška je zopet trosila denar ter urejevala brodovje za napad na Francosko. Ustrojila je peto zavezo med Avstrijo, Španijo in Portugalsko, s tajno podporo skoraj vseh narodov in celo samega sultana. Za njo so se našli zavezniki tudi v samem Parizu: Talejran in Fušjé sta sklenila zameniti Napoleona z Mjuratom, ki se je jezil, da je izgubil španjolsko krono.

Nikdar ni želel Napoleon tako iskreno kakor zdaj, da se izogne osodi vojne. Takrat je pisal carju. „Ko bi Avstrija razorožala — bi postale kosarne pribežališča za siromake, a rekruti bi ostali poljedelci.“ Toda Aleksander I. je rekel posle shoda v Erfurtu svoji sestri: „V Evropi ni prostora za nas oba, prej ali slej se bode moral eden naju umakniti.“ Zdaj se je car tudi na razne načine opravičeval pred Napoleonom, da mu še ne more poslati pomoči, ter ga je miril z besedami: „Znaj, jaz ne delam nič na polovico.“ Avstrijskemu poslancu je rekel: „Ne zadam vam nobenega udarca; želim vam vsak uspeh.“ V tem času so se pruski kraljevski so-

progi gostili v Petrogradu ter priredili ženitev princa Oldenburškega s Katarino Pavlovno. Napoleona sta zopet rešili stari zaveznici — lastna nadarjenost in nepripravnost sovražnikova. Pripravil se je za pohod „kakor blisk“. Nemei niso zaupali Habsburgovcem. Hofferja so izdali. Bil je ujet in ustreljen. Izbruhe domoljubja na Pruskem je zadušil sam pruski kralj, ki se je prestrašil cesarja in „hudodelskih uporov.“ Aleksander je sicer poslal neznatno vojsko proti Avstriji, vendar pa je prišla ta pomoč Francozom prekasno. Slednjič pa so se pokazale preuredbe v Avstriji le na papirju in sam Karol je napravil v strahu pri vojni mnogo napak.

Napoleon se je spomladi l. 1809. približal v štirih dneh Bavarski ter izvel vojaški pohod, o katerem sodijo celo njegovi sovražniki, da ga je zares sijajno izvel. Tudi sam je smatral to delo za najumnejše in najkrasnejše izmed vseh svojih krvavih podjetij. Ko je izvedel Karol nadvojvoda, da stoji pred njim sam junak Slavkovega, ga je začel lomiti krč ter je bil čisto prepaden. A Napoleon opazivši njegovo glavno napako, je vskliknil: „Oni so ujeti, oni so propali! Čez mesec dni smo na Dunaju!“ Cesar se je prevaril:

Francozi so bili v avstrijski prestolnici že čez tri tedne „posle dičnega peterodnevnega boja“ na Bavarskem z mnogoštevilnejšim sovražnikom. Toda pod Dunajem se je ponovila Ejlava kot nov opomin osode. Donava je narastla, a na drugi strani je stal nadvojvoda Karol pri Aspernu v izvrstnem položaju. Komaj je prešel oddelek Francozov na drugo stran, je že voda odnesla mostove: moral se je boriti eden proti dvema skoz dva dni. Slednjič so se Francozi umaknili za Donavo. Vojaki so godrnjali, maršali so bili proti prelazu. Med častniki se je osnovala „zveza filadelfov“ (bratoljubov) — republikancev in miroljubnikov, ki so se dogovorili s Fušjejem. In „upor je zavladal zdaj po celi Nemčiji“, pravi neki očitavec. Toda Napoleon je iznovič vse oduševil ter delal povsodi sam ne stopivši s konja po celih dvajset ur; postavljal je nove mostove ter priredil rečno brodovje. Vojaški izvedenci ne morejo dosta nahvaliti vseh teh priprav. Slednjič je prešel Napoleon spretno čez reko ter zmedel Karla. Vnel se je boj pri Wagramu (6. julija). Napoleon je zmagal sijajno. Toda, zmagovavec se je zamislil. Avstrijska vojska se ni borila slabše od

francoske ter je bila pripravna iznovič začeti boj. A cesar ni imel nič več vojakov kakor pri Slavkovem; omajal se je tudi že vojaški red, pa tudi vera v sebe je pojemala. Bernadot se je grdo osramotil ter je bil odpuščen domov: govorili so, češ, da se je zajedno z Makdonaldom dogovarjal s Talejranom. „Konec vsake bitke je dvojben“ je rekel takrat Napoleon žalostno. Kar vzradoval se je, ko so mu ponudili mir.

Po dunajskem miru so izgubili Habsburgovci še tri in pol milijona prebivavcev: Francoska je dobila Trst s Primorjem, Kranjsko, beljaško okrožje na Koroškem ter kraljevino Hrvaško in hrvaško krajino od morja do Save. Tem deželam je dodal Napoleon Dalmacijo in Dubrovnik ter je iz njih napravil novo kraljestvo „sedmerih ilirskih pokrajin“ z glavnim mestom Ljubljano, kjer je stanoval namestnik njegov general Marmont. Celo Solnograško, okrožje insko in kos okrožja hausruškega v Gorenji Avstriji je dobila Bavarska. Velikemu vojvodstvu varšavskemu je Avstrija odstopila zahodno Galicijo z glavnim mestom Krakovom, Rusiji pa okrožje tarnopoljsko v zahodni Galiciji. Franc I. je plačal tudi še ogromni vojaški davek ter se obvezal, da ne bo

imel več nego 150.000 mož vojske. Slednjič je moral dati zmagovavcu svojo lastno hčer Marijo Lujizo, po dovršeni razporoki ženina z Josipino. Republikanci so se srdili; toda množica na Francoskem se je radovala temu zalogu trajnega mira: državne zadolžnice so zopet narastle.

Napoleon je bil na vrhuncu svoje moči. Zvali so ga že zapadnim cesarjem. Njegova država je obsegala 130 okrožij s 44 milijoni prebivavcev raznih narodnosti. Pridružil je še na-prosto Francoski severne bregove Nemčije ter pregnal s prestola vojvodo Oldenburškega (l. 1810.), in celo svojega brata Ljudevita. Potem je bila tudi vsa Skandinavija uvrščena v zvezo proti Angleški. Švedi so celo proglasili za naslednika na kraljevskem prestolu šurjaka Josipovega Bernadota. Prusko so držali v svojih rokah maršali z neumornim Ožeroom na čelu. Vladarji južne Nemčije, ranjska zveza, Švicarska in Italija so bili pravi podložniki Napoleonovi. Na skrajnem jugozapadu pa sta zasela prestole Mjurat in Josip. Sam Rim so spremenili v francosko okrožje (l. 1810.), a papež je živel v Fontenblou. Slednjič je veljala od Varšave do Kadiksa le francoska ustava z Napoleonovim zakonikom na čelu.

Zdaj se je razvil tudi talent cesarja Napoleona kot upravitelja. Takrat so se usredile pod njim vse oblasti do kraja: postavil se je celo „urad za društveno mnenje“, ki je oskrboval časopisje s tvarino in članki. Umno in spretno se je pazilo povsodi na red ter pomagalo prehraniti trudoljubivo prebivavstvo. A na čelu temu uradu ni stal več izdajavec Fušjé nego vdani ter izurjeni vohun Savari, ki se je bahal, da so se ga vsi bali bolj nego kuge. Državna blagajna se je napolnila: v njej je bilo prihrankov do 300 milijonov frankov. A po posredovanju cesarjevih poslanikov zaprli so se Angležem vsi trgi, razen Rusije; podpisovali so proti Angležem tudi severno Ameriko. Angleži so že razmišljali o miru: pri njih se je zopet začel bankrot. Spomladi l. 1811. je Napoleon rekel že javno: „Še tri leta — in jaz bom gospodar celega sveta“.

In ravno takrat je začela temneti zvezda osodnega človeka. Velike naselbinske osnove so provzročile zastoj trgovine in obrtni prevrat na Francoskem. Poljedelstvo je trpelo vsled prego-stih naborov, a l. 1811. je bila tudi še slaba letina. Državni denarni zakladi so pomenili izse-savanje soka iz naroda: „Blagajna državna

prazna, a cesarjeva polna“, je rekel takrat Metternich. Najbolja vojska je ginila za Pirenejami, posebno še vsled padanja vojaškega reda. Redovi vojaški so se izredčevali vsled uhajanja, navzlic najstrožjim meram proti nepokornežem. Veliko nezadovoljstvo je zavladovalo v celem narodu, ko se je razočaral v miru. Meščanstvo je žalila tudi še privrženost mogočnega cesarja k privilegiranim, a le ti so prezirali poveličanca ter mislili na svoje Burbone. Množica je bila nejevoljna radi preganjanja sv. očeta. V sami obitelji vladarjevi so se vzdignili prepiri. Ko je bil Ljudevit pregnan iz Holandije, je zbežal tudi Lucijan na Angleško. Resnično je, kar je govorica razširila o filadelfih, ko je posle Wagrama bilo odpuščenih osem generalov ter tajno obglavljenih 23 častnikov republikancev. A v Parizu je bil poslan v norišnico nepokorni general Maljé.

Slednjič pa je čisto javno nastopilo domoljubje kot glavni sovražnik svetovlade. Oduševljalo je celo krotka brata Josipa in Ljudevita proti nasilnežu. Pokazivalo se je v dobrovoljcih Angleške, in v narodni vojski na Pruskem ter tudi v odločni okrožnici sv. očeta, ki je blagoslavljal Španjolce radi odločne borbe za svobodo.

Sam osvojevavec je slepil Poljake in Ogre z bliščem „narodne neodvisnosti“. Razumel je to novo silo, ko je hotel posle Wagrama sin nekega duhovnika, dijak Štaps, ubiti „krvnika Nemčije“. Za germanizmom se je obrazoval škandinavizem: Bernadot se je v imenu švedskega naroda dogovarjal z ruskim carjem, ki mu je obečal Norvegijo. A na drugem koncu Evrope so Angleži izlečili španski čir: Welington je tako utrdil obkope pri Torres Vedras, da so se nad njimi razbili vsi junaški napadi maršala Masene.

Svetovlad je žalostno čutil, da ga čaka težko delo. Težko mu je bilo, ker ni imel več veteranov od Slavkovega. Spominjal se je s strahom Asperna in Wagrama, kjer je stavil vse na eno karto; bil je potr, je omedleval in enkrat se je potolkel, ko je pal s konja. Trudil se je na vse načine, da zatare gluho mržnjo, ki se je vzdigovala od vseh strani. Razsipal je milosti, mamil vodje francoskega naroda, razmišljal o pokončanju siromaštva, osnoval obsežno odgojišče. Velikan neviht in bur je iskal mirnega kota, kamor bi položil svojo trudno glavo. Postal je celo nežen soprog; a ko se mu je narodil sin, ga je krčevito pritisnil k srcu in ni ga prenehal

ljubiti še potem, ko ga je žena zapustila v nesreči.

Glavna sila, kateri je bilo sojeno, da pokosi viteza, se je zbirala na severju. Napoleon je pisal že v aprilu l. 1811: „Vojska se bo razvila proti meni, proti Aleksandru, proti koristim Francoske in Rusije.“ Na čelu skoraj cele Evrope je bil Napoleon vendar odvisen od zapada v borbi z istokom, a Angleška, ki je posvadila oba svoja sovražnika, je zdaj zapustila Rusijo.

„Borba velikanov“ se je pripravljala že od samega Wagrama. Napoleon je sklenil le tajni dogovor ter razložil stvar Aleksandru I. tako-le: „Francoska ne more biti sovražnica Rusije: to je neovrgljiva resnica. Zemljepisni položaj ne daje nobenega povoda za prepir.“ Takrat je cesar razodel v senatu svojo radost radi tega, da je „prijatelj“ dobil del Galicije in Finlandije ter zasedel Moldavo in Vlaško. Med tem je prispel v Pariz spomladi l. 1810. Neselrode, ki se je dogovarjal s Talejranom tajno, seveda dogovorno z ruskim ministerstvom. V tem času se je razvilo vprašanje o gospodarskem stanju Evrope. Celinski zapor je dovel Rusijo do trgovskega prevrata; pri tem je ruski rubelj izgubil

tri četrti svoje vrednosti. In l. 1811. se je začelo v Rusiji z rezko mero: takrat izdani ukaz ni samo olajšal uvoz angleške robe, marveč je tudi zabranil uvoz francoskega blaga. Od tega trenutka se je začel Napoleon pripravljati za vojsko.

Razumljivo je, da je svetovlad na korist celinske oblege osvojil Oldenburg. Razumljiv je tudi prosved carja proti tej „zaušnici pred celo Evropo“. Starorusi so še povečali rano Aleksandra I. Oni so zvali Tarnopol (del Galicije) „napišnino za vodko“, Finlandijo pa dar „brezbožnika.“ Njih opravniki v Parizu z ruskim poslanecem na čelu so obsipali carja z zbadljivimi poročili o „samosilniku Evrope“. V duši „prijatelja“ se je združila nevolja s strahom, ko so l. 1812. Združene države severoamerikanske napovedale vojno Angležem. A zdaj se je pojavila še spodtakljiva spodbuda z Dunaja. Aleksander I. ni bil proti „razbitju Pruske na koščke“, kakor je bil določil Napoleon. Rekel je na početku l. 1812.: „Jaz sem prijatelj kralja, jaz sem zadovoljen z delom do Visle“. A Napoleon je nakanil zdaj prevariti Rusijo; nagovoril je Franca I., da vzame tajno Šlezijo v zameno za košček Galicije, ki ga je določil za Poljake. Toda Metternich se je

oddolžil Rusiji za l. 1809., pokazavši dogovor ruskemu poslancu.

Aleksandra I. je spopala živahna delavnost. Ni dal dozreti nemškemu domoljubju, ni dal niti Avstriji niti Pruski časa, da se pripravita; začel je že spomladi l. 1811. zbirati vojsko v Žitvi; a v oktobru je bila sklenjena napoved vojske. Početkom l. 1812. je sklenil Aleksander zvezo s Švedi, z Angleži in celo s španskimi poslanci, ter pri tem obljubil Bernadotu francoski prestol. Potem je bil sklenjen mir s Turško, ki je odstopila Rusiji Besarabijo; in car je govoril javno, da bode svršivši z Napoleonom vzpostavil „grško carstvo“. V aprilu je Rusija zahtevala, da svetovlad očisti Prusijo in Pomorje. „Kako smete vi meni kaj takega predlagati! Vi se ponašate kakor Pruska pred Jenom!“ je zakričal Napoleon ruskemu poslancu. „Jaz ostajem prijatelj in najzvestejši zaveznik cesarjev“, je rekel Aleksander I. francoskemu poslancu, ko je odhajal v Vilno k armadi.

V Vilni se je vse, ne izključivši niti generala Barklaja, oduševljalo za boj, ter prezirno govorilo o silah sovražnikovih. Dva Nemca, Tull in Toll, sta začela urejevati na Dvini pri Drisi,

ruski Torres-Vedras, ne oziraje se, da nima tukaj niti gor niti morja. A v taboru se je širilo kovarstvo; tudi prepirov in navadnih neredov je bilo odveč. Čete so bile razmetane, da si jih ni bilo manje nego francoskih, a topov celo več (1600). Na mestu je bilo 200.000 mož, seveda je bilo med njimi tudi mnogo slabih čet. Bagration se je takrat vzdignil z juga; a Čičagov z donavsko armado se je mogel še mnogo kasneje obrniti proti avstrijskim četam pod zapovedništvom generala Schwarzenberga. Še dobro, da se ni izpolnila prvotna zapoved carja Aleksandra I. „da deluje Čičagov za hrbtom sovražnika in da se približa celo mejam Francoske“.

Veliko oduševljenje se je pokazalo pri samem Aleksandru. Izjavil je, „da se nikdar ne loči od vojske“. Proti nasvetom bratov, matere in bližnjih svojih je odgovoril na mirne predloge Napoleonove: „Ne položim orožja, dokler ostane le eden neprijateljski vojak na Ruskem“. A kmalu potem je vzkliknil: „Rajši si pustim rasti brado ter se hranim s krompirjem v Sibiriji s poslednjim mojih kmetov, nego da se pomirim z Atilom novejšega časa“. Res je, da se je predložil Napoleonu v Vilni mir; toda po izjavi samega carja

je bilo to storjeno le radi tega, da se prepriča Evropa, češ da niso Rusi začeli vojne. Vojaško navdušenje je prenehalo, čim je sovražnik prodrl v ruske kraje.

Aleksander I. je dal nemudoma sestaviti popis vsega, „kar se bo moralo odpeljati iz Petrograda“, in 26. junija je odšel iz Vilne. Zapovedal je Barklaju, da se umiče in zedini z Bagrationom. Le-ta je pustil oddelek Witgensteinov na Dvini, da zavaruje tako pot v Petrograd. Napoleon pa ni hitel. „To je največe, najtežavneje podjetje!“ je rekel: „Slutim, da me vleče nekaj k neznanemu cilju. Ko ga dosežem, bo dovolj tudi en sam drobec, da me podere. Toda začeto se mora izvršiti“. Tolažil je vznemirjene, da je to poslednji čin. Sicer pa so vsi njegovi verovali v lahko zmago zapadne prosvete nad istočno surovostjo. Ko je svetovlad pregledoval svoje oborožene „narode“ v Draždanih, so bili skoraj vsi vladarji Evrope v njegovem spremstvu. Lipsko vseučilišče je nazvalo takrat njemu na čast eno sozvezdje „Napoleon“ in tudi starec Goethe je iznovič poveličeval velikana zgodovine. In sam Napoleon je prerokoval: „Naključba vleče Rusijo; njena osoda se mora dovršiti.“

Cesar se je že zdavnaj pripravljaj ter izdelal prekrasno bojno osnovo. „Rusi si umišljajo, da se bom jaz gnal za njimi do Volge!“ se je podsmehoval ter določil: prvo leto — zimovišče v Smolensku ter vzpostava Poljske; drugo leto — Moskva: tretje leto — Petrograd. Ni mislil pokončati Rusije, kakor Prusko: le želel je, kakor v Tilzitu, da jo predobi za svojo pomočnico pri razdelitvi sveta. O tem se je hotel seveda še do dobrega prepričati. Zapustil je Pariz šele tedaj, ko je odšel car v Vilno; potem je pozval „prijatelja“ na sestanek v Draždane. Ko je pa car odkazal odločno vsako pomirbo, je izpregovoril: „Hočejo vojno — bom se bojeval! Bagration in Barklaj se ne vidita nič več. Ena ali dve bitki — in jaz sem v Moskvi: in Aleksander pade na kolena pred mene!“

To so tudi vsi pričakovali. Napoleon je vodil s seboj več nego pol milijona borcev, za katerimi so stale še reserve v Evropi. A dočim je bila njegova straža „mlada“, takorekoč otroci, so bili tujei odlični vojaki, in Napoleon je dobro razumel izpostavljanje smrti Nemce in Poljake. Pomanjkanje topništva (1350 topov) je nado- meščala sposobnost vojskovodov; vendar pa je

topništvo v tem pohodu imelo povsodi bolji uspeh nego pri Wagramu. Konjištvo, s svojim rabeljnom Mjuratom na čelu, je predstavljalo neverjetno silo po številu in po pogumnosti. Oskrbništvo je bilo vzorno. Hrbet je bil zavarovan od zadovoljnih Poljakov. Napoleon jim je odprl državni zbor v Varšavi, ki je proglasil vzpostavo „Reči pospolite“ (republike). Nesrečneži niso znali, kar je govoril Napoleon samemu carju: „Meni je potreben tabor na Poljskem, a ne sodišče. Jaz želim imeti Poljake le kot urejeno vojaško četo, da obskrbim s pohištvom bojišče“.

Ruski pohod — je celi red osupov: Rusi niso imeli samo mnogo izurjenih pešcev, nego tudi krasno topništvo; a njih odločnost je iznovič presenčila svet. Tukaj se je pokazala kakor na Španskem mladeniška navdušenost, toda zdrava in privržena zemlji in veri očetov. Pa njo je podpirala tudi še sila, kakoršna je manjkala Španjolcem, čvrsta vlada, tako zvezana z narodom, da se ni smela pomiriti brez njegove volje. To so okoliščine, ki so pomešale vse račune veleumu. Začelo se je z odstopom „bahaških barbarov“ pred „veliko armado“. Toda ta sramota je rešila barbare. Napoleon, ki je želel odločne bitke,

je bil prisiljen proti svoji volji „gnati se za njimi vse do Volge“. Tudi hrbet mu ni bil tako čvrsto zavarovan, kakor je mislil; v Vilni, kjer se je začela Litva, a ne Poljska, so bili Francozi sprejeti hladno. Krila velike armade pa so ščipali pobočni ruski oddelki, ki so se vedno množili, hraneč se s pridelki rojstne zemlje. Ti barbari se tudi niso pri umikanju razbegali, kakor Nemci, nego so se kakor v čredi vedno bolj stiskali, a umikaje se, se hrabro borili s prednjimi četami sovražnikovimi. Osvojatelj je bil v skrbeh ter postal skozinskoz oprezen, celo neodločen. Čakal je ter se mislil rešiti s kakšno zvijačo. Njegovi živci so bili razdraženi tembolj, ker je postalo zanj jahanje muka radi bolezní. Vrh tega pa sta kvarila delo Davu s svojim neposluhom in Jeronim z nesposobnostjo.

A kmalu se je pridružil še glavni sovražnik, ki je sledil veliko armado od prehoda čez Njemen (23. junija). Nalivi in vročina, grez in prah so izmučili ljudi in živino. Hrane je zmanjkalo, in začelo se je razbojništvo pa tudi lenivost. Prebivavci niso sprejemali krivih rubljev, izdelanih na Francoskem; skrivali so se celo po šumah, popalivši poprej svoje vasi. Driska in legar sta kosila

stradajoče ljudi; konji so gnili na kupih okuževaje vzduh. Že v avgustu se je moralo brisati iz popisov 190.000 mož. Pri vrnitvi iz Moskve, v največi zimi, jih je poginilo dvakrat manje.

Propadla pa je velikanska bojna osnova še tem bolj, ker so Avstrijanci mesto pomoči na svojih mejah proizveli le nekakšne vojaške sprehode. Barklaj in Bagration sta se „videla“ v Smolensku. „Slednjič vendar! Zdaj sta mi v rokah“, je vzkliknil Napoleon ter začel streljati na mesto iz stotine topov. Toda uvidel je s strahom, da so prebivavci sami pomagali rušiti mesto. Tukaj so Francozi spoznali tudi smelost kazakov z njihovim njim do zdaj nepoznatim kopjem. In do zdaj še nobenega ujetega Rusa! Dvadnevni boj je zahteval skoraj enako število žrtev: a pokazalo se je, da so se borile le zadnje čete, ki so branile daljnji odstop glavni ruski vojski. Velika armada je preganjala Ruse dalje, toda le-to je bila borba podobna boju za lastni obstanek. „Pred nami je ležala nova Španija, ali Španija brez mej, brez mest, brez sredstev“, je rekel Napoleon. Njegova armada se je tajala, ginila: ljudje so jeli crkovino, pili vodo iz luž. Vodje so bili zmedeni, ker niso poznali krajev

niti sovražnika; začeli so se prepirati med seboj, posebno junaka tega pohoda Davu in Mjurat. In preganjavci so izgubili več ljudi nego preganjani. A Ruse je navdahnjevalo domoljubje, ki je spominjalo na leto 1612¹⁾. Povsodi se je razširil oduševljeni oglas, ki ga je izdal car v Moskvi povodom napovedane vojne; ravno tako oduševljeno so se brali oglasi najvišje cerkvene oblasti in moskovskega generalgubernatorja Rostopčina, ki so naveščali, da bodo s kučmami pokrili polke francoskega antikrista. Vlastelini so urejevali cele polke izmed svojih podložnih; trgovci so dajali denar; kmetje so zbirali črno vojsko, vse pokončevaje pred sovražnikom. Vsi so obsojali odstop, ki so ga pripisovali „prokletim Nemcem“. Starorusi, vlastelini in razni kovarji v taboru in pri dvoru so zahtevali Kutuzova, kot spasilja domovine. „Narod ga je želel, in jaz sem ga postavil; toda sam umivam roke radi tega“, je rekel car. „Sovražnik pojde v Moskvo le čez moje truplo!“ se je zaklel razžaloščeni junak.

In slednjič se je car odločil za bitko pri Borodinu, 40 kilometrov od prestolnice. Francozi so jo zvali „moskovsko“. Borcev je bilo

¹⁾ Takrat so Rusi osvobodili Moskvo Poljakov.

enako število na obeh straneh (po 130.000 mož); Rusi so imeli do 50 topov več. Polje je bilo čisto, in Kutuzov se je hitro utrdil v obkopi. Bojna osnova Napoleonova je bila tudi vzorno izdelana. Poznavaje naravo nenaobraženih narodov je upotrebil jak napad z ospredka, pa je zato spretno usredotočil sile na slabo levo krilo sovražnikovo — na utrdbe generala Bagrationa, ki so bile mahoma osvojene, dasi posle zdvojnega boja: Napoleon je prevaril „starega lisjaka“ s slepimi napadi na drugih straneh. Kutuzov mu je sam pomogel: sklenil je zajeti svojega protivnika, zato ni pustil v boj svojega jakega desnega krila, a potem, ko je preveč dolgo zadržal vojsko brez dela, jo je v naglosti obrnil proti navskrižnemu ognju francoskega topništva. Sledeči dan sta protivnika počivala. 7. septembra se je razvnel glavni dvanajsturni boj, posebno pri bateriji Rajevskega. Napoleon je upotrebil spretno svojo staro bojno izurjenost: pošiljal je reservo za reservo ter napadal s konjico v velikih četah; junake je podpiral hud ogenj mojstrsko postavljenega topništva.

Napoleon ni niti mislil okoristiti se z drago kupljeno zmago. Rusi so odstopili samo 1800

korakov ter se ustavili pri zadnjih obkopih, pripravni obnoviti boj. Dasi je palo dvakrat več Rusov, med njimi 20 generalov in sam Bagration, so vendar tudi Francozi izgubili 30.000 vojakov, 43 generalov in mnogo zastav. Z bokov so grozili Francozom smeli kazaki s pogumnim Platovim na čelu. Prehlajeni Napoleon je bil nevoljen in mrčljiv. Sam je priznal, da še ni videl takšnega krvavega dela. Svoje straže ni dal, odgovorivši na prošnje generalov: „A če bode juter nova bitka, s čim se bodem bil?“ Bil je skrajno oprezen, skoraj počasen ter je malo kaj sam določeval. A Kutuzov je poslal poročilo o „zmagi“, dasi je proti koncu govoril o odstopu; ni mu ostalo dosta svežih čet niti dostatnih priprav. Vsled pomanjkanja hrane se je vzdignil proti Kalugi, v žitorodni kraj. Precej za njim so Francozi korakali v Moskvo (2. septembra) sred grobne tišine. Napoleon je zabranil grabež: hotel je dobro počiniti v bogati prestolnici ter pričakoval poklonstvo „bojarjev“, a tudi prošnjo od carja za mir.

Zopet osup. V Moskvi je bilo med 200.000 prebivavci do 10.000 sodrge, med njo mnogo kaznjencev, katere je izpustil Rostopčin, ko je

pobegnil sam ter odpravil iz mesta vse gasilno orodje. A drugi dan je buknil v vseh koncih Moskve požar, ki je pokončal devet desetih lesenega mesta. „To so — Skiti!¹⁾ Le-to je vestnik naših velikih bed!“ je vzkliknil Napoleon — ter dejansko okamenel; grenadirji so ga nasilno odveli iz Kremlja v neki dvorec v zamestju. A v Moskvi se je začel grabež. Posebno se je izkazovala tatinska ruska klatež. Francozi so si potem urejevali zidane cerkve, ki so ostale nepoškodovane, za kosarne in konjušnice.

Napoleon je poslal carju pismo, v katerem je obžaloval nesrečo Moskve, čegar ne bi bilo, ko bi mu bil tilzitski prijatelj črhnil le par besed pred Borodinom ali precej potem. Aleksander ni mogel odgovoriti: Petrograd se je vzburil, čulo se je mrmranje. „Od tega časa se je vzbudila v moji duši prava vera“ je rekel potem car. In kmalu po tem se je izjavil: „Vse to — je roka Vsevišnjega!“ ter se smatral za rešitelja Evrope od njenega tlačitelja. Takrat je tudi rekel: „Napoleon ali jaz, jaz ali on; toda skupaj ne moreva carjevati!“ In osvojitelj je čakal 33 dni na odgovor.

¹⁾ Poprejšnji divji prebivavci v današnji Rusiji.

„Moskva — ni bojna nego politična točka; tukaj jaz nisem vojskovodja, nego cesar“ je govoril Napoleon v svoji zaslepljenosti. Včasih je bil grozničavo navdušen, potem pa zopet čisto ravnodušen ter živel vrlo neuredno. Snoval je domišljave naklepe, kako bi osvobodil podložne Tatare in Ukrajince, in kako bi si postavil poljsko krono na svojo glavo. A „velika armada“ se je tajala in razpadala. Ruske sile pa so se hitro množile; in ruski vojaki so se bali pred vsem le pomirbe. Od vseh strani so se zbirali oboroženci; vzniknili so pogumni pristranci, z Denisom Davidovim na čelu, in celo pravoslavna Žan d' Ark¹⁾, po imenu Durova se je pokazala. Začela je besneti „sveta vojska“, kakor na Španskem. Razjezil se je tudi osvajatelj: odhajaje iz Moskve, je razrušil Kremlj.

Napoleon ni maral niti za prošnje maršalov, da se umaknejo in izognejo vsej tej sramoti. Prispel je glas, da je Kutuzov zmagonosno napadel francosko prednjo stražo pri Tarutinji. 18. oktobra se je velika armada vzdignila proti Kalugi. Bilo je še 100.000 mož, toda oslabljenih in s plenom obloženih; pri njih so bile tudi

¹⁾ Glasovita francoska junakinja devica orleanska.

rodovine tujcev, ki so poprej živeli v Moskvi. Ruska vojska jim je hitro zaprla pot. Sicer so Francozi zmagali pri Malojarslavcu; toda mesto je prehajalo osemkrat iz rok v roke, in Platov je vjel skoraj samega Napoleona. Morali so se povrniti na smolensko cesto, čez Borodino, ki je bila še posejana s trupli od zadnje bitke.

Nastopil je glasoviti odstop velike armade, kateri je sledil Kutuzov (več nego 100.000 mož), a po bokih Čičagov (60.000 mož) in Witgenstein (50.000 mož). Povsodi so krožili kazaki. Sever je prinesel nepregledne meteže; nastopila je zima, proti koncu do 30° R. Na pol nagi Francozi, ki so se hranili le z muko s sirovo konjeto, so premirali na stotine v prenočiščih pod milim nebom. Mnogi so znoreli. A kmalu potem je nastopilo južno vreme — in studene luže in poledica so pokončale poslednje konje. Toda Rusi niso smeli po svoji volji napadati izdihajočega leva, ki je pokazal velikansko žilavost „kakor že poprej v Egiptu.“ Molčeč ali bodro je korakal cesar v šubi, s krivo palico v rokah. In le to pogrebno pot armade okostnice je zaznamoval še tridnevni boj pri Krasnem, kjer si je ona edino z bajoneti probila pot skozi mno-

žino ruskih topov, a Nej zadnjikrat presenetil svet s prevozom čez Dnjepr pred krogami svojega sovražnika na drugem bregu.

Od velike armade je ostalo vsega 1000 mož in 9 topov, če se ne všteje 20.000 vojakov, ki so pribežali do Njemena brez orožja. Sam vodja je komaj ušel pred ruskimi bojovníki ter prihitel v najžalostnejšem položaju v Vilno. A tukaj je sprejel žalostno poročilo. V Parizu so iznovič oživelí filadelfi. Begunec Malje je prevaril narodno stražo o domnevni smrti cesarjevi v Moskvi ter proglasil republiko, z Moroom in Karnoom na čelu. Zarotniki so bili sicer ustreljeni, toda cesar se je preplašil in zamislil, ker se ni nikdar spomnil niti cesarice niti rimskega kralja. Napoleon je prebral generalom 29. poročilo, v katerem je vso nesrečo zvalil na zimo ter končal z besedami: „Zdravje njegovega {veličanstva ni bilo nikdar bolje.“ Potem je cesar odpotoval s tremi svojimi ljubljenci (6. decembra). Zapovedništvo je izročil Mjuratu, toda le-ta je odšel v Neapolj, preklinjaje šurjaka radi velike nesreče.

Na Ruskem je poginilo do 250.000 Evropejcev skoro vseh narodnosti. Toda tudi Rusi ne pozabijo nikdar napada „dvanajstega leta.“ Pri

Kutuzovu je ostalo komaj 30.000 mož, a v vsem jih je poginilo ne manje od četrť milijona. Kutuzov je pozival na mir, in njega je podpiralo javno mnenje na Ruskem. Toda car Aleksander I., ki je prispel precej za Napoleonom v Vilno, je rekel: „Pravi mir more biti podpisan samo v Parizu.“ In v povelju vojski je stalo: „Grem, da storim konec nestrpljivi oholosti; boril se bom za vero proti brezverstvu, za svobodo proti vladoljubju, za človeštvo proti zverstvu.“ 12. januarja l. 1813. je prekoračila ruska vojska mejo s svojim carjem na čelu.

VI. Obrambeni boji. (1813—1814).

Rusi niso imeli niti 20.000 mož. Njim in Prusom je zapovedoval vojakom nedragi, nesposobni Witgenstein. Pruska in Avstrija sta se še bali Napoleona; a za hrbtom so mu ostali zvesti Poljaki, ker se je Rusija obotavljala, mesto da je nemudoma vzpostavila poljsko kraljestvo. Napoleon si je predstavljal sovražnike za mnogo gorše, ali se jih ni plašil. L. 1813. je najsijajnejša doba v njegovem življenju. Francozi so

ga podpirali, ker so se bali napada „Skitov“: pozdravljali so ga svečanostno in spoštovali. Napoleon pa je radi te privrženosti Parižanov uvažal blagotvorne uredbe, vse v ime Marije Lujize, ki je bila določena tudi za vladarico v odsotnosti cesarjevi. Ker je množica zahtevala, je sklenil Napoleon s papežem Pijem VII. novi konkordat. Da se dobi za vojsko potrebni denar, so založili občinska posestva. Nabrali so hitro podrastek od 15.—17. leta; te mlade vojake je spremenil Napoleon nemudoma v leve. Grozil se je celo državnikom, da bode oboroževal tudi žene. V štirih mesecih je izuril cesar do pol milijona vojakov; toliko so jih imeli komaj vsi sovražniki na bojišču. Takrat so Amerikanci nadvladali Angleže na morju, a na Španskem premagani Wellington se je moral umakniti na Portugalsko. Nespretno je bilo, da je svetovlad predlagal državam mir na temelju starih dogovorov.

Pri vsem tem je živel Napoleon še vedno v zaslepljenosti. Domoljubje utrujenih Francozov je ohladnelo hitro: začeli so razmišljati o „krivcu“ vseh bed. Sam krivec seveda ni mislil o njihovi bodočnosti. Dočim je jemal zemlje občinam in delavce s posestev, je silil žene, celo otroke, da

obdelujejo zemljo z lopatami. Jemal je kmetom tudi konje, kajti zmanjkalo jih je kakor topov; slabo vohunstvo, ker ni bilo konjice, je bilo največ krivo neuspehov v l. 1813. A pri pehoti junaštvo ni moglo nadomestiti slabih sil, ki so hitro ginile. Tudi vitezi niso bili več poprejšnji junaki. Lan je padel na bojnem polju, kmalu se je isto dogodilo tudi Besseru in Djuroku; Masena se je podal v pokoj; Davu je moral odstopiti radi sumljivosti. Samega Bertjeja je nadvladala utrujenost: odkrival je sovražnikom slabosti svoje vojske, da bi prisilil svojega cesarja na mir. Mjurat se je skoraj javno izneveril, a Marmon se je pripravljal, da ga nasleduje v istem delu; Bernadot, Moro in Žomini so pa že delali v taboru sovražnikovem. Ostali maršali so pokazovali svojo nepokornost ter se prepirali med seboj.

Ni opazil Napoleon tudi zunanjih groženj. Pij VII. je zavrgel konkordat, spodbujaje s tem mržnjo katolikov proti „tiranu cerkve“. Angleška pa je spretno delovala s svojim zlatom in z opravniki; Wellington je začel iznovič napredovati ter se celo zagrozil z napadom na samo Francosko. Aleksander I. je postal strašno osvetljiv, a Napoleon si je umišljal, da ga bode

prevaril, kakor v Tilzitu. Še bolj pa se je prevaril v tlastu: zviti državnik Franca I. Metternich, postavši „posrednik Evrope“, je varal Napoleona, a začel zares sam na videz posredovati, v resnici pa se je že tajno dogovarjal z Rusijo in Prusko.

A glavno je, da Napoleon ni poznal nove velike sile — domoljubja, dasi je takrat Talejran govoril: „Prišel je čas, da postane Napoleon kralj francoski.“ Posle Španjolcev in Rusov so prišli na red Nemci: začela se je vojna za njihovo osvobojenje. Celo na Saksonskem je bil za Napoleona le še edini kralj: narod je sprejel zaveznike z oduševljenjem. Toda glavni sovražnik francoskega samosilnika je postala Pruska, ker jo je le-ta tlačil dolgo časa tako hudo, da ni mogla nič drugega storiti nego poginiti, ali pa se vzdigniti.

Že ko so se povračali Francozi iz Rusije, so se Prusi dvakrat zarotili proti Napoleonu. Fridrika Vilema III. so podpirali na vseh krajih in koncih severne Nemčije ter ga obodril. Dohajale so žrtve celo od otrok in slug; žene so prodajale svoje kite vlasularjem, kmetje so požigali svoje hiše ob potu, odkoder je imel

pri sovražnik. Povsodi so se širile domoljubne pesmi pesnikov Rückerta in Körnera. Arndt je pisal vzpodbudne knjižice za narod. K vojski so prihiteli celo sinovi vlastelinov, dvorjaniki in oni, ki so se odkupili od nabora; a na čelu so šli dijaki vseučiliščni in gimnazijalni s svojimi učitelji. Friderik Vilem se je zbal „revolucije“: na dvoru sta se zopet pojavila Stein in Hardenberg. V vojski je delal tiho ali vzorno Scharnhorst; razvnel se je tudi „sedemdesetletni mladenič“ Blücher, katerega so zvali generalom „Napred“; a zaporedoma so se vzdigovali pravi čistokrvni Prusi — Kleist, Gneisenau in Bülov. Pruska je postavila večo vojsko nego Rusija in Avstrija; še nikdar niso imeli Prusi tako izvrstne vojske. Že meseca februarja je sklenil kralj zvezo z Rusijo in Švedijo, a Angleška mu je dala denarja. Tako se je razvila šesta zaveza, h kateri je pristopila tudi Španija.

A Napoleon si je umišljajal, da se bori še vedno z „lenimi vladarji“, ter se je nadjal, da jih zopet zmede s prvim mladeniškim udarcem. In zares je pokazal svojo staro veleumnost in odločnost. Njegovi mladeniči so izvrševali divne vojaške vaje. Sam je letel kakor vihra čez

ogromno bojišče, in že pred samim njegovim imenom so sovražniki izgubili pogum. Pravilo zaveznikov je bilo, ogibati se ga kolikor mogoče, ščipati samo njegove maršale. Pri vsem tem pa junak ni bil več poprejšni vojskovodja. Osodna bolezen se je povečala ter provzročala nesvesti in brezdelnost po cele tedne, a večkrat za časa bitke celo zaspanost, kateri se ni mogel ustaviti. Tudi v duši „osodnega človeka“ sta proti volji, kakor na Ruskem, cesar in državnik prečila velikega vojskovodjo. A vsled tega so sledile napake v presoji, sicer razumljive pri veliki množini slučajnosti, ko so se iznenada prikazali sovražniki.

Pred vsem ga je osupnila prevelika sovražnikova sila, kar je izzvalo zopet naglost, samo da prepreči njih daljnje zbiranje in da razbije njih središče. Začetek je bil sijajen; pri ravnih silah je Napoleon po svoji razumni osnovi napadel rusko-prusko vojsko z dvojnatisočnim številom pri Lützen. Njegovi bojni nastopi so se odlikovali po spretnosti in hladnokrvnosti spretnega igrača. Kmalu potem je dobljena nova sijajna zmaga pri Budišinu: in sovražnik je pobegnil za Odro. „Mi smo se nadjali iti na zapad, a

gremo na iztok!" je v žalosti izpregovoril pruski kralj. Car, ki je ves čas sam zapovedoval svoji vojski proti Napoleonu, ga je tolažil edino z zaupanjem na Boga. Prusi so izgubili v boju Scharnhorsta; Aleksander je zamenil Witgensteina z Barklajem.

In nato se je zgodila druga napaka, katero je sam Napoleon nazval „največo v svojem življenju.“ Zavezniki so bili zgneteni in ozlovoljeni. Barklaj se je pripravljal za odhod na Rusko, da preustroji svojo razbito vojsko. Kralj je trdil, da je Pruska propala, če ne zaustavi zmagovaveca s premirjem. Zavezniki so začeli drug drugega mrziti, in ko so se umikali, je dolžil drug drugega radi nesposobnosti in celo radi izdajstva. Saksonska je pristopila zopet k Francozom. In Napoleon sam je začel misliti o premirju.

Zmagovavec se je zopet zbal. Bil je potrduševno in telesno: že pri Budišinu ga je napadala utrujenost, pospanost. V njegovi vojski je bilo na tisoče bolnikov vsled gladu; manjkalo je častnikov; mnogo jih je popadalo, ker so morali, da navdušijo „otroke“, korakati v prvih redovih. Priskele so tudi vesti o novi bedi na Španskem, o veliki miroljubivosti v Parizu in o

sumnjivem ponašanju Avstrije. Napoleon je dvakrat predlagal carju mir, in da si pri tem razdelita Prusko in Poljsko; toda njegovi poslanci niso bili sprejeti. Tedaj je poklical Metternicha. Zbavši se nevarnosti, se je svetovlad mučil s premetenim Metternichom celih deset ur, se zdaj grozil, zdaj zopet dobrikal. Slednjič je zagrmel ter vrgel kapo na tla: „Vi hočete tedaj vojno? Hočete dobiti svoj del kakor Prusi in Rusi? Izvolite! Določim vam dvoboj na Dunaju. Postavil sem že trikrat cesarja na prestol. Sem oženil tudi njegovo hčer: to je bila neumnost. Jaz se radi nje kajem. Kaj hočete od mene? Sramoto? Nikdar! Umrem prej, nego odstopim ped zemlje. Vaši na prestolih rojeni vladarji morejo biti dvajsetkrat premagani, in oni se vendar še vračajo v svoje prestolnice. Jaz pa — sem sin sreče: moje carstvo preneha isti dan, ko nisem več najsilnejši. Vi se mi grozite z zavezniki. Koliko jih imate? 4, 5, 6, 20? Čim več, tem bolje zame! . . . Toda ne, znajte, vi ne začnete boja z menoj?“ „Vi ste propali“, je odgovoril Metternich.

Slednjič je pristal Napoleon i na sramoto: odločil se je za shod, ki ga je sklical Metternich

v Pragi. Toda dunajski državnik je spremenil ta shod v komedijo: ni minul niti čas premirja, ko je Avstrija napovedala zetu vojsko. Niso čakali niti na odgovor cesarja Napoleona, ki je bil pripravljen pristati skoraj na vse zahteve.

Svet je iznovič videl razžaljenega leva. Iznovič se je obudilo zaupanje v njegovi duši. Zopet se mu je nasmejala sreča. Bernadot je ostal na Pomeranskem. Blücher je obtičal v Šleziji. A glavno češko armado je vodil plašljivi dunajski plemenitnik Schwarzenberg, ki je bil bolj podoben državniku, nego vojskovodji; pa še tega so prečili trije vladarji. Vsled tega je prišel Napoleon, ki je preganjal Blücherja, na pomoč obsedenim Draždanom. Tukaj je pokazal v dvadnevni bitki (26.—27. avgusta l. 1813.) primer veleumne obrambe. „Cesar je v Draždanih!“ je s strahom spregovoril Schwarzenberg, od daleč opazovaje spretna kretanja Francozov: in zavezniki so izgubili pogum. Izgubili so tretjino svojih ljudi, med njimi je bila polovica ujetih. Tukaj je padel tudi Moro z besedami: „Kako! Jaz, Moro, umiram sredi sovražnikov Francozov, od francoske krogle!“ Zavezniki, ki so bili nakanili preprečiti Napoleonu „odstop“ k Rajni,

so sami bežali bosí, gladni, v neredu; a za njihovim hrbtom na Češkem, se je pokazal oddelek generala Vandama. Sam Napoleon bi jih bil preganjal, ali je iznenada omedlel.

Bolezen je prikovala zmagovavca na nekoliko tednov v Draždanih. „Moja preudarna igra se je zaplela“, je rekel Napoleon. In političar je imel vedno večo moč nad vojskovodom. Cesar ni preganjal Schwarzenberga, nadjaje se, da bode svojega tasta ločil od zaveznikov; zato mu je pošiljal mamljive predloge o miru. Toda Napoleon je že zdaj mislil, da ne bode pokončal samo armade zaveznikov, nego da bode osvojil tudi njihove prestolnice: Udino je dobil predrzno zapoved — iznenada osvojiti Berlin. A ob istem času se je moral predati v Krkonošah zabiti Vandam s celo svojo vojsko, seveda posle hudega boja pri Hlumu. Tudi Makdonald je zadel na dvakrat jačega sovražnika pri Katzbachu: Blücher mu je ujel mnogo ljudi in topov. Slednjič je bil Berlin rešen, ker so Prusi zmagali pri Denevicu. Tukaj je potamnela zvezda maršala Udinoa, kakor malo kasneje tudi maršalov Neja in Davua, a prišlo na glas ime pruskega „malega Napoleona“ — cesarju po-

dobnega, ali žilavega čudaka s potrganimi gumbi — Bülova. Bitka pri Denevicu je važna tudi v duševnem pogledu. Tukaj ni bilo nič več Prusov nego Francozov; tukaj se je izkazala pruska črna vojska, ki se je nekdej borila z buzdovani, ter jezdila brez stremen in brez povodov. Tukaj so tudi Saksonci zamrzili nezahvalne Francoze, ki so bili krivi vseh njihovih bed ter so se bili s Prusi kakor levi. Od tega časa je prešel ponos, pogum nepremagljivosti od Francozov k Prusom, ki so se od tega časa odlikovali po svojih mladeniških junaških podvigih. Blücher se je vzdignil z Bülovom k Labi, dasi ju je prečil Bernadot: le ta premeteni general, ki je pričakoval, da bi „mu ubili šurjaka“, „lopova in bič sveta“, ni hotel preganjati Francozov morda svojih „bodočih podložnih“.

In zopet se je ožil ravno tako kakor na Ruskem železni obroč okoli „velike armade“ ter se jej tudi slednjič odrezal odstop. Franc I. ni sprejemal poslancev svojega zeta, a Metternich je uspel, da je dovel v zavezo tudi drugega sorodnika Napoleonovega — kralja bavarskega. Armada francoska se je tajala: od 400.000 mož je ostala še komaj polovica. | Francozi so se iz-

mučili od „pohodov semtertja“, kakor je nazval Napoleon svoje vojaške kretnje v trioglati mišelovki med Draždani, Lipskim in Budišinom; mestni prebivavci so zvali takrat cesarja, ki je tudi sam neprenehoma skakal med temi mesti „budišinskega postiljona“. Vojaki so imeli že malo obuče in še tudi celo malo hrane. Radi glada so begali, ali se sami ranili, samo da pridejo v bolnišnico. Generali so vsi zahtevali odstop za Rajno. Veleumni zmagovavec pa je po stari navadi predrzno nastopil: ponudil je glavno bitko dvakrat jačemu sovražniku.

16.—18. oktobra se je razvila pri Lipskem tridnevna bitka narodov: tukaj so se borili celo „Amuri“, kakor so Francozi zvali lokostrelce Baškire. Prvi dan so odbili Francozi vse napade, naskakovali so le središče sovražnikovo z jakimi četami ter vsipali nanj krogelje iz 150 topov. Toda zavezniki so imeli take stene od ljudi, da jih ni bilo mogoče prebiti niti obiti; a dohajale so še vedno sveže sile. Drugi dan so protivniki počivali brez dogovora. In Napoleon ni odstopil. Nadjal se je še vedno, da mu bode pomogel tast, kateremu je hotel takrat povrniti skoraj vse, razen Italije. 18. oktobra se

je odločil veliki umetnik pokazati nekaj, kar se do zdaj še ni videlo — kako se bije glavna bitka pri umikanju. To je bila veličanska bitka celega tisočletja, in še dan slave za Francoze. Njih je bilo 130.000 mož naproti 300.000; tudi so se jim že izneverili v najhujšem boju Saksonci in Würtemberžani. In pri vsem tem so oni vzdržali na bojišču v popolnem redu, pobili Schwarzenberga ter pokončali 75.000 vojakov, dočim so sami izgubili le 50.000 mož. Toda slednjič so se morali umakniti ogromni sili ostalih narodov. In ko se je že umikal, je vojskovodja še vedno varal preganjavce, bil njih prednje čete ter pokončal Bavarce, ki so mu zaprli pot. Cesar je iznovič oduševil svoje veterance s svojim mirom, svojo samozatajo in potrpežljivostjo. „Ravno tako je šel iz Moskve“, so se pogovarjali med seboj“ bradači z medvedjimi huzarskimi kapami na glavi.

A zadaj za osvoviteljem se je začela širiti osveta. Zrušila se je ranjska zveza in westfalsko kraljestvo. V Holandijo se je povrnil princ Oranski. Celo Mjurat je nastopil proti svojemu sorodniku Evgeniju, ki se je izvrstno boril proti Avstrijancem, izjavivši se poprej, da ne sprejme

italijanske krone iz rok zaveznikov. Welington je udaril na Francosko. A Metternich je predložil Napoleonu „naravne meje“ Francoske: s tem je priznal, da je hotel le razločiti cesarja od armade in od francoskega naroda, ki je zaželel mir. Napoleon je pristal na splošno premirje, toda le na evropskem shodu. Tedaj so se zavezniki izjavili, da se ne vojskujejo s Francosko, nego proti nadvladi cesarja Napoleona v njegovih zemljah. To je bila volja ruskega carja, ki so ga že takrat zvali „novo solnce“. Aleksander je korakal pred vsemi kakor Agamemnon,¹⁾ in na Francoskem je sprejemal zaveznike kot domačin. Nemški vladarji so se zbirali v njegovih predsobah. Ko so se začeli zavezniki razgovarjati o miru, je zahteval car Aleksander I., da se mora skleniti v Parizu „radi časti ruskega imena“.

Toda osveta narodov je probudila domoljubje tudi pri Francozih. Ker so videli, da se jim je svet še pred nedavnim klanjal radi načel „velike revolucije“, so zato še vedno gledali na druge narode kot na „barbare“. A zdaj so imeli deloma prav: Prusi so se pokazali pravi

¹⁾ Velik grški junak.

siroveži. Zlobni, verolomni državniki so širili sovraštvo in prezir proti ponosnemu narodu. Francozi so iznovič pozabili na „krivca“ vseh bed in se zopet navdušili za svojega junaka, ki ni bil premagan: odstopal je tako, da je izgubil manje ljudi nego zavezniki. Ostanki „velike armade“ so stali še vedno pod vplivom junaškega vojskovodja, ki je delil z njimi vse nevarnosti in stradanja ter jim pomagal ob vsakem času in v vsakem pogledu. Razširili so po Francoskem vesti o njegovih čudesih in tudi o njegovi veliki duši. Vojskovodja je postajal zares vedno bolj prisrčen, kakor se je sreča menjala. Zabranil je požgati Lipsko pri odstopu. Njegova denarnica je bila odprta za siromake. „Siromak!“ so govorili vojaki, ko so videli neutolaženega vojskovodjo posle smrti njegovega ljubimca Dju-roka. A on je izkazoval tudi očetovsko skrb in iskreno sožalje naproti mladim žrtvam legarja, katere so vozili na taligah, „povezovaje trupla kakor seno“. Napoleon je izpustil tudi papeža v Rim, in Ferdinanda VII. v Madrid. Sam Talejran je priznal, da je, če je zaželelo celo 99% naroda mir, še vedno 99 $\frac{1}{2}$ % želelo svojega cesarja: Francozi so verovali, da jih more le nje-

gov veleum rešiti barbarov in Burbonov.¹⁾ In tudi po deželi se je slišala prijazna pesem Beranžerja o „njem“.

Zaveznike je sprejelo na Francoskem domoljubje, podobno onemu na Španskem in Ruskem; a v trdnjavah so se hrabro držali veterani. Vojaki so kričali zajedno z narodom: „Dol z izdajavci! Smrt rojalistom!“ „Treba bo obraniti armado zadaj z drugo armado!“ je rekel prestrašeni Schwarzenberg. Toda cesar se še zdaj ni osvobodil osodne zmote. Ko je zakonodavni zbor zahteval mir, a tudi „svobodo in politične pravice za narod“, ga je razpustil kot gnezdo „zarotnikov in prijateljev Angleške“. Zakričal je na „sanjarje“: „Pravi prestol je človek; in to sem — jaz, z mojo voljo, z mojim značajem, z mojo slavo. Jaz morem rešiti Francosko, a ne vi! Francoska me bolj potrebuje, kakor jaz nje . . . Jaz sam hočem mir, toda soglasno s častjo naroda. Čez tri mesece bodo sovražniki izgnani iz Francoske, ali pa umrem jaz!“ —

A med tem je Napoleonu manjkalo orožja, mondure in denarja. Nagla prodaja občinske

¹⁾ Poprejšnja kraljevska rodovina.

zemlje je dala malo koristi, in dasi so se naklade podvojile, se je še pri vsem tem pokazal primankljaj. Roba je ležala kupoma vsled zastoja v trgovini; povsodi so se pojavljali bankroti. Narod je nosil celo perilo v zastavljalnico; v Parizu se je prodajala le hrana in obleka. Kovan denar je izginil, razvila se je odrtija: državne zadolžnice so pale na polovico vrednosti. Malo je bilo tudi rekrutov; kmetje so hoteli ohraniti le svoje gospodarske domove. Napoleon je imel vsega 200.000 vojakov otrok in pokvek ter 200 topov; sovražniki so imeli pa 600.000 mož in 900 topov.

Začela se je zdvojna, toda veličanska „vojna na Francoskem“, v kateri si je stekel veleum, ki je že znorel vsled zdvojnosti, nove lovorike, skoraj nič manje slavne, kot na svojem prvem pohodu na Laško. Sovražnika je presenetila mladeniška energija 44 letnega vojskovodje, ki je letal kot ptica med rekama Seno in Marno. Še nikdar se niso sovražniki tako bali njegovega imena, dasi jim je bila poznata njegova nemoč. „Napoleon“, pravi Lanžeron, „je bil nekakšno strašilo za naše zapovednike. Migljal jim je vedno pred očmi. In zares, bil je nas vse po

redu. Smelost pri njegovih podjetjih, naglost kretanja, velikanska spretnost v zasnovah je držala nas v vednem strahu. Komaj smo mi izdelali kakšno osnovo, je bila že zopet pokončana“. „Mi smo se trudili še posebej, da bi tudi Napoleon razdelil svojo armado, da ne bi bil povsodi sam“, je priznaval Schwarzenberg. Toda tega niso mogli doseči zavezniki. Umni vojskovodja je izginil izpred njihovih oči sredi močvirja ter se iznenada pokazal njim za hrbtom, po bokih, kjer ga ni mogel nobeden pričakovati. Njegove vsakodneвне zmage so tem bolj slovele, ker se je boril v mrazu in nalivih proti odlični armadi in proti onim vojskovodjem, katere je podučil on sam. A pri njem ni bilo nič pomagačev, bil je skoraj sam. Prestrašeni maršali so bili pa poraženi pri boljših okoliščinah: pri zapovednikih se je opazila velika nesposobnost in deloma so se pokazali tudi že bodoči Judeži, kot Marmon in Mortje, Viktor, Makdonald in drugi. Ni bilo brez vzroka, da je Napoleon takrat govoril: „Jaz sem našel svoje portepeje na italijanskem pohodu. Razsekaj bom tudi gordijski voz kakor nekdanj Aleksander Veliki“. Enkrat je celo vzkliknil na strah vitezov: „Naj

si le umišljajo, da je lev mrtev! Jaz diktiram carju mir na Visli!“

Kakor vselej je imel Napoleon tudi zdaj le enega zaveznika — samega sovražnika. Med njimi edini maršal Blücher ni izgubil poguma. Toda znal je samo napredovati, dasi je pri tem gubil po desetkrat več svojih ljudi nego sovražnik. Poznal je le eno stalno pravilo „bajonet v krvi“, kakor je govoril Kutuzov; večkrat je zadrževal delo s svojim neposluhom in z mladeniško nestrpljivostjo. Vsem drugim je upadlo sree: celo Angleži so želeli mir. Le ruski vojak se je zopet proslavil s svojo pokorno vztrajnostjo. In samo edini car je bil duša cele zaveze. Sam je jezdil prvi pred vsemi vedno na čelu, korakal v slabem vremenu, po noči, do kolena v grezu, obiskoval po stanovanjih vladarje zaveznike, vse bodril s svojo veselostjo, prijaznostjo in modro uravnavo. Toda Aleksander je bil vendarle tudi eden izmed vzrokov počasnosti pri zaveznikih: oni so se bali njega kot zapovednika, ali se niso ujemali ž njim v politiki. Radi tega so trajali večni prepiri v glavnem taboru. Tudi Schwarzenberg je bil vesel ukaza ministra Metternicha, da se napreduje „umno“: on se je vedno oziral na Rajno.

Samo enkrat so se zedinili zavezniki — in Napoleon je bil premagan pri Lja-Rotjeru, dasi z velikim trudom. Vladarji so se takrat zbrali v Šatiljonu, da zahtevajo za Francosko meje iz l. 1792. Toda zopet so se nemudoma razšli — in cesar je v petih dneh petkrat hudo pobil Pruse in Ruse. Potem se je vrgel na Schwarzenberga ter ga je tudi dvakrat porazil, dasi je imel trikrat manje vojske. Slednjič je bil tudi Blücher dvakrat pobit, in le slučajem se je rešil zajetja. Toda to so bili zadnji udarci izdihajočega leva. Odločil se je za zdvojno rešitev — pohiteti v Vogeze ter tako preprečiti sovražniku odstop, potem razviti boj z malimi četami in zbrati okoli sebe posadke pomejnih trdnjav. Napoleon je pisal o tej nakani Mariji Lujizi, toda kazaki so ujeli poročilo. Tedaj je pohitelo le 170.000 mož zaveznih čet proti Parizu. Pred seboj so podili 15.000 izmučenih vojakov Marmona in Mortjeja.

Ta žalostni ostanek velike armade je s komaj tolikim številom slabo oborožene narodne straže prevzel vso obrambo prestolnice, ki je bila tudi skoraj brez vsake utrdbe. To vse in tudi meščani, ki so postavili hitro barikade, je drlo

v boj. Straže po trdnjavicah so kričale, čim so opazile kakšnega jezdeca na belem konju: „Glej ga, on je!“ In zavezniki so se tresli strahu, ogledovaje se proti jugoiztoku. A zopet jih je oduševljal le car z besedami: „Na razvalinah ali v sijajnih palačah, toda Evropa mora zdaj prenočiti v Parizu!“ Pred Parizom se je dogodila najbolj krvava bitka, kolikor jih je bilo do zdaj: zavezniki so izgubili 10.000 mož, Francozi za polovico manje. Junak dneva je bil Marmon; a zapovedništvo ga je preklinjalo, ker je podpisal sicer častno predajo prestolnice, ko je videl, da „njega“ ni moči dočakati. 31. marca so zavezniki prišli v „prestolnico miru“.

A Napoleon je bil daleč za hrbtom sovražnikom. Daleč zadaj je tudi že vzkipela „cesarska Vandeja“; sto tisoč kmetov je zahtevalo orožja ter so pripeljali s seboj do 2000 ujetnikov iz zavezniške vojske. Zbirale so se posadke iz trdnjav. Okoli Napoleona je stalo zopet do 50.000 oduševljenih borcev; a on je po pravici govoril: „50.000 pa jaz, to je 150.000“. In zares so že pokončali en oddelek Prusov. Na jugu so stale armade pri Lionu in Bordou, a za Pirenejami sam Sult, ki je imel še stotisoč

veteranov. Toda tudi zdaj, kakor posle Draždan, je prečila pri napredovanju smelega vojskovodjo plašljivost njegovih maršalov. Zaustavilo ga je slednjič poročilo, da so zavezniki pred prestolnico in da je odšla Marija Lujiza. Cesar je obrnil svojo armadico, a sam pohitel z neznatnim spremstvom naprej. 31. marca je bil že petnajst kilometrov od Pariza, ker bi bil rad videl, kako bodo tukaj zavezniki korakali v mesto.

Napoleon je poslal k carju Aleksandru I. Kolenkura, ki je predlagal, da se sprejme šatljonska pogodba. Odklonili so ta predlog. „Tako jim pokažemo, da smo še sposobni braniti našo neodvisnost in našo narodno zastavo!“ je odgovoril razžaljeni cesar. Pohitel je na to v Fontenblo, ves zmeden: samozataja in pogum stam u švigala iz oči. 4. aprila se je zbralo okoli njega že 60.000 vojakov pripravnih za boj. Toda generali so se dogovarjali med seboj, in čul se je že osorni glas Neja: „Odstava!“ Napoleon se je vznemiril, ali se kmalu zaglobil v osnovo bitke. Mislil je: „Trebalo bi iztrebiti iz vojske vse bivše junake, pustiti jih spati na blazinah od puha in šopiriti se jim po svojih ponosnih gradovih; a meni — začeti vojno iznovič s po-

šteno mladino nevenljive slave.“ Maršali so nahirupili v sobo. Cesar je začel zgovorljivo dokazovati, da jim je zmaga zagotovljena. Toda Nej se je izjavil osorno, da oni ne pojdejo na Pariz. Govori se, da so ti vitezi nakanili takrat umoriti svojega vodjo.

Napoleon ni uvidel, da je vojaško delo dokončano: začelo se je delo državnikov. Zmislle-teh je bil jasen že na početku vojske l. 1813. iz osvetnih besed carja Aleksandra I.: „Napoleon me je ponižal; jaz ponižam njega. Jaz se ne vojskujem s Francosko: če ga ubijejo, jaz precej preneham!“ Vsled tega so ostali vsi pomirljivi poskusi cesarja Napoleona brez odgovora. Zavezniki so povečali svoje zahteve pri najmanjši nezgodi, ki je zadela protivnika, ali niso tudi ničesar popustili pri njegovih najsijajnejših uspehih. Naj-sramotnejše licemerstvo je bilo od njihove strani šatiljonski shod, kjer so se dogovorili o starih mejah Francoske; a le-to je pomenilo deloma tudi, da se uvede stari državni red in da se Francoska odreče Belgije in Rajne, ki sta bili združeni s cesarstvom po želji samega tamošnjega prebivavstva. Cesar je bil hudo užaljen. Maršali so ga nagovarjali, naj popusti — in on je že

skoraj sprejel ponudbo. Toda zdajci je sledil red novih podvigov in zmagovavec je napisal Francu II.: „Nikdar se ne odrečem Belgije in Antverpena“.

Državniki se samo niso mogli sporazumeti, kdo bode naslednik Napoleonu Bonapartu. Angleška, a za njo Avstrija in Pruska so se kmalu odločile za Burbone: one so se nadjale, da dobe od te slabe vladarske rodovine nazaj vse, kar so izgubile od časa revolucije. Toda Aleksander, ki je želel samo, da zruši protivnika, je vse ostalo prepuščal volji francoskega naroda: preziral je nesposobne in nepopravljive Burbone, katere je spoznal na Ruskem. Toda Napoleon ni zastoj govoril že l. 1810., da bodo vladarji na Francoskem Burboni, če ne bode on. Rojalisti so popolnoma zmagali. Saj jim je bil na čelu Talejran! Le-ta se je shajal z dvorjaniki Aleksandra I., ki so bili zanesljivi prijatelji izseljencev, a po Parizu je razširil zlobne klevete proti svojemu cesarju ter celo podkupil ubijavce. Po pokrajinah so delali privrženci grofa Artua. Le-ti so prenašali zaveznikom vojaške tajne vesti, zapovedovali njihovim oddelkom, izdali Angležem Bordo. V prestolnici sred zmedenega prebivavstva

so se že hrustili sami prismuknjeni plemenitniki, da je blizu konec Napoleonove vlade.

Talejran, ta včerajšnji rob Napoleona Bonaparta, je pa sklical senat ter razglasil „predloge“ „Korzikanca“; ž njim se je združil takrat le manji del zakonodavnega zbora. Toda kaj poreče vojska? Schwarzenberg se je obrnil do Marmona, vojvode Raguzanskega (Dubrovniškega)¹⁾, po volji Napoleona samega s povoljnimi predlogi. Junak je hotel 30. marca posnemati generala Monka, ki je vzpostavil Stuartovce posle angleške revolucije²⁾; toda narod ga je nazval Judežem, a izdajstvo „raguzado“. Marmon je zbral namreč svoj oddelek ter rekel, da ga popelje v boj, a odvedel ga je k Avstrijancem. Ko so vojaki opazili izdajstvo, so začeli streljali v svoj štab; častniki so začeli trgati s sebe osramočene naramnice.

To se je dogodilo 4. aprila, isti dan, ko so se izneverili tudi ostali vitezi. Cesar se je na to odrekel prestolu na korist sina: a iz odgovora carja Aleksandra, ki ga je ravno takrat

¹⁾ Marmon je bil namestnik sedmerih ilirskih pokrajin, kamor je spadala tudi Dalmacija in Dubrovnik (Ragusa).

²⁾ Kralja Karola II. (1630—1685).

prinesel Kolenkur, je bilo razvidno, da le-ta ni bil proti vladi Marije Lujize. Aleksander je celo predlagal Napoleonu „gostoljubnost na Ruskem“. Napoleon je poslal odpoved po Kolenkuru in Neju, ker ni hotel izročiti tako kočljivo delo svojemu ljubimcu Marmonu. A poslanca sta bila sprejeta od Aleksandra ravno isto noč, ko se je dogodilo izdajstvo Marmonovo. Car je že dovolil novo vladarstvo, ko je iznenada vstopil pobočnik ter mu nekaj povedal po ruski. „Gospoda“, je rekel Aleksander, „vi se pozivate na vdanost vojske cesarju svojemu, a glejte njegova prednja četa je ravnokar uskočila“. Poslanca sta se vrnila s takim-le odlokom: „Senat proglasi Ljudevita XVIII. za kralja, a Napoleon bode živel na otoku Elbi kot gost Evrope“. Tako je izkazal poslednjo milost Napoleonu, svojemu največjemu protivniku viteški Aleksander I. Angleži, Talejran in Metternich pa so bili v skrbeh, ker se je velikan naselil tako blizu Francoske.

Med tem se je pripravljaj Napoleon za novo borbo: hotel se je učvrstiti za Loaro, kamor je pozval i ženo; ali v skrajnem slučaju oditi na Laško k svojemu Evgeniju. Kar so mu maršali sporočili glas o volji zaveznikov ter o izdajstvu

svojega ljubimca. „Nezahvalni! On bo nesrečnejši od mene. Ti ljudje nimajo niti srca niti uma. Jaz nisem premagan toliko po osodi kolikor po samoljubju in nezahvalnosti bojnih tovarišev“, je spregovoril cesar. Drugi dan je izdal zapoved vojski; obsodil je sramotno izdajstvo generala Marmona in nizkost senata. Iz srca premaganega velikana je izbruhnilo prokletstvo človeštvu: „Cesarju so oponesli, da prezira ljudi: zdaj morajo priznati, da je imel podlogo za to“. Še enkrat je poskusil Napoleon predobiti maršale za se, ter jim opisoval kako strašno se bodo osvetili Burboni. Toda Nej je ostal pri „brez-uvetni odreki“. „Vi hočete mir? Izvolite!“ je rekel cesar ter napisal s čvrsto roko: „S pogledom na izjavo zaveznih držav, češ da je cesar Napoleon — edina zapreka, da se povrne mir v Evropi, izjavlja cesar Napoleon, da se odreka za se in za svoje naslednike prestolu Francoske in Italije, kajti zanj ni take osebne žrtve, katere on ne bi v dar prinesel na korist Francoske“.

Čez teden dni so razglasili Fontenbloški dogovor, ki ga je sklenil senat z zavezniki 11. aprila. Države so pustile Napoleonu cesarski naslov in otok Elbo, dva milijona frankov na

leto ter 400 gardistov; Marija Lujiza je dobila vojvodstvo Parmo. Cesar je odklonil odgovor do drugega dne. Po noči se je dogodila še nerazjasnjena nezgoda. Napoleona je zadel jako hud napad božjasti. Tako kakor l. 1808. je nosil na vratu stekleničico z otrovom; zato so raznesli govorico o samouboju. Toda sam cesar je rekel kasneje: „Samouboj je tako protiven mojemu prepričanju, kakor mojemu položaju v svetu“. Pred odhodom na Elbo se je izjavil: „Meni so začeli očitati radi tega, da sem preživel moj padeč. To je nepravilno. Jaz ne vidim nič velikega v tem, ko bi si skončal življenje, kakor igrač, ki je vse izgubil“. Drugi dan je vstal Napoleon zdrav in miren. Privolil je na odpust svojih vitezov ter se poslovil ž njimi milostljivo; ob enem je bogato nadaril vse najbližje svoje. Potem se je začel natančno dogovarjati s komisarji zaveznih držav glede svojega pota in ogromne prtljage. Le enkrat, ko je sedel pri mizi, se je naglo udaril po čelu ter vskliknil: „Ti moj Bog, kaj niso le vse to sanje?“

Hitro je postalo vse pusto okoli „elbskega cesarja“. Pred vsemi se je podal pod belo zastavo

Bertje, a za njim Nej, Ožero, Udino in drugi. Le plemeniti Makdonald je rekel izdajavcu Marmonu: „Jaz bi dal svojo roko, samo da tega ne vidim“. Še je v daljini Sult pobil sovražnika pri Tulzi, a Davu je v Hamburgu streljal na posredovavce za predajo. Toda kmalu je tudi Davu spregovoril: „Če se Napoleon hitro ne pobere, ga zgrabim za ovratnik!“ A Sult se je podal s svečo v roki k zadušnicam, za kralja mučenika¹⁾“. Nežni soprog si je želel le še ženo poleg sebe ter se hudoval radi „nasilja“ proti njej; toda njemu so sporočili, da se je Marija Lujiza podala dobrovoljno s sinom k očetu. Zato je prihitela vselej Valevska v njegovo sobo, kadar ga je zadela božjast. Po pripovedanju je pri neki taki zgodi rekel, da posvečuje svoje zadnje misli Josipini. A ta je umrla v Malmezonu tisti dan, ko je prispela Marija Lujiza k očetu v Schönbrunn.

Prišel je 20. april. Napoleon je stopil na dvorišče dvorca Fontenblo, kjer se je postavila četa grenadirjev stare garde. Ginljivo se je zahvalil za zvesto službo ter rekel: „Z vami in z mojimi trdnjavami bi mogel vojevati še kakšna

¹⁾ Ljudevita XVI., Burbonca.

tri leta. Toda jaz sem bolj cenil, samo da preneha domači prepir, žrtvovati moje osebne pravice in koristi sreči in slavi domovine. Služite tudi na dalje Francoski! Jaz bi rad dokončal sam s seboj; toda ostajem med živimi, da sporočim potomstvu o podvigih mojih vojakov.“ Izgnanee, ali ne ujetnik Evrope, je pritisnil na srce cesarskega orla ter si ga pripel na prsi. „Po vseh redovih so se slišali vzdih“, govori očevidec. In zjokali so se otrdeli veterani.

Na potu je narod s početka sprejemal svojega cesarja z vdanostnimi izjavami in sožaljenjem. Toda na jugu se je že pokazalo delo rojalistov. Množica je kričala: „Dol Bonapart!“ Napoleon je komaj izbegnil četi ubijavcev. Moral se je preoblačiti, celo pripeti si belo kokardo. Vozil se je v kočiji za hrbtom pobočnika, solznih oči; a napadi osodne bolezní mu niso dali miru. 3. maja je stopil velikan v svoje majčkeno cesarstvo — celi red skalovja do 200 kvadratnih kilometrov.

VII. Sto dni in otok sv. Helene. (1815—1821).

Okolnosti so zahtevale, da so se povrnili Burboni na Francosko: potrebno je bilo pomiriti Evropo, a nobeden drugi ni imel postavne pravice na francoski prestol do njih. Njim je pomagla tudi kratkovidnost in medsebojno nezaupanje zaveznikov. Kar se tiče samih Francozov, se Napoleonu ni izneveril narod, nego le njegovi vojskovodje. Množica ni po priznanju samih rojalistov videla drugega sovražnika nego tujcev ter je verovala v svojega „odrešitelja“. Toda tisto društvo, ki je poprej v sili plašilo narod s samovladarjem, ga je zavrglo pri padcu. Ponavljalo je geslo tujcev, da Evropa ne vojuje s Francosko nego z Bonapartom. Sred splošne utrujenosti in zmedenosti so delali smeli rojalisti za Burbone, dasi so znali dobro, da se „narod ne bode vzdignil za pozabljeno rodovino“. Opiraje se na tuje bajonete, so delali tako hitro, da se je sam Talejran preplašil „načela“ Burbonov, takrat nazvanega „legitimizma“, to je: postavnega nasledstva, kajti le-ta je hotel dobiti od njih zagotovilo, da podpišejo novo ustavo,

preden sedejo na prestol. Aleksander I. se je ž njim zložil. Zavzel se je tudi pri zaveznikih, da se ublažijo pogodbe. Dasi je po prvem pariškem miru (30. maja) morala Francoska pristati na meje iz l. 1792., je dobila vendar le en milijon prebivavcev več, in če tudi je povrnila skoraj vse naselbine. Zavezniki so jej pustili zaplenjene zaklade umetnin in niso zahtevali bojnega davka. Da se uredi natančno vse podrobnosti novega poredka, so se odločile države za shod na Dunaju. 3. maja, ko se je izkreal Napoleon na Elbi, se je izvršila „restavracija“ ali vzpostava kraljestva v Parizu. V Tjulerije so se povrnilo Burboni. Gardisti so ostro gledali te „prikazni“, hladnega, oholega debeluha Ljudevita XVIII.; njegovega predrznega, priskutnega brata, grofa Artua; suho, mračno podobo njegove bratranke, vojvodkinje Angulemske, ki se je onesvestila v Tjulerijah vsled krvavih spominov in radi prevelike želje za osvete. „Na Elbo, Bertje, na Elbo!“ je zakričala množica, opazivši v spremstvu Burbonov tega bivšega ljubimeca cesarja Napoleona.

Ljudevit XVIII. je bil popolnoma nasproten Napoleonu Bonapartu po svojih nraivih in po

nazorih. Leni, pusti starec, čisto protinast, je že od l. 1795. (po smrti Ljudevita XVII.) razširjal po Evropi oglase o svoji vdanosti za „stari red“ ter celo o „osveti proti zločincem“. Sicer pa je, ker je ljubil tišino in brezdelje, trdil vedno o „umerjenosti“, ujemaje se v vsem s Talejranom, ki je zopet postal minister zunanjih del. Toda kralj je izročil vsa dela bratu, ki je bil sposoben le za ulogo sozarotnika in krvnika ter bil navdahnjen z duhom brezsrčne vojvodkinje Angulemske. Desna roka grofa Artua je postal Sult, ki je bil imenovan za vojaškega ministra; le-ta je prisegel, da bode „rojalizoval¹⁾ armado“ z ognjem in mečem.

Začela se je „bela“ (burbonska)²⁾ strahovlada. Nova ustava je bila precej s početka izopačena, kakor so Burboni zahtevali. Narod jo je smatral za prevarljiv „dar“ in kot „vzpostavo“ starih neznosnih razmer.

Ljudje, ki so se bavili 25 let z zarotami proti svoji domovini, so smatrali celo veliko dobo francoske in svetovne zgodovine za nekakšne hudobne naklepe in sanje. Ni čudno,

¹⁾ Spremenil v kraljevsko.

²⁾ Burbonska zastava je bela.

da je ta ustava spremenila državni zbor v prepokorno skupščino in da je mogel kralj sam izdajati „ordonance“ (ukaze) za varstvo države, ter postavljati posebne sodnije „po potrebi“.

In pri vseh korakih vlade se je opažala odločna nakana, da se povzdignejo iznovič „privilegirani“; a to je hitro pokončalo vse pridobitve Napoleona Bonaparta, ki jih je stekel za narod v borbi proti gosposčinskim predpravicam. Odkupljenih je bilo 15.000 mladih častnikov, gojencev cesarjevih; zamenili so jih z mladimi plemiči, a za naprej so se smeli v vojaške zavode (za odgoj častnikov) sprejemati potomci le onih plemičev, katerih rod je bil vsaj sto let star. Za pol leta so razdali, ali na prosto prodali starih naslovov več, nego v dveh poslednjih stoletjih monarhije. Duhovništvo je povsodi dobivalo nadmoč; priborilo si je tudi narodno šolstvo. Prepovedali so strogo brati Voltera in druge take pisatelje ter zapovedali obhajati nedelje ter ukraševati hiše pri procesijah. Še več. V ukazih se je že očitno omenjalo, da se bodo morala narodna dobra povrniti cerkvi in izseljencem. Vse to je vznemirjalo narod: med dvema milijonoma, ki so nakupovali ta posestva,

je bilo mnogo kmetov, katerih zaslužek se je že tako zmanjšal radi tega, ker so morali strogo obhajati vse praznike. Vrh tega je bil narod zmeden, ker je zahtevala duhovščina javno, da se vzpostavi desetina, a plemstvo se je trudilo, da dobi zopet tlako po vaseh.

Nezadovoljstvo je rastlo od dne do dne. Na buljvarih¹⁾ se je pilo na zdravje „velikega človeka“. V gledališčih so dijaki ploskali pri besedah Voltera: „Zadavljeni junak vzbuja vsa srca“. Po pokrajinah so se pokazali nadpisi: „Živio cesar! On je bil in bo!“ Posebno je zašumelo med vojaki, ko se je povrnilo 100.000 junakov „velike armade“; kot gladni prosjaki so preklinjali belo kokardo, a na dnu svojih torb so pa hranili trobojnico kot svetinjo. Ta uporna množica je mnogo govorila o „sramotnem miru“. Posadke so se puntale, tudi mazale ali sežigale bele zastave. Po kosarnah so prepevali: „On pride, pride spet!“ A to niso bili najemniki: vojaki so podpihovali sovraštvo proti Burbonom med sorodnimi kmeti in delavci. Zamislilo se je, a potem tudi postalo nezadovoljno vse razumništvo. Posebno se je vznemirilo razumništvo,

¹⁾ Ceste po nasipih z drevoredi in gostilnami.

ko so se duhovniki pojavili na vseučilišču, kjer so izstisnili učenjake ter sami zavzeli celi oddelek lepih umetnosti. Preplašil je naprednjake tudi novi presojevalni zakon, ki je preobrazil celo Šatobriana: le-ta pesnik katoličanstva in „zaželjenih“ Burbonov se je zdaj razžalostil, češ „da živi stara monarhija le še v zgodovini“.

Tako so znali „starokopitneži“ v desetih mesecih vznemiriti ter vzdigniti proti sebi vse sloje naroda radi koristi maloštevilnih „privilegiranih“ in lakomnih dvorjanikov. Pa tudi le-ti so se razočarali. Zakrknjeni rojalisti so se jezili radi tega, ker se še ni izvelo „splošno očiščenje ali ozdravljenje“, ter so nazivali vlado Ljudevita XVIII. „revolucionarno brezvladje“; zahtevali so, da se odstrani celo ustava. Še bolj so bili nezadovoljni „političarji po poklicu“ liberalci, bonapartovci in stari revolucionarci ali republikanci. Posebno se je jezil Fušje, ker so njegove zasluge prezrli Burboni. Meseca februarja l. 1815. je skoval zaroto proti njim, dasi zarotniki niso znali, s kim bi jih zamenili. Eden iz te družbe je pohitel tajno na Elbo. A burbonska vlada je skoraj nalašč dražila narod. V ukazih so se povračali k staremu slogu: „Tako je naša

volja; razglašamo našim podložnim.“ Francoze so silili, da se „slovesno kajajo“. Začeli so se cerkveni obredi na smrtni dan „kraljevih so-progov“¹⁾; se opravljale zadušnice za Pišegruom in drugimi generali. A za javne posle se ni nobeden zanimal, odkar je odšel Talejran na dunajski shod. Ministri so počivali na lovorikah: niso slišali naroda izza zatrtih časopisov; bahali so se, da so zadavili revolucionarni duh z miro-ljubno politiko.

Med tem pa se je skoraj vsa Francoska, ne izvzevši niti Vandeje, pripravljala na javno zaroto. Po hišah so se pojavili tajni listki proti „domovinskemu brezvladju“; njih geslo je bila navdušena pesemca Beranžea za svobodo. Tudi časopisi so oprezno pisali o novem pokretu. V zasmehljivih podobah je kronani debeluh skakal za hrbtom kazaka po truplih Francozov. Po ulicah se je glasno razsojevalo o ukazih „kralja tujcev“. Vse stranke so se ujemale v izjavi: „Tako ne gre dalje!“ Zdaj je bil položaj Burbonov podoben onemu prezrenega direktorija: in kakor v oktobru l. 1799., tako se je tudi zdaj povsodi razlegalo le ime junaka vseh junakov. Nasilna

¹⁾ Umorjenega kralja in kraljice.

vlada tujcev je obudila spomine na njegovo divno obrambo l. 1814. Narod je škrgotal z zobmi pri povrnitvi svojih 300.000 ujetnikov, katerih je bilo dosti za novo osvojenje sveta pod vodstvom umnega vojskovoda. In le-ti nesrečneži so že začeli nazivati svojega kaprolčka „očeta vijolic“: oni so ga pričakovali spomladi. In zares se je pojavil 1. marca.

„Cesar je umrl: jaz nisem nič“, je rekel Napoleon, izkreavši se na Elbi. Zdelo se je, da se je posvetil popolnoma dolžnostim vladarja majhnega cesarstva, katero je nazval ostrov Oddiha. Uvel je uzorno upravo ter uredil odlično armadico. Otočič je procevel; prebivavci so se oklenili svojega dobrega, priprostega cesarja. Izgnanec se je bavil s svojim lastnim gospodarstvom: vedel je bolje nego njegov dvorjanik, koliko ima blazin, odej in drugega pohištva. Imel je vedno dosti neugodnosti s sprejemanjem gostov: včasi ga je obiskalo po 300 ljudi na dan. Pri gospodarstvu sta mu pomagali mati in sestra Pavlina; o le-tej so razširjali grde klevete burbonski vohuni, katerih je vse mrgolelo po otočiču. Dohajala je semkaj tudi Valevska s svojim sinom, toda ne na dolgo;

cesar je vedno želel Marijo Lujizo, a ta se je zabavljala v Schönbrunnu s krasnim dvorjanikom, katerega jej je poslal njen oče za tajnika.

Toda v bitnosti se je Napoleon bavil zopet s svetovnimi vprašanji. Sami sovražniki so ga na to prisilili. Države mu niso izplačevale pokojnine ter mu vzele ženo in sina. Njih opravniki so že celo razmišljali, kako bi ga ubili, ali pa ujeli ter za vedno pregnali: in na dunajskem kongresu so že govorili na predlog Talejrana o otoku sv. Helene. Vsled tega je mislil elbski cesar, da je rešen vseh poprejšnjih obvez. A tudi zdravje se je popravilo: izgledal je kot 45 letni krepak mož, a znal je še vedno čvrsto brzdati svoje strasti. Osvojitelj je mislil, da svet ne more obstati brez njega.

Napoleon je natančno pazil, kaj delajo „nepopravljivi“. Rekel je nekemu prijatelju: „Odkar so Burboni stopili na tlo francosko, so njihovi ministri delali le gluposti. Sedanja vlada je dobra za duhovščino, plemstvo in stare grofinje: ona ni vredna groša za sedanji rod. Narod se je naučil za revolucije, da se ž njim računa ter ne bode nikdar na to pristal, da pade v poprejšnji nič, da postane rob dvorjanstva in du-

hovenstva.“ Zvedel je Napoleon tudi o prepirih na dunajskem kongresu. In glej, začeli so se tajni dogovori med njim in Lahy, ki so vzdihali pod avstrijskim jarmom, a posebno še pod Mjuratom, ki se je sprl z zaveznimi državami. Slednjič je k njemu prihitel prijatelj Fušje in še marsikatera druga preodeta oseba. In pred očmi brezбриžnega zapovednika križaric je odplulo z otoka malo brodovje z armadico elbskega cesarja. 1. marca l. 1815. se je Napoleon izkrcal na Francoskem.

Napoleon je računal s splošnimi zmešnjavami, katere bode izvela „ta velika novost“. „Treba je leteti, prehiteti blisk!“ je vzkliknil pogumnež. Že poprej je odposlal ljubeznjiv poziv na narod in vojsko: „Vsega so krivi izdajavci, z Burboni na čelu, ki se niso nič naučili in nič pozabili.“ Potem pravi: „Francozi! Jaz sem slišal v pregnanstvu vaše tožbe in želje: preplul sem morje ter se vam pokazal. Moje pravice so pravice naroda in vojske. Orel z narodnimi bojami preleti od zvonika na zvonik do stolpa Bogorodice!“¹⁾

¹⁾ Stolna cerkev „Notredame“ v Parizu.

Vendar pa se je cesarski orel bal rojalistične pokrajine Provanse; zato se je armadica spustila po snegu čez Morske Alpe za cesarjem, ki je šel peš. V Dofinjeji se je narod že oduševljal za Napoleona. Pred Grenobljem se je smelec strnil s prvim kraljevskim vojaškim oddelkom. Pristopil je na streljaj k vojakom, razkril prsa ter rekel: „Kdo od vas hoče ubiti svojega cesarja?“ Vojaki so potrgali svoje bele kokarde ter začeli poljubovati noge svojega junaka. K njim je pristopilo na tisoče kmetov. Tudi v samem Grenoblju ni bilo oduševljenju ni kraja ni konca. Dalje je množica naroda spremljevala svojega odrešenika od vasi do vasi. Povsodi se je slišala marseljeza ter vpilo: „Proč z duhovni! Smrt rojalistom!“ Srečali so tudi že jače oddelke kraljevske vojske poslane proti „krvavemu zmaju“; toda vsi so se predajali cesarju. Podal se mu je tudi Nej, ki se je bahal, da ga privede v Pariz v kletki. Le v Parizu se je slišal zamolkli ropot meščanstva, narodne garde in dvorskih političarjev. Ostale „pa je tako malo zanimal prihod enega, kakor odhod drugih“ po besedah samega Napoleona. Zjutraj, 20. marca, je kralj natihoma pobegnil v Gent, pustivši na

mizi Talejranovi celo najvažnejše spise, ni pa pozabil biserja in 14 milijonov frankov. A zvečer se je pokazal v Tjulerijah zopet cesar.

Brez strela se je dovršil dogodek, ki so ga zvali nečuvenim v zgodovini. To je zmešalo celo mirne ljudi. Na Francoskem so se dogodili smrtni slučaji vsled strahu. Bertje se je ubil. Gospa Stal se je smatrala za premagano. Sult in Konstan sta postala bonapartisti. Lafajet je nazval ta dogodek „prekrasno stranico v zgodovini“. Bajron se je odrekel svoje zle ode (pesmi) na „Elbskega pregnanca“. V Moskvi so se pripravljali zopet na selitev. Toda dogodek je bil priprost, če se sodi o njem kot vojaškem prevratu. Da se je cesarski orel zopet vzdignil, je bilo delo narodne množice, ki je razdraževala v vojaškem redu otrpelo vojsko. Pri prvem sestanku pregnanca s kraljevskimi četami so bili vojaki neodločni. Napoleon je zavpil nanje ter pokazal na zbrane kmete: „Vprašajte te mladeniče — in vi boste izvedeli, da jim prete iznovič desetina, tlaka in gosposčinske pravice. Govorim li jaz resnico, drugovi?“ Na to se je obrnil k gorjanom. „O da, da! Nas so hoteli prikovati k zemlji. Vi ste se pokazali kot angel

božji, da nas rešite!“ je zadonelo iz množice. In Napoleon je izdal že v Lionu ukaz, da se odstrani plemstvo in izženejo iznovič izseljenci. Trebalo je le še meščanstvo zadovoljiti in parazumništvo, ki sta bili še proti obnovitvi cesarstva. Napoleon je že v Grenoblu izjavil, da se posvečuje miru ter „učvrščenju načel revolucije“. Prispevši v Tjulerije je nemudoma sporočil državam, da se bode držal obstoječih dogovorov.

Tako je nastopila vlada zadnjih sto dni (20. marca — 26. junija 1815). To je bila poslednja, zadnja, toda kratka borba velikega junaka. Napoleon je razvil vso poprejšnjo moč in odločnost. Delal je zopet 16 ur na dan, snoval ogromne načrte ter jih izvajal s spretno roko. Zdelo se je, da še ni usahnil vir denarnih sredstev. Vse se je plačalo s kovanim denarjem; zalagavci so dobili vso robo že naprej. Mirovine in dolgovi so se izplačevali točno. Izdelale so se tudi obširne osnove za razna državna dela. Denar so dajali tudi bankirji, domači in tuji, pa tudi narod.

Toda nastopile so hitro nepremagljive zapreke. Napoleon sam ni hotel biti ustavni kralj nego samovladar; njegovi činovniki so bili medli;

v vojski ni bilo prave pokornosti in reda; narod se je bal novega napada tujcev; vse je izgubilo nado v boljšo bodočnost. Napoleon je videl vse to — in molčal. Ujel je poročila ministra Fušjeja, ki jih je poslal zaveznikom — ali se jih ni dotaknil; spoznal je Talejrana po spisih, ki jih je pozabil kralj — ter se začel ž njim dogovarjati. Pokazoval je vendar neodločnost, postal zamišljen in krotek, tožil se je le na spremembo osode. Pri delu se je hitro utrudil ter mučil najbližje blebetavce z raznimi domnevami, potem pa zopet dolgo molčal. Muke starih bolezní so postajale vsak dan huje; pojavili so se krči in miganje z očmi; cesar je imel večkrat hude živčne napade pred sliko svojega sina. „Ne prepoznam ga“ je rekel pri eni takih priložnosti Karno.

Tudi doba sto dni je bila osupna, kakor v ostalem vsa politična zgodovina zadnjih let te velike dobe. Sam Napoleon, ki se je odločil zopet za ustavo, se je obrnil na Konstana s temi-le značajnimi besedami: „Narod želi — ali misli, kar želi — ljudskih zastopnikov in shodov. Ni jih vselej želel. Vrgel se je k mojim nogam, ko sem dosegel oblast . . . Zdaj se je vse spremenilo: slaba, narodu sovražna vlada ga je

naučila samoobrambe, zbadanja oblasti. V ostalem to želi le manjina; množica želi le mene . . . Jaz nisem cesar samo vojakov: jaz — sem cesar kmetov, priprostih . . . Jaz sem izšel iz naroda: moj glas deluje nanj; jaz in on — sva ista priroda. Meni je treba dati samo znak, ali še točneje, obrniti se, in plemstvo bode pobito povsodi. Toda jaz nočem biti kralj žakerije¹⁾. Če je mogoče vladati z ustavo, potem je prekrasno. Jaz sem želel svetovnega gospodstva in zato je bila potrebna neomejena moč; a za upravo edine Francoske, pa naj bo ustava. Da, jaz sem želel svetovnega gospodstva, toda kdo ga ne bi poželel na mojem mestu? Sam svet me je pozival, da vladam ž njim; vladarji in podložni so kakor v tekmi hiteli pod mojo žezlo. Javnost, sodbe, svoboda volitev, odgovornost ministrov, svoboda tiska! Jaz sam želim vse to, posebno svobodo tiska; zatirati le-to, je nespretnost; sam sem se prepričal o tem. Jaz — sem človek naroda: če narod želi ustavo, sem mu jo dolžan dati. Priznal sem mu njegovo državnost, — moram biti pokoren tudi njegovi volji, celo njegovi poželjivosti. Jaz ne mrzim

¹⁾ Spuntanih kmetov.

svobode: zatiral sem jo le, ko se mi je postavila poprek pota; toda jaz jo pojnim, jaz sem odgojen na temelju njenih vzorov. Vendar, delo petnajstih let je razrušeno; ne more se več vzpostaviti. Da, tudi jaz želim miru; vendar ga pa ne stečem drugač, nego potem zmag. Nočem vam vsiljevati praznih nad; jaz razširujem glas, da se približujejo dogovori; toda teh ni. Previdimo težko borbo, dolgo vojsko. Meni je potrebna pomoč naroda, da se vzdržim. Toda za to potrebuje narod, kakor jaz mislim, svobode: pa jo bode tudi dobil. Jaz se staram: 45 let mi je, a ne 30. Zdaj bi bil za me dober mir, pa naj bo že tudi kot za ustavnega kralja. Še bolje, če ga dobi moj sin.“

Takrat je cesar odgovoril na poslanico svojih svetnikov, v kateri se je spominjalo „o volji naroda“ in o vzpostavi vseh „svobodnih načel“, tako-le: „Vladarji — so prvi državljani države: močni so le tedaj, če skrbe v vsakem pogledu za svoje narode. Odpovedujem se mislim velikega cesarstva, kateremu sem položil ravnokar jaz temelj v teku petnajstih let“. In nastopilo je pomenljivo ministerstvo: Karno in Fušje sta se zopet našla. Za predsednika državnega sveta

je bil določen sam Konstan, ki je še nedavno grmel po časopisih o „Atili“ in „Čingiskanu“. In njemu je bilo tudi naloženo, da izdela novo ustavo.

Napoleon, ki se je podsmehoval „starokopitnežem“ Burbonom, je sam nazval svojo ustavo „dopolnilo“ za „urejenje cesarstva“. V to svrho je napisal takšen-le uvod: „Dozdaj sem se trudil, da uvedem v Evropi zavezno državo, ki bi odgovarjala duhu časa in koristim prosvete; zdaj pa imam samo en cilj: povečati blagostanje Francoske ter utrditi njene politične svobode. V ustavi so očevidne vse osnove te svobode — splošna volilna pravica, skoraj popolna zakonodavna oblast državnega zbora, ki more brezuvetno odstranjevati ministre ter določevati vojaške nabore, odstranitev državne cerkve, gosposčinskih pravic in izvenrednih sodnij ter slednjič osebna svoboda“. Še posebej je omenjena svoboda tiska. Napoleon je opazil, da so v poslednjem letu časopisi izlili nanj vse pomije, a da za sovražnike ostaje še dovolj črnega blata. Časniki so izhajali brez vsake zapreke. O manjših tiskovnih pravadah so razsojevali porotniki. In Francosko so poplavalili spisi in časopisi, v katerih so pisatelji

s polnim svojim podpisom na razne načine grdili cesarja ter zvali njegovo vladanje le kot „začasno“.

Toda te polovične naredbe niso nobenega zadovoljile. Pri ljudskem glasovanju za to ustavo se je oddalo le poldrugi milijon glasov, za polovico manje nego je bilo danih glasov za cesarstvo. V poslansko zbornico so bili izvoljeni večinoma liberalci in republikanci. Iz pokrajin so sporočili cesarju: „Vse je prevzela malo-srčnost. Povsod so ženske — vaše odločne protivnice, a na Francoskem se ne smejo prezreti taki protivniki“. Celo veterani so mrmrali: „Mi ne pripoznamo debeluha Ljudevita XVIII.; toda vojne nam je dosta!“ In dobrovoljcev se je prijavilo v vsem le 60.000. Stvar pa je bila ta-le: nobeden ni veroval, da se bode Napoleon spremenil v miroljubnega državljana. In cesar je to javno mnenje še pospeševal. Spazivši v ustavi članek, po katerem je bilo zabranjeno vzeti komu imetek radi političnega prestopka, je zakričal; „Mene porivajo na tujo pot, mene slabe, kujejo verige! Francoska me bo še iskala — ali me ne najde. Popraševala bode: kaj se je zgodilo s staro roko cesarjevo, katera jej je potrebna

za umirenje Evrope? . . . Ko nastane mir, se bode videlo. Vsak ima svojo naturo: moja ni angelska.“ In le-ta človek, ki je zval v Grenoblu Francoze „državljanec“, je rabil v Parizu že besedo „podložni“. Tudi je priznal nasledstvo članov velikaške zbornice ter si uredil naj-sijajnejši dvor.

Ko se je razglasila nova ustava, se je obnovila tudi vojaška parada, nazvana majsko polje — predpotopna, neumestna maškerada. Vladar in njegovi bratje so se pojavili v gledališčnih opravah od belega baršuna, v španjolskih plaščih, na katerih so bile uvezene zlate čebele (znak cesarstva), v klobukih s širokimi okrajci in z nojevim perjem. Krog in krog so se čuli izrazi nezadovoljstva ter se opazil tudi zasmeh med razumništvom. In čim se je odprl državni zbor, so prosili poslanci cesarja, „da ne meša zmage z norijami“. Toda ti nasveti so zakasneli. Napoleon je moral zopet vojevati z vso Evropo, ali pa bežati kot razbojnik, zatečen na mestu zločina.

Francozi niso verovali besedam Napoleonomim o svobodi; tujei niso verjeli njegovemu nenavadnemu miroljubju. Evropa se je sploh

bala „nemirnega“ naroda. Vsled tega so bile vse njene skrbi obrnjene na to, kakor za Ljudevita XIV., da se zakuje v naravne njegove meje. In zares so na dunajski shod prišle „zavezne države“; ali le Rusija, Pruska, Avstrija in Angleška so uredile vse za rana razen francoskih stvari, ker so se nadjale še o pravem času storiti nekaj tudi v korist nasledstva za Napoleonovo rodovino. Toda Talejran kot pravi „hromi vrag“ jih je po priznanju samih državnikov naenkrat zmedel ter vse posvadil. Le-ta kraljemorec, izdajavec vseh in vsega, je postal branitelj „načela, na katerem se zida ves društveni red“: tako je on zval legitimno ali zakonito nasledstvo.

Le-ta politika, katere niti se vlečejo z ene strani do Rišeljea, ministra Ljudevita XIV., z druge — do Napoleona III., je bil spreten potez proti Habsburgovcem in Hohenzollernom, ker je podpirala za Francosko ugodno razdrobitev Nemčije in Italije. In sami državniki dunajskega shoda, ki so s početka prezirali Talejrana, so ga morali priznati za svojega prvaka. Toda politika postavnosti se ni ujemala „s koristmi“ treh severnih držav, ki so postale po „pravu

osvajanja“. Rusija in Pruska sta hoteli podeliti zemlje saksonskega kralja, ki je čemel v berlinskem zajetju radi svoje udanosti francoskemu trinogu. Car je kričal na Talejrana radi njegovih nesebičnih „načel“: on se je celo zagrozil, da bode, če se ne umaknejo Burboni, „spustil na njih zmaja“. A kralj je med tem zavzel Saksonijo s svojimi četami.

Vzdignila se je svetovna nevihta i brez zmaja. Nemški vladarji so zavpili, da so Hohenzollerni storili večo krivico, ker so zavzeli Saksonsko nego Napoleon s svojim nasiljem; zato so se zopet oklenili Francoske. Angleška in Avstrija sta se pa zgrozili, ker sta mislili, da se bodo njuni stari protivniki ojačili. S pomočjo Talejrana sta sklenili „dogovorček“ s Francosko, kakor je nazval zvezo treh proti dvema hromi vrag, mencaje si roke: nova zaveza je celo obljubila vzdržati z orožjem pogodbe pariškega mira. Rusija in Pruska sta se morali odreči svojih želj. Toda kmalu potem sta se skoraj posvadili med seboj in z Avstrijo radi poljskih dežel.

Zdajci pa je vse zedinil strah: prispel je glas, da je pobegnil elbski cesar. Potem je sledila osveta: celo Franc I. je nazval svojega zeta

„uhajača“. Posebno se je spet jezil car: bil je pripravljen žrtvovati svojega poslednjega človeka in poslednji groš, samo da se pokonča „zmaj“. Tedaj so podpisale države brez dogovora deklaracijo (izjavo), katero je sestavil Talejran. V njej je proglašen Napoleon Bonapart „norcem in bolnim zločincem, sovražnikom in razrušnikom splošnega mira“; po njej je bil izključen „iz državnih in društvenih razmer“ ter izročen „vse-narodni osveti“.

Osnovala se je sedma zaveza s ciljem, da vzdrži in izvrši pariški dogovor. Zastonj je Napoleon ponujal državam pomirljive pogodbe; zastonj je poslal carju „dogovorček“, ki ga je bil pozabil Ljudevit XVIII. na svoji mizi: vladarji niso sprejemali njegovih poslancev, ne odpirali njegovih pisem; celo zapirali so njegove glasnike. Marija Lujiza je objavila, da je rajši na Dunaju nego v Parizu in da je rimski kralj dobil mesto francoske avstrijsko odgojiteljico. Angleško brodovje je obdalo Francosko. A proti njenim mejam se je vzdignilo več nego milijon zavezne vojske. Po besedah carja Aleksandra je bila njih naloga: „odstraniti veleumnega zločincea v drugič in zadnjikrat.“

Napoleonu ni preostalo nič drugega, nego tvegati se vsega. Vedel je, da so nastali med zavezniki stari prepiri. Rusi in Avstrijanci so se pomikali še le oddaleč. Franc I. se je bal za svoj hrbet; Mjurat se je iznenada izneveril zaveznim državam ter že prodril s svojimi četami do reke Pada. Gotovi so bili le Prusi pod Blüherjem, pa Angleži in Nemci pod Welingtonom, ki je stal blizu Brüsela. Bilo jih je vseh do 250.000 mož. Toda stali so razdeljeni; bili so brezskrbni in večinoma novi vojaki: sam Welington je nazval svoje čete „oskutne“. Le-ta počasnež se je bal veleumnega zmagovavca ter je mislil samo o učvrščeni obrambi, o „varstvu vsega“; a vojska njegovega bratca maršala „Naprej“ je skoraj gladovala.

Pri Napoleonu pa se je razvilo delo po stari navadi, čim se je prepričal, da je njegova rešitev le — v naglem napadu. Hitro je uredil izvrstno in čisto narodno vojsko. Zložena je bila večinoma od veteranov, ki so se povrnili iz sužnosti ter hrepeneli po osveti, posebno proti Angležem, ki so jih mučili po galejah. In cesar jim je dovolil, da smejo korakati v boj pod zvoki marzeljeze, pokrivši s črnino svoje orle do nove zmage. Dasi

je bila ta armada dvakrat slabša od sovražnikove, je imela vendar več topov in je bila bolje oskrbljena. A na čelu so jej stali stari junaki — Nej, Sult, Davu in drugi generali. Bojišče samo je bilo za Francoze jako povoljno. Belgijci in Holandeži so ž njimi sočustvovali. Sam cesar je izdelal bojno osnovo, ki je bila dostojna junaka Slavkove zmage ter se odlikovala po veliki priprostosti: določilo se je iznenada urezati s klinom med Welingtona in Blücherja ter pri tem upotrebiti znameniti „francoski naskok“.

Protivniki so se zmedli. „Napoleon me je odpihnil!“ je rekel Welington, ko je spazil, da ga odrija od Prusov. A Blücher je došel pod udarec samega cesarja. Pri Linji je zadel sicer le na francosko reservo, in njegovi vojaki so se borili kot levi; pa je bil pri vsem tem vendar le premagan. Sam živahni in ves razvneti vojskovodja je skoraj poginil pod konjskimi kopiti, ko je padel z ranjenega konja. Blücher je izgubil 20.000 mož; ostali so se umaknili po prvem bližnjem potu, ki je vodil proti Waterlou. Tukaj so se umikali z druge strani Angleži, katere je pobil Nej pri Kart-Bra, dasi jih je bilo dvakrat več.

Tukaj se je pa že očutilo, da se je začela sreča odvracati od usodnega človeka. Nič ni bilo več tako, kakor poprej. „Sam cesar ni bil isti kakoršnega smo mi poznali“, je rekel Vandam o svojem maliku. Ni mogel več leteti ko ptica po polju: neznosne so postale njegove bolezni, katerim se je pridružila še zlata žila, posledica dolgotrajnega jahanja. Spopalo ga je večkrat skoraj mrtvično spanje. Postal je neodločen pri napadih; zatezal je z delom; dajal netočne, celo navskrižne zapovedi, ter se sploh preveč zanašal na svoje maršale. Ker pravih pobočnikov ni niti bilo, ni vojskovodja niti morda znal, kje stoje oddelki njegove vojske, ali pa je smatral vso sovražno vojsko za majhen oddelek. Vsled tega je Gruši ostal pri njem ter počival, mesto da bi odcepil Blücherjev oddelek od Welingtonovega. Tudi drugi maršali so delali medlo in površno: zapovedi so dohajale k njim pozno in zmedeno. Napoleon ni preprečil zedinjenja sovražnikov: „bratci“ so se sešli slučajno, umikaje se posle prvih porazov. Je li mogel cesar tudi slutiti izdajstvo zapovednika večje divizije, Burmona, ki je precej s početka prestopil k sovražniku, ko je vse zvedel?

Posle zmage pri Linji je Napoleon veselja poskakoval misleč, da so Prusi že pokončani. Pohitel je k gotovi zmagi nad Welingtona, ki je stal pri Waterlou: sicer ni imel več vojske nego Angleži, ali zato mnogo več topov. Priredil je sijajno parado pred sovražnikom in proti svoji navadi začel poslednji boj kasno (18. junija l. 1815). In ravno v tem trenutku se je počutil cesar prav slabo: zdaj je zadremal, zdaj se zopet naglo vzdramil. A zdravi, pogumni „železni vojvoda“ angleški se je po svoji navadi izvrstno učvrstil na gori Sen Žan. Toda pogumna konjiška četa maršala Neja, pod katerim je padlo pet konj, je dvakrat prodrla do vrhunca. „Blücher ali noč!“ je vzkliknil Welington v zdvojnosti. Z boka so se začuli kot odgovor kriki Prusov: „Osveta za Linji!“ Napoleon ni imel dosta sil za dva sovražnika. Toda pri njem je pomenilo odstopiti — poginiti: in spustil je na goro svojo staro cesarsko gardo. „Garda umira, ali se ne preda!“ so mu sporočili z gore. To geslo — je izmišljeno; toda zmisel njen je bil resničen. Straža je natikala prsa na bajonete angleških karjejev, in davila jih je ter razcepila, dokler je ni množica sovražnikov vrgla v vas Bel

Alljans (po tem imenu so tudi Angleži nazvali to bitko).

Cesar je odjahal z 20 konjiki v Pariz. Za njim se je širilo polje, na katerem je ležalo 30.000 Francozov in še več zaveznikov. Blücher je hitel z armado (do 70.000 vojakov) za petami razbite vojske, od katere se je rešila komaj četrtnina, proti prestolnici Francoske. In pri vsem tem se je zdelo, da ni še vse izgubljeno. Poslednji pohod je zahteval od zaveznikov dvakrat več žrtev nego od Francozov. Na mejah so stali sveži oddelki cesarjevi. Pod Parizom se je zbralo zopet 100.000 brambovcev. V zbornicah so se iznovič dogovarjali o odporu proti tujcem. Toda glej, semkaj je dospel „junak junakov“ v vrlo žalostnem stanju. Nej je zagrmel s svojim osornim glasom, dokazovaje, da sta zbornici prevarjeni, in da je vse izgubljeno. In zares: od vseh strani se je približevala skoraj vsa oborožena Evropa. Slednjič, ko bi bil Napoleon tudi zmagal 18. junija, bi bil kmalu našel Waterloo na drugem kraju.

Cesar pa ni tako mislil. Precej posle Waterloa je pisal v Pariz Josipu in Lucijanau: „Ni vse izgubljeno. Ohrabrite se, bodite jaki, čvrsti,

stalni!“ Iznovič se je izdelala sijajna osnova za odpor proti sovražnikom, ki so se približevali prestolnici kakor prvokrat, razdeljeno, počasno, prepiraje se med seboj. Veleumni junak se je nadjal, da bode mogel z večjo silo obnoviti borbo nego l. 1814. ter je pozval na noge ves narod. Pri njem se je zbralo že več vojske nego pri Blücherju in Welingtonu; a ob mejah so se večji oddelki zmagonosno borili z Rusi in Avstrijanci. Le-to osnovo pa je mogel izvesti le samovladar na čelu vojske; a generali so se pozivali na nezanesljivost zbornic. „Vem“, je vzkliknil cesar, „moje mesto je tukaj. Toda jaz pojdem v Pariz, dasi čutim, da me vi silite, naj storim glupost.“

V prestolnici je vladala zmešnjava: cesar je tu, ali brez armade kakor posle Moskve in Lipskega! Delavci v predmestjih in beguni izpod Waterloa so vpili o izdajstvu ter zahtevali cesarsko samovlado. Isto sta zahtevala tudi Karno in Davu. Toda meščanstvo in političarji so se bali novih vojn. Napoleon se je smatral za izgubljenega. Na nagovor Lucijana je odgovoril z ravnodušno odreko. Ali glej, obe zbornici sta se izjavili za odreko — in cesar se je razsrdil ter začel preklinjati „jakobince“. Tedaj sta se

zbornici zagrozili „s pregnanstvom“, in podpisal je odreko na korist „Napoleona II.“ Zbornici se pa seveda nista ozirali na Napoleona II.: oni sta postavili direktorij ali začasno vlado pod predsedstvom Fušjeja. Tako se je 22. junija dokončala vlada „sto dni“. Napoleon je odšel v Malmezon, in izgubivši vse, je zdaj snoval o begu v Zedinjene države severnoamerikanske. Kar je zadonelo po zraku od kanonade: streljali so zares Prusi na trdnjave pariške. A pod okni Malmezona je zadonelo: „Hura cesar! Dol z Burboni! Dol z izdajavci!“ Mimo je korakala divizija veteranov. Napoleon je oblekel monduro ter sporočil diktatorju. „Postavite me za prostega generala. Pokončal bi rad le sovražnika ter ga prisilil k povoljnemu miru. Potem se hitro odstranim.“ Fušje pa je odgovoril, da ne jamči za njegovo osebno varnost. „Le-tej gospodi bo kasneje žal,“ je odgovoril Napoleon kratko ter odšel s štirimi sopotniki na jug k morju, preoblečen v meščansko obleko.

Potoval je počasi. Na cesti ga je sprejemal narod pa tudi vojska oduševljeno, ali on se je obračal od njih. Vendar pa je še predložil direktoriju, naj ravna ž njim kot „s priprostim

vojakom“, ob enem pa se je dopisoval z generali, kako bi odstranili „izdajavsko“ vlado. Med tem so zavezniki korakali v Pariz. Leteči oddelki Blücherjevi so iskali begunca, da ga „ustrele“; vohuni Burbonov pa so sklenili, da ga „obesijo“. A v francoskih lukah so se pojavile angleške ladije križarke. Napoleon je sklenil odpluti v novi svet, četudi na mali ladji, katero je kupil, čim je spazil ameriansko zastavo. Kapitan velike zamorske republike, kateri je nedavno pomogla revolucijonarna Francoska, si je smatral za veliko čast, da odpelja na svoji ladji pregnanega cesarja. Napoleon je rekel svojemu tajniku Las Kazu: „Odpravljam se v Zedinjene države in končam s tem, s čimer je začel človek: bom živel od plodov mojega polja in čred. Angleži me ne bodo prečili: znaj, Amerikanci še niso prišli do tega, da bi jih resno vznemirjali. S časom se pojavijo gotovo tudi oni kot osvetniki na morju. Še jaz bi mogel doživeti to dobo . . . Če pa ne uidem Angležem — ni nobena nesreča. Pri njih ne pomeni vlada nič; toda le to je velik, hvaležen, velikodušen narod. Oni bodo ravnali z menoj, kakor se spodobi.“

Angležem ni bilo mogoče uiti, in Napoleon se je podal na njihovo križarko. Kapitan ga je sprejel z dolžnimi počastmi, da ga odpravi na Angleško. Poslal pa je sledeče vrstice svojega gosta že naprej princu vladarju: „Enako Temistoklu¹⁾ pridem, da sedem k ognjišču britanskega naroda. Pozivljem se nanj kot na najmogočnejšega in najodpornejšega izmed vseh mojih sovražnikov.“ Na križarki je spopadel Napoleona večkrat dremež, vedno je pokazoval portrete svoje žene in sina ter skoraj plakal radi ločitve ž njima. Ko so se približali bregovom Angleške, so že zavezniki sklenili, da se ima Napoleon smatrati za vojaškega ujetnika ter vsled tega dosledno tudi ustreliti. Toda angleški vladar se je preplašil svojega naroda, ki je pohitel k obali pozdravljat svojega velikega protivnika ter se že celo pripravljal, da ga osvobodi. A države so med tem iz novič sklenile poslati Napoleona Bonaparta na otok sv. Helene. Ujetnik je odgovoril mirno: „Prosvedujem pred potomstvom in pred samim angleškim narodom radi pogaženih pravic gosta, posvečenih po mednarodnem običaju. Dasi sem premagan, sem jaz vendar le še vladar . . .

¹⁾ Grški junak, pregnan iz domovine.

Meni ni živeti na majhni škali, jaz sem navajen jahati po 30 kilometrov na dan.“ Potem je vzkliknil: „Sramoto moje smrti zapuščam vladajoči rodovini Angleške.“ Za dolge morske vožnje je bil Napoleon čisto miren, celo okreval je. Mnogo je bral ter začel sestavljati svoje znamenite zapiske. 16. oktobra se je prikazala zemlja pregnanstva. Otok sv. Helene je velikanska škala, velika kakih 100 kvadratnih metrov. Na vrhu je stal mali dvorec, kamor so zместili ujetnika z njegovimi štirimi prijatelji in njihovimi družinami, zdravnika in dvanajststoric slug. Na okol so bile postavljene straže. Temničarji so ostro pazili na ujetnika. Njih zapovednik Hudson Lou, pretirano natančen človek, je vedno grenil življenje svojemu „Napoleonu“ z malimi spletkami.

Napoleon se je s početka boril s svojim mučiteljem, potem je utihnil. Sploh se je ponašal dostojno: pri obedu je celo pridržal šege in navade v obleki, kakor je bilo na cesarskem dvoru. Po dnevi je pisal, ali pa delal v svojem vrtu; zvečer je pripovedoval svojim tovarišem o prošlosti ter mnogo čital posebno angleške časopise. Ujetnik se je vedno nadjal osvobojenja, ali je odbijal vse priprave svojih prijateljev za beg:

on je pričakoval zmago opozicije na Angleškem, ali pa izgon Burbonov iz Francoske. Uspelo mu je, da je pošiljal na Angleško svoje pritožbe, katere so takrat tudi tiskali po časopisih. Toda to je le razdražilo države, ker so odobravale strogo Hudsona Lou-ja naproti „človeku“, katerega temni naklepi ne prenehajo vznemirjati sveta. Tedaj se je lotil Napoleon narekovanja svojega življenjepisa, ki je potem izhajal v odlomkih kot zapiski njegovih tajnikov in zdravnikov. Takrat so bile popisane tudi njegove znamenite vojaške opazke. Minula so štiri leta. Ujetnik je slabo spal, malo hodil ter se naglo debelil. Kar so mu iznenada začele pojemati sile; mnogo se je mučil in hitro sušil. Vsled podedovane bolezni ni mogel uživati hrane. Napoleon je sestavil oporoko. V njej govori s početka pobožni katolik, nežen mož in oče, domoljub in prijatelj „pravičnosti“, a potem vsiplje korzikanske strele na svoje protivnike. Bivši cesar se je nadjal, da bode Francoska, kakor je to storil on sam, odpustila njegovim izdajavcem in zločincem, ter je prevzel nase odgovornost za smrt vojvode Angjenskega. V pripisku pa je razsrdivši se na Welingtona omenil: „Jaz sem imel ravno tako pravico ubiti tega

vojvodo, kakor je imel Welington pravo mene umoriti tukaj na škali sv. Helene.“ Svojih šest milijonov frankov je razdelil med vse one, kateri so mu izkazali kakšno uslugo od detinstva. Potem so nastopile dvodnevne muke. Ko se mu je bledlo, je izgovarjal besede: „Glava . . . armada.“ 5. maja 1821. je nestalo Napoleona.

Zdaj stoji na vrhu oceanske škale brezimena kamenita ploča: Hudson Lou ni dovolil urezati na njej besede „cesar“. Tudi ni izpolnil prošnje pokojnikove, da pošlje njegovo srce v Parmo Mariji Lujizi. Toda mogila je prazna. Korzikanec je oporočil: „Želim počivati ob bregovih Sene, sred francoskega naroda, katerega sem jaz tako ljubil.“ In prah njegov je bil prepeljan l. 1840. z velikim slavljem v dom 'invalidov¹⁾, ki ga je bil postavil on sam. A na oceanskem otočiču se je vzdržal le prazni dom Napoleona I., ki ga čuva stražar tretje francoske republike.

---

¹⁾ V službi onemogli vojak.

VSEBINA.

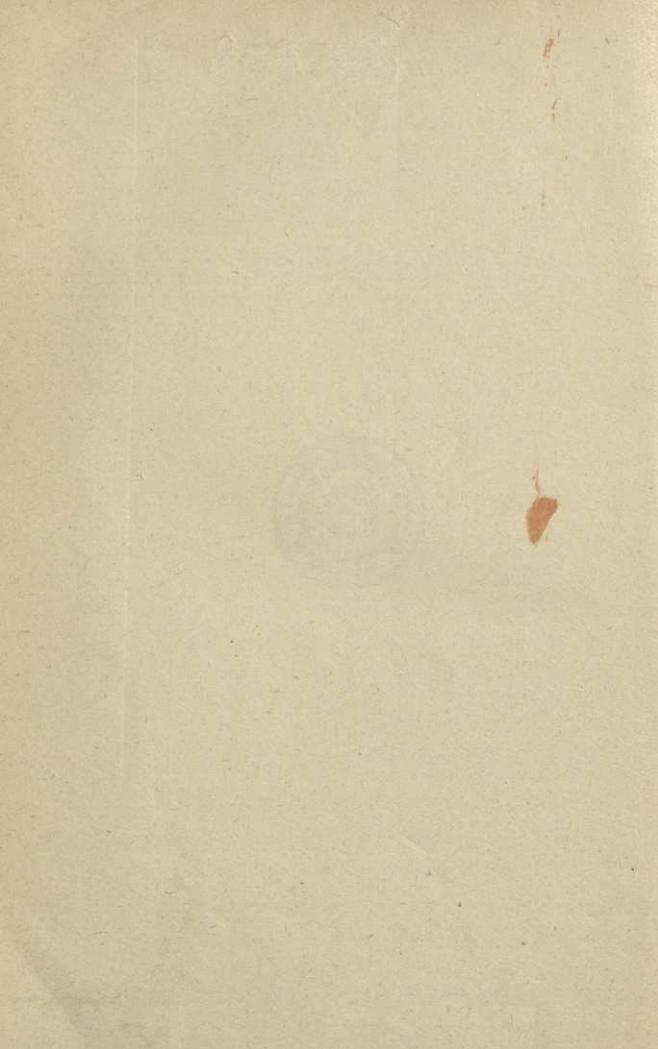
	Stran
I. Mlada leta. (1769—1796)	3
II. Junaštva Napoleona Bonaparta na Laškem. (1796—1799)	29
III. Prvi konzul. (1799—1804)	61
IV. Cesar. Borba za svetovlado. (1804—1807) . .	92
V. Cesar na vrhuncu svoje moči in «začetek konca». (1807—1812)	131
VI. Obrambeni boji. (1813—1814)	172
VII. Sto dni in otok sv. Helene. (1815—1821) . .	202

VSEBINA

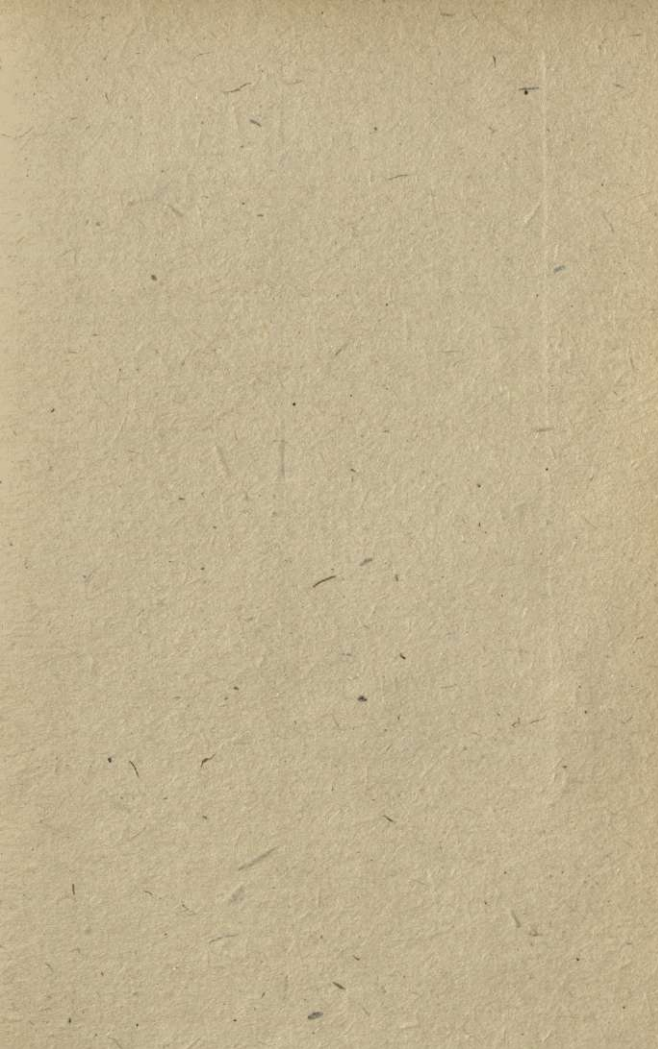

Snopič:

- 1, 2, 3. Čbelica: I., II. in III. bukvice. *Kastelic.*
4. V gorskem zakotji. Povest, *A. Koder.*
5. Čbelica. IV. bukvice. *Kastelic.*
6. " V. " "
7. Krvna osveta. Povest, poslov. *F. Mirovčkov.*
- 8, 9. Nesrečnica. Povest, poslovenil *I. P.*
10. Koliščina in stepe. Poslovenil *Fr. Cegnar.*
11. Za kruhom. Povest, poslovenil *P. Miklavec.*
12. Spisi Andrejčkovega Jožeta I.
- 13, 14, 15, 16. Babica. I. in II. Poslovenil *Fr. Cegnar.*
17. Senilia. Poslovenil *A. Hudovernik.*
18. Spisi Andrejčkovega Jožeta II.
19. Berač. Povest. *Elizabeta. Črtice.*
20. Spisi Andrejčkovega Jožeta III.
21. Boj s naravo. — Treskova Uršika.
- 22, 23. General Lavdon, oče vojakov imenovan.
24. Spisje. Priredil *P. Miklavec.*
- 25, 26. Beatin dnevnik. Spisala *Lujiza Pesjakova.*
- 27, 28, 29. Grška mythologija. Poslovenil *L. Koprivšek.*
- 30, 31, 32. " " " " "
- 33, 34. Rimska " " " "
35. Spisi Andrejčkovega Jožeta IV.
- 36, 37, 38. " " V. žal. i veselje.
39. Solnce in senca. Povest. *J. Bedének.*
40. Svitoslav. Povest. *Vonomir - Križan.*
- 41, 42. Z ognjem in mečem. Zgod. roman. *Podravski.*
43. Sofoklejev Edip na Kolonu. *B. Perušek.*
- 44, 45. Z ognjem in mečem. Zgod. roman. *Podravski.*
- 46, 47. Z ognjem in mečem. Zgod. roman. *Podravski.*
- 48, 49. Z ognjem in mečem. Zgod. roman. *Podravski.*
- 50, 51. Z ognjem in mečem. Zgod. roman. *Podravski.*
- 52, 53. Z ognjem in mečem. Zgod. roman. *Podravski.*
- 54, 55, 56. Z ognjem in mečem. Zgod. roman. *Podravski.*
57. Spisi Andrejčkovega Jožeta VI.
58. Zaroka o polnoči. Novela. *Basnigoj.*
59. Spisi Andrejčkovega Jožeta VII.
60. " VIII.
- 61, 62, 63. Napoleon I. Iz ruščine prevel *Ivan Steklasa.*

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

COBISS 8

00000075841

